

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1965

HISTORIA UNIVERSITATIS
CAROLINAE PRAGENSIS

1965

Tomus VI Fasc. 1

UNIVERSITA KARLOVA • PRAHA

ZALOŽENÍ A NEJSTARŠÍ ORGANISACE PRAŽSKÉ UNIVERSITY

Několik postřehů právního historika

GRÜNDUNG UND ÄLTESTE ORGANISATION DER PRAGER UNIVERSITÄT

Einige Wahrnehmungen eines Rechtshistorikers

MIROSLAV BOHÁČEK

Rozptýlené příspěvky k nejstarším dějinám pražské university, které shrnuji v tomto článku, jsou výsledkem přípravy k napsání stati o vzniku a vývoji organizace pražské university do r. 1500, určené pro velkoryse organizované dílo o římském právu ve středověku, které vychází od r. 1961 pod názvem *Ius Romanum Medii Aevi* (dále: IRMAE)¹ a má spoluprací více než sedmdesáti autorů z různých evropských zemí znovu zpracovat látku, pojatou kdysi Savignym do jeho klasického díla o témže předmětu² a pojednat mimo to i o vlivu římského práva a jeho nauk na právo kanonické a různá práva národní až do konce XV. stol.³ A jako Savigny zařadil do svých Dějin římského práva ve středověku ostatnímu jejich obsahu odpovídající vyličení vzniku a organizace universit v Itálii, ve Francii, na pyrenejském poloostrově a v Anglii — a položil tak namnoze základy novodobému vypsání jejich dějin⁴ — byly obdobné odstavce pojaty i do ideového rozvržení obsahu IRMAE, kde však budou ještě rozmnoženy o podobné a v soulase s účelem díla jen jako „repertoria a bibliografie“ pojaté stati, věnované universitám ostatních evropských zemí, pokud vznikly nejpozději do konce XV. stol. Můj příspěvek o pražské universitě, určený do tohoto souboru, musel se proto namnoze omezit jen na zhuštěný výklad

¹ *Ius Romanum Medii Aevi*. Auspice Collegio antiqui iuris studiis provehendis „Société d'Histoire des Droits de l'Antiquité“ Mediolani, typis Giuffrè, 1961 ss. Dosud vyšlo šest sešitů: Pars I, 1a—d; Pars I, 2a; Pars V, 2d; Pars V, 6, 7—9, 10.

² *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*, 2. Ausg., I—VII, Heidelberg 1834—1851.

³ Prvý podnět k organizaci kolektivní spolupráce na nových dějinách římského práva ve středověku (zemřelý prof. E. Meijers razil pro ně název „Nový Savigny“) dal prof. Erich Genzmer v referátě *Mezzi di lavoro per lo studio del diritto romano nel Medio Evo*, předneseném v září r. 1952 ve Florencii na kongresu belgické Société d'Histoire des Droits de l'Antiquité (otištěno v *Archives d'Histoire du Droit Oriental et Revue Internationale des Droits de l'Antiquité* 2 (1953) 431—439), která pro další organizační práce zvolila mezinárodní výbor odborníků a vědecké řízení podniku svěřila prof. Genzmerovi. O průběhu dalších jednání až do ustálení rozvrhu díla a výběru spolupracovníků srv. zvl. U. Nicolini, *Intorno al progetto di una nuova storia del diritto romano nel medioevo*, *Rivista di storia del diritto* 26 (1953) 175—188; E. Genzmer, *Das römische Recht als europäischer Kulturfaktor und der Plan einer neuen „Allgemeinen Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter“*, *Acta Congressus Madvigiani* 1 (1956) 267—278; E. Genzmer, *Der Neue Savigny*, *Juristenzeitung* 12 (1957) 737—740, a závěrem IRMAE I, 1a—d (1961) str. 5—9 (F. de Visscher, *Préface*) a str. 119—146 (E. Genzmer, *Einleitung*). Výstižný referát o vzniku díla a kritické poznámky k jeho pojetí podává A. Vetulani, *Nowy Savigny*, *Czasopismo prawnohistoryczne* 15 (1963) 266 dd.

⁴ Savigny, *Geschichte* 3, 152—419.

pramenů a na nejpříněší využití světlem tohoto výkladu ověřených výsledků dosavadní literatury. Právě však toto ověřování dosavadních názorů mne opětovně přesvědčilo, že při líčení historie vzniku a nejstaršího zřízení pražské university, jimž se dostalo základního zpracování zásluhou Tomkovou, některá důležitá svědectví pramenů zůstávají ještě nepovšimnuta, jiná jsou i v nejnovější době znovu a znovu vykládána způsobem, který se už lepším poznáním jednotlivců podařilo překonat, a že se dodnes v literatuře české i německé dokonce udržují tvrzení, která jsou ve snadno zjišitelném rozporu s jasnou mluvou pramenů. Protože sevřená forma mého příspěvku v IRMAE⁵ nedovolila věci blíže rozvést, předkládám na tomto místě⁶ nejdůležitější výsledky svého zkoumání s potřebnou dokumentací jako kritické příspěvky k několika otázkám založení a nejstaršího zřízení pražské university. Opakování některých obecně uznávaných výsledků dosavadního bádání nevyhnul jsem se tam, kde se na jejich pozadí nebo v souvislosti s nimi ukazuje pravý význam špatně chápaných, přehlížených nebo dosud neznámých skutečností, na něž jsem chtěl poukázat.

Akty, kterými bylo založeno obecné učení pražské, jejich právní význam a vzájemný poměr

Mnohokrát už vylíčený postup, který volil Karel IV., aby uskutečnil svůj záměr učinit Prahu sídlem obecného učení (*studium generale*), vedl, jak známo, nejprve k jednání s papežem⁷, jehož výsledkem po závěrečném předložení formální supliky⁸ byla bula papeže Klementa VI. z 26. ledna 1347, *In suprema dignitatis apostolice specula*, stylisticky v podstatných částech své dispozice navazující na papežskou zakládací listinu obecného učení v Pise z r. 1343.⁹ Smysl papežského rozhodnutí do této listiny pojatého Tomek r. 1849 vykládal dvojím způsobem. V *Dějích university pražské*¹⁰ píše o ní jako o listu „na povolení obecného studia v Praze“, kterým „povoloval papež, aby bylo v Praze obecné učení“, ale v německé *Geschichte der Prager Universität*¹¹ mluví jen o vyžádaném a uděleném souhlasu (*Zustimmung*) papežově, a výslovně ještě praví: „Papst Clemens VI. bewilligte, daß... in Prag ein Gene-

⁵ Vyjde v II. dílu IRMAE pod názvem *Repertorium und Bibliographie für die Universität Prag bis 1500*.

⁶ Podobně jako už ve stručnější přednášce *Z dějin založení a nejstarší organizace pražské university* v Odborné skupině pro medievalistiku Jednoty klasických filologů v Praze dne 10. prosince 1963.

⁷ O tomto jednání srv. J. Šusta, *Karel IV. Za císařskou korunou 1346—1355*, Praha 1948 (dále cituji jen jménem autora), str. 12, 70, 73.

⁸ Nezachovala se, pokus o její rekonstrukci podán ve *Studien zur Geschichte der Prager Universität bis 1409* (aus dem historischen Seminar Prof. H. Zatschek), *Zeitschr. für sudetendeutsche Geschichte* 3 (1939) 83 d. Vyšlo též samostatně pod názvem *Die Reichs-universität in Prag, Studien zu ihrer Geschichte bis 1409*, hgg. von H. Zatschek, Brünn—Leipzig—Wien, 1939.

⁹ G. Kaufmann, *Geschichte der deutschen Universitäten II* (Stuttgart 1896, Neu druck Graz 1958) 7, pozn. 1, s odkazem na své starší pojednání.

¹⁰ Str. 8.

¹¹ Str. 3.

ralstudium errichtet werden dürfte.“ V tomto druhém, pregnantnějším smyslu bylo zřejmě rozuměno i prvé, opatrnější stylisaci Tomkově, a výklad, že papežská listina byla jen svolením k budoucímu zřízení obecného studia v Praze, byl od té doby mnohokrát opakován a udržuje se podnes v literatuře české i německé.¹² Už Kaufmann však zdůrazňoval, že Karel k vydání své zakládací listiny generálního studia pražského nepotřeboval papežského svolení,¹³ a s druhé strany později Vaněček soudil, že „s hlediska středověkého člověka... pražská universita byla založena prostě již papežem“; pro svou osobu ovšem Vaněček zůstal u starého názoru nauky, že „universitu založil s předchozím povolením papeže český král“.¹⁴ Nepočítáme-li tedy blíže nerozvedený názor Rashdallův, který v této souvislosti užil prostě výrazu „bull of foundation“,¹⁵ teprve Šustovo posmrtně vydané dílo přineslo jasný výklad nového způsobu, že totiž papežská bula je skutečným zakládacím instrumentem pražského vysokého učení, že papež v ní nedává jen souhlas k jeho založení, ale sám je přímo zřizuje.¹⁶

Správnost Šustova pojetí právního významu papežské buly podává se už ze znění jejího rozhodujícího ustanovení tak jednoznačně, že se životnost these o papežském souhlasu dá vysvětlit jen důvěřivým opakováním tradičního už výkladu, s kterým se autoři spokojují bez pokusu o jeho ověření z pramenů. Tato výtka nemůže arci postihnout Chaloupeckého, který se skutečně rozbořením textu papežské buly pokusil o textový důkaz, že „papež nezřizuje pražské obecné učení, nýbrž dává souhlas k jeho zřízení v budoucnosti (*ad erigendum*)“.¹⁷ Chaloupecký však k tomu použil prvé části narrace papežské listiny, kde jsou opakovány části Karlovy supliky s argumenty pro zřízení generálního studia, a kde ovšem nelze hledat ustanovení, jež je podstatou právního aktu papežova.¹⁸

¹² Srv. např. H. Denifle, *Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters* (Berlin 1885, Neudruck Graz 1956) 586, 589. V. Novotný, *Universita Karlova v minulosti* (Praha 1922) 6. B. Mendl, *O založení a podstatě university Karlovy*, *Čas. archivní školy* 9—10 (1933) 81, 82 („souhlas“). V. Vojtišek, *Karolinum ve vývoji pražské university i v dějinách národních*, *Karolinum statek národní* 2 (Praha 1935) 48 („svolovací bula“). V. Chaloupecký, *Karlova universita v Praze. Její založení, vývoj a ráz v XIV. stol.* (Praha 1948) passim, zvl. 33 d., 46 d., 58. A. Blaschka, *Vom Sinn der Prager hohen Schule nach Wort u. Bild ihrer Gründungsurkunden*, *Studien zur Geschichte der Karls-Univ. zu Prag*, hgg. von R. Schreiber (Freilassing-Salzburg 1954) 45. Z. Fiala, *O vzniku Dekretu kutnohorského*, *Acta Univ. Carolinae, Philosophica et historica* 2 (1959) 36, pozn. 44 („svolovací bula“). F. Kavka, *The Caroline University of Prague, A Short History* (Praha 1962) 8.

¹³ Kaufmann, *uv. m.*, 6—7.

¹⁴ Vaněček V. *Kapitoly o právních dějinách Karlovy university* (Praha 1934) 9, 14; 2. vyd. (1946) 15 a 20: prvé místo je tu poněkud pozměněno, založení jevílo se perfektní „pro křesťana papežsky orientovaného“.

¹⁵ Rashdall-Powicke-Emden, *The Universities of Europe in the Middle Ages* 2 (Oxford 1936) 215. — Také F. M. Bartoš, *Karlova universita do Dekretu kutnohorského*, *Co daly naše země Evropě a lidstvu* (Praha 1939) 62, mluví o vydání zakládací listiny papežem, ale v další souvislosti rozeznává po běžném způsobu papežské povolení a vlastní slavnostní založení university.

¹⁶ Šusta 73 dd.

¹⁷ Chaloupecký, *Karlova universita* 33.

¹⁸ Souvislost, do níž zapadají dovolaná slova *ad erigendum*, je při tom zcela jasná: *Nuper siquidem pro parte... Karoli... nobis exposito... quod... quodque metropolitana Prae-gensis civitas... ad huiusmodi generale erigendum, cum particulare dudum in ea fuerit studium, accommoda multum existeret* (*Mon. Vat. Boh. I n. 845* čtou: *ad erigendum*).

Toto ustanovení položené do vlastní dispozice listiny — i stylisticky výrazně od ostatního obsahu oddělené¹⁹ — mluví přesnými právními výrazy a na prvním místě určuje:

apostolica auctoritate statuimus, ut in dicta civitate Pragensi perpetuis futuris temporibus generale studium vigeat in qualibet licita facultate.

Užitý rozhodující výraz *vigere* je v právní mluvě synonymem k *valere*²⁰ ve smyslu býti po právu platným, platně existovati, platně působiti: papež tedy jasně sám dává obecnému učení v Praze právní základ, po právu je zřizuje. S tím je také v plném souhlasu další obsah dispozice papežské listiny, kde se jednak učitelům a studentům pražského učení přiznávají veškerá privilegia, svobody a imunity, jaké jsou (roz. kanonickým právem) povoleny těmto osobám všeobecně na obecných učeních,²¹ jednak — jako výsada nejpodstatnější — se zaručuje učitelským oprávněním (*docendi licentia*) a titulům, dosaženým na tomto učení předepsaným způsobem (tj. pod dozorem pražského arcibiskupa), obecná platnost, nebo mluveno slovy užitými v papežské listině, *plena et libera facultas absque examine ac approbatione alia regendi et docendi tam in civitate predicta, quam alibi ubicumque*. V právu udělovat taková oprávnění vidí dnes nauka určující znak generálního studia,²² takže bulu papeže Klimenta VI. z r. 1347 lze právem považovat za akt, kterým bylo pražské obecné učení založeno s právy a privilegii podstatnými pro jeho povahu ve vztahu k ostatním universitám křesťanského světa.

Tak byla papežská bula chápána i současníky. V naposled uvedeném smyslu interpretuje její význam Beneš z Veitmile²³ a zvláště jasně znějí projevy samého Karla, opětovně označující papeže za zakladatele pražského generálního studia. Ještě po vydání své zakládací listiny z r. 1348 Karel v žádosti o souhlas k udělení magisteria jednomu z prvních učitelů theologie na pražském učení, dominikánu Janu Moravci, připomíná papeži, že jde o akt (*ad*) *Pragensis studii per Vestram Sanctitatem fundati commodum et augmentum*,²⁴ a v tzv. eisenaušském diplomu z počátku roku 1349 konstatuje v úvodních slovech narrace: *cum dudum ex provida deliberatione sedis apostolice... in civitate Pragensi... instauratum sit studium generale*.²⁵ Význam těchto výroků není nijak zeslabován tím, že první byl jistě spoludiktován kurtoasií k papeži a druhý

¹⁹ Kt. srv. Blaschka, *Vom Sinn der Prager hohen Schule* 50—51.

²⁰ Srv. Dig. 38, 2, 12, 5: *absurdum est enim in hoc tantum valere testamentum, ut exhereditatio vigeat, cum alias non valeat.*

²¹ Vedle zvláštních předpisů papežských dekretů (srv. zvl. v Dekretálech Řehoře IX. a v Klementinách tituly *De magistris et ne aliquid exigatur pro licentia docendi*) zaručovaly jiné obecné výhody i subsidiárně platící předpisy Justinianova Kodexu 10, 53.

²² Srv. o tom S. Stelling-Michaud, *L'histoire des universités au Moyen-âge et à la Renaissance au cours des vingt-cinq dernières années*, Rapports du XIe Congrès internat. des sciences historiques (Stockholm 1960) 97 dd., zvl. 100.

²³ *Fontes rer. boh.* IV, 517 (k r. 1348): *Eodem anno dominus Karolus... impetravit a sede apostolica privilegia generalis studii in civitate Pragensi.*

²⁴ *Mon. Vat. Boh.* I num. 1014. Papežské vyřízení je z 30. srpna 1348. Na toto svědectví ukázal už Šusta 75, pozn. 1.

²⁵ Srv. kt. podrobněji dále str. 13 d.

souvisel s účelem vydání jmenovaného diplomu, jak o něm bude dále promluveno: ve stejném smyslu mluví totiž Karel i v nedatované listině, kterou propůjčuje mistru Waltherovi, kdysi osobnímu lékaři svého otce, rektorství školy u týnského kostela s právem vykládat tam *medicinas, physicam et artes*, a to, jak praví, *ad hoc, quod studium generale in civitate nostra Pragensi de gratia domini Clementis... summi pontificis, ad nostre supplicationis instantiam stabilitum... proficiat*.²⁶ Zde, ve „jmenovacím dekretu“ osoby v Čechách usedlé, Karel neměl důvodu, aby pomlčel o svém založení pražského generálního studia, a nemluví-li o něm přesto, souvisí to nejpravděpodobněji s dobou vydání této listiny, kterou lze proto klást ještě do r. 1347 nebo do prvního čtvrtletí roku následujícího, kdy Karel skutečně, maje oporu jen v papežském založení, pečoval i jinak o personální vybavení pražského obecného učení.²⁷

S tímto stavem se však Karel nehodlal spokojit: nejen praktická stránka skutečné funkce obecného učení, ale především její právní zajištění si vyžadovalo, aby byl zjednan potřebný základ takové instituci v domácím právním řádu. Tuto potřebu nedocnil Šusta, když viděl v Karlově zakládací listině ze 7. dubna 1348 jen „slavnostní projev královny vůle podepřít ze všech sil rozvoj nové university“,²⁸ a správněji posuzoval její význam Vaněček výrokem, že pražské vysoké učení tu „nabývá pevných základů v rámci právního řádu platného v českém státě“.²⁹ Vaněček ovšem udává dále, že „Karel pražskou universitu církevně již podle jeho přání zřízenou uvádí v život mocí světského práva“;³⁰ tu však je nutno připomenout, že v zakládací listině Karlově není nejmenší zmínky o papežském založení, a že nejpodstatnější část její dispozice zní:

instituendum, ordinandum et de novo creandum... duximus studium generale.³¹

Karlova dispozice neprovádí tedy ustanovení papežské buly, neuvádí papežské založení v život, ale je novým, zcela samostatným založením královským, které přistupuje k založení papežskému. Naprostá nezávislost jednání, kterou vyjadřují uvedená slova Karlovy listiny, a pozoruhodná skutečnost, že se Karel ani slovem nezmiňuje o bule papežské, jasně potvrzuje, že se Karel neopíral o nějaké svo-

²⁶ I. B. Menckenii, *Scriptores rerum Germanicarum, praecipue Saxoniarum*, 3 (1730) 2018 d.: *Diplomatarium Caroli IV.*, num. XIII. Listina nebyla pojata do *Reg. Boh.*; určité nezvyklosti v titulech Waltherových lze snad vysvětlit tím, že dosáhl bakalářství v Bologni (*artis philosophiae baccalarius*: kt. v. Tomek, *Děje university* 13 v pozn.) a magisteria artium na jiné universitě.

²⁷ K této známé skutečnosti srv. např. Šusta 76 d. Konkrétní doklad o tom z jara r. 1347 zaznamenal H. Denifle, *Magister Johann v. Dambach*, Archiv f. Litteratur u. Kirchengesch. des MA 3 (1887) 640 dd.

²⁸ Šusta 77.

²⁹ Vaněček, *Kapitoly* 10.

³⁰ Uv. m., str. 11.

³¹ Cituji podle vyd. V. Hrubý, *Archivum coronae regni Boh.* II (1928) num. 62. Jeden z výrazů zde užitých a jasně mluvících o zřízení obecného studia se najde už v zakládací listině Nového města Pražského z 8. března 1348 (*Reg. V* num. 297), když Karel ukazuje na nezbytnost rozšíření pražských měst *presertim propter generale studium, quod in dicta civitate duximus ordinandum*.

lení papeže, které ke svému aktu nepotřeboval,³² že jednal z moci své vlastní, a přikročil-li k uvedené základní dispozici proto, aby — jak vyloženo — zjednal právní základ pražskému obecnému učení v domácím právním řádu, mohl a musil jednat jen z pravomoci českého krále.

Tak už objasnění právního významu Karlovy zakládací listiny poskytuje základní argument k jednoznačnému řešení mnoho diskutované otázky, založil-li Karel pražskou universitu jako král český či římský. České stanovisko bylo dosud opíráno hlavně o další body dispozice Karlovy buly, které slibují majetková poskytnutí učitelům i studentům obecného učení pražského, zaručují jim zvláštní ochranu panovníka při příchodu i odchodu, a propůjčují jim stejné právní výhody, jakým se z královského povolení těší tyto osoby na učení boloňském a pařížském; bylo zejména poukazováno na to, že tyto sliby a záruky mohl Karel opravdu dodržet jen jako zeměpán Prahy a České země.³³ Opačný výklad, zastávaný především učiteli někdejší německé university pražské, opíral se hlavně o to, že v intitulaci zakládací listiny je Karel označen jako král římský a český bez výslovného konstatování, že by listina byla vydána jen z jeho pravomoci jako krále českého, a že k jejímu zpečetění bylo užito říšské pečeti (zlaté buly); postupně však jednak zvikláním těchto argumentů, jednak obsahovými důvody výše uvedenými bylo v naznačené otázce německé stanovisko značně zeslabeno a naposled se s této strany už jen zastává, že na založení pražského učení Karlem jako králem českým se velmi pravděpodobně podílela též Karlova pravomoc jakožto římského krále.³⁴

I tato formulace mohla by však svádět k omylům. Je jistě nepochybné, že Karel, i když jednal jako král český, nepřestával být králem (nebo později císařem) římským, a tato hodnota, zvětšující jeho prestiž, dodávala tedy lesku a vážnosti i zakládací listině pražského obecného učení. Hodnota tohoto vnějšího momentu se nedala přehlédnout a byl proto jeho kanceláři zdůrazňován i při běžných listinách o českých věcech připojováním stejné pečeti, jaké se užívalo na listinách říšských, a žádala-li toho zvláštní potřeba, dokonce říšské pečeti zvláště slavnostní — zlaté buly — jako se to stalo na zakládací listině z r. 1348 nebo při smlouvě, kterou jako český král uzavíral r. 1355 s Francií.³⁵ Tím však, že Karel při každém svém aktu nutně vystupoval v obojí své hodnosti, nebylo způsobeno, že se všechna jeho jednání opírala o obě pravomoci k oněm hodnostem se pojící. Ty zůstávaly pevně rozhraničeny a proto při zkoumání správ-

³² Srv. výše str. 7.

³³ Šusta 78—79.

³⁴ A. Blaschka, *Von den Gründungsurkunden der Wittenberger Universität*, Wissenschaftliche Zeitschr. der Martin Luther Universität, I (Halle—Wittenberg 1951—2) H. 3, 53: z filologického rozboru příslušných listin „ergab sich... die wohl hinreichende große Wahrscheinlichkeit, daß Karl bei der Prager Gründung seine römisch-königliche Macht mitbeteiligt hat“. Blaschka tu shrnuje výsledky svého výkladu podaného v pojednání *Vom Sinn der Prager hohen Schule* (usw., v. zde výše v pozn. 12).

³⁵ K otázce používání pečeti srv. Mendl, uv. čl., *Čas. arch. školy* 9—10 (1933) 74. Šusta 78.

nosti these, že se zakládací listina pražského učení i jen částečně opírala o Karlovu pravomoc říšskou, je nutno se ptát, které části její dispozice k tomu mohly poskytnout příležitost. Po výše podaném výkladu, že vlastní zakládací akt nutně vycházel z pravomoci krále českého, zbývá tu jen ostatní obsah dispozice zakládací listiny se známými sliby a zárukami pražskému učení poskytnutými, a z nich zase jedině příslib ochrany scholárům na jejich cestách do Prahy a zpět je ustanovením, které mohlo vyplývat z obou pravomocí Karlových. Jedině jako český král a ne jako panovník římský mohl Karel přislíbit tuto ochranu na území českého státu, rozhodně však nemohl z této pravomoci slibovat ochranu mimo jeho hranice, kde ji pro říšská území mohl naopak zaručit jen jako král římský. Na území českého státu se ovšem ustanovení zakládací listiny vztahovat muselo — zde bylo sídlo učení — a moc českého krále byla v něm tedy nepochybně angažována. Měla však Karlova bula zaručovat bezpečný průchod i po území říšském? Na tuto otázku ani nejsubtilnější interpretací nelze ze zakládací listiny Karlovy získat odpověď: k jejímu vyjasnění a tím i ke konečnému prověření these Blaschkovy bude proto možno přistoupit teprve v další souvislosti.

Zatím se ještě vrátíme ke smyslu a právnímu dosahu Karlova založení. Pozoruhodně totiž je osvětluje symbolické výtvarné znázornění tohoto aktu na starobylém pečetiidle universitním, zhotoveném, jak se obecně přijímá, ještě za života Karlova, kde klečící Karel odevzdává zakládací listinu svatému Václavu v odění, s vévodskou korunou, s mečem, kopím a štítem. Scéna i s ostatní výzdobou byla častěji popsána do podrobností³⁶ a opětovně vykládán i její smysl, na kterém v této souvislosti jedině záleží. Chaloupecký byl přesvědčen, že symbolika pečetního obrazu souvisí s Karlovým češtvím a s jeho českým patriotismem,³⁷ Vojtíšek vyložil smysl obrazu konkrétněji jako věnování obecného učení českému národu a státu,³⁸ kdežto se strany německé byl nedávno vysloven názor zarážející svou neinformovaností: A. Blaschka totiž usoudil, že orlice na štítu a na praporci kopí svatého Václava je znak říšský, a že tedy vyjadřuje odvislost university na říši.³⁹ Říšský znak s orlicí skutečně na pečetním obraze nechybí, stejně jako je tu český znak se lvem: ty však jsou umístěny po stranách figurální skupiny a vyjadřují hodnotu zakladatelovu, kdežto orlice na štítu a praporci sv. Václava patří k jeho osobě a je rodovým znakem Přemyslovců, jehož se užívalo už od první poloviny stol. XIII.⁴⁰ Svatý Václav je tu tedy zobrazen — ostatně po tradičním už způsobu — jako zemský patron z rodu českých panovníků, kterého svatováclavská píseň už dávno invokovala „kněže náš“, a o němž mladší strofa téže písně užívá i právnicky pregnantního označení „dědic české

³⁶ Srv. zvl. V. Vojtíšek, *O starých pečeti university Karlovy*, Sborník historický 3 (1955) 89 dd., zvl. 93—95.

³⁷ Chaloupecký, *Karlova universita*, 45.

³⁸ V. Vojtíšek, *Karlova universita vždy jen naše* (Brno 1946) 68.

³⁹ A. Blaschka, *Vom Sinn der Prager hohen Schule*, 78 d.

⁴⁰ V. Vojtíšek, *K otázce erbů českého krále*, *Čas. Nár. musea* 105 (1931) 49—62 passim, zvl. 53 dd.

země⁴¹. Hlubší smysl zobrazené scény je proto třeba vykládat jako odevzdání university do ochrany patrona, který je věčným vládcem české země, a přeneseno do světové sféry jako její odevzdání do moci časných nástupců sv. Václava, českých panovníků. Prakticky to znamená, že podle názorů doby Karlovy universitní věci patřily do volného rozhodování krále, a ještě uslyšíme v dalším výkladu, že Karel v případě potřeby neváhal jednat ve shodě s tímto názorem, i když udělenými privilegii svěřil běžnou správu těchto věcí universitní autonomii.⁴² Výklad symboliky universitní pečeti objasňuje tak v konečných důsledcích důležitou otázku poměru panovnickovy moci k universitě, z něhož se mj. vysvětluje i právní základ Kutnohorského dekretu a ukazuje se, jak zbytečně a s nedostatkem historického pochopení byla kdysi tato otázka diskutována.

Bylo-li Karlem zřízené generální učení v naznačeném smyslu postaveno pod ochranu a moc českého krále, byl tím snad dán i dostatečný důvod, proč prvý, zlatou bulou opatřený originál zakládací listiny byl uložen v korunním archivu, jak to zastával V. Hrubý a po něm přijímal zejména Šusta.⁴³ Hrubého výklad vyvrací řadou argumentů A. Haas,⁴⁴ je však třeba uvážit, že universita jako autonomní těleso nebyla tehdy ještě konstituována, a že ohled na české panstvo, který jistě byl jedním z důvodů, proč se Karel ve své zakládací listině vůbec nezmínil o založení papežském, spíše radil k tomu, nečinit faktickým příjemcem listiny arcibiskupa dozírajícího na pražské učení ze zmocnění papežova. Tím by se vysvětlilo, proč se arcibiskupovi dostalo jen druhého originálu Karlovy zakládací listiny, který je podnes v archivu pražské metropolitní kapituly,⁴⁵ kdežto její slavnostní vyhotovení po dočasném uložení v korunním archivu bylo později, když se universita a její kancelář dostatečně organisovaly, odevzdáno rektorovi, takže se v kopiářích korunního archivu z doby nedlouho po r. 1358 již nenalezne. Otázka prvního uložení Karlovy zlaté buly zůstane ovšem spornou — v podstatě půjde o to, mohla-li být zakládací listina obecného učení hodnocena jako dokument státního významu, což při středověkém názoru na *studium* naprosto nelze vylučovat.

Rozdíly názorů na naposled rozvedenou otázku nikterak se ovšem nedotýkají posuzování významu Karlovy zakládací listiny, kterou byl obecnému učení

⁴¹ K dochování strofy s touto invokací v. D. Orel, *Hudební proky svatováclavské*, Svatováclavský sborník II 3 (Praha 1937) 6, 12 d.

⁴² H. Grundmann, *Vom Ursprung der Universität im MA*, Berichte über die Verhandlungen der Sächs. Akad. der Wiss. zu Leipzig, Phil.-hist. Kl., Bd. 103, H. 2 (1957) 15 d., vykládá, že Karel poskytnutím privilegií po vzoru Paříže a Bologne jasně projevil, že i právo na autonomii plyne z královského povolení, ale fakticky že počal působit po vzoru uvedených universit i vzor nezávisle získané autonomie jako nový činitel. To je správné, ale panovnickova pravomoc tím vyloučena nebyla a uplatňovala se podle potřeby resp. časem se měnícího faktického vztahu k panovníkovi. Srv. v tomto smyslu už Kaufmann, *Geschichte der Univ.* II, 110.

⁴³ V. Hrubý, *Archivum coronae regni Boh.* II, 67. Šusta 69 pozn. 1.

⁴⁴ A. Haas, *Archiv Karlovy univ. v Praze. Poznámky k jeho inventarisaci*, Čas. arch. školy 15/16 (1940) 2—4.

⁴⁵ Eršil—Pražák, *Archiv pražské metropolitní kapituly I*. Katalog listin a listů z doby předhusitské (Praha 1956) č. 216. Vydání podle tohoto exempláře: *Reg. Boh.* V num. 340.

v Praze položen potřebný a ovšem i plně vystačující základ v řádech vnitrostátních. Ve spojení s bulou papežskou bylo tak právní postavení pražského obecného učení po všech stránkách zajištěno a jeho založení dokonáno. Podíl všech činitelů, kteří se na jeho vzniku účastnili, vystihuje pozdější Karlova listina formulací: *in nobili civitate nostra Pragensi... sedis apostolice gratia et ex consensu regis Boemie ad principum, baronum, procerum et regnicolarum ipsius instantiam viget studium generale*.⁴⁶

Eisenašský diplom

Do souvislosti se založením pražského obecného učení bývá často uváděna listina vydaná Karlem IV. jako králem římským v Eisenachu dne 14. ledna 1349.⁴⁷ Zejména u českých autorů se podnes setkáme s Tomkovým názorem, že Karel eisenašským diplomem jako římský král potvrdil svůj zakládací akt provedený r. 1348 z moci krále českého,⁴⁸ a se strany německé se zase vykládá, že jde o provedení zakládací listiny skutečným udělením a zajištěním privilegií, která prý Karel — jednající už r. 1348 jako král římský — v zakládací listině jen přislíbil.⁴⁹ Obojí tento výklad však ku podivu nedbá toho, že v eisenašském diplomu není o Karlově zakládacím aktu z r. 1348 vůbec zmínky, a že tu Karel naopak mluví jen o papežském založení pražského studia:

Sane cum dudum ex provida deliberacione sedis apostolice... in civitate Pragensi... instauratum sit studium generale et omnibus graciis... fuerit communitum, sicut hoc eciam litere supra dicte sedis desuper edite clarius attestantur.

Už z tohoto důvodu je vyloučeno považovat eisenašský diplom za potvrzení nebo provedení Karlovy zakládací listiny, na kterou by v obojím případě přece muselo být odkázáno; nad to však oba výklady jsou v příkrém rozporu s vlastní dispozicí diplomu, která má zcela jasný smysl:

Nos igitur... supradictum studium, doctores, magistros, studentes et familiares ipsorum et totam universitatem eiusdem studii universis et singulis graciis, honoribus, imunitatibus, exempcionibus et consuetudinibus, quibus alia studia generalia per divos Romanorum imperatores seu reges, predecessores nostros, pridem insignita sunt... communimus auctoritate regia nobis veluti Romanorum regi competentem...
Karel tedy — jak to posud správně vykládali jen Vojtišek⁵⁰ a Chaloupecký⁵¹ —

⁴⁶ Zakládací listina Karlovy koleje z 30. července 1366, *Mon. Univ. Prag.* II, 232, s čtením *ex consensu regio*.

⁴⁷ Naposledy vydána v *Reg. Boh.* V num. 571.

⁴⁸ Uvádím jen příkladem: Tomek, *Děje univ.* 10. Friedjung, *Kaiser Karl IV.* (Wien 1876) 128. V. Novotný, *Universita Karlova v minulosti* 7. Vaněček, *Kapitoly* 14d. (2. vyd., 21). Zd. Fiala, *O vzniku Dekretu kutnohorského*, uv. m. 36 pozn. 44.

⁴⁹ Tak opětovně ve svých pracech A. Blaschka, srv. zvl. *Vom Sinn der Prager hohen Schule* 66 d.

⁵⁰ *Karolinum ve vývoji pražské university*, Karolinum statek národní (1935) 45.

⁵¹ *Karlova universita* 47 d. Chybný je ovšem překlad rozhodujícího místa eisenašského diplomu (na str. 122: „utvrdili jsme dotčené učení“), který byl pojat mezi přílohy jeho knihy.

žádný svůj dřívější akt nestvrzuje ani neprovádí, ale uděluje pražskému učení a universitě (o této podrobnosti ještě uslyšíme) všechna privilegia a svobody propůjčené jeho předchůdci na trůnu říše římské jiným obecným učením. Nejde tu o akt zakládací, ani se zakládacími akty nějak souvislý, nýbrž o propůjčení privilegií existujícímu již studiu, jak k němu v dalším trvání university znovu a znovu docházelo se strany moci světské i církevní.

V této souvislosti se ovšem nutně klade otázka, o která privilegia tu šlo, a proč považoval Karel za nutné propůjčit je pražskému studiu z moci římského krále, když je přece obecnou klausulí zakládací listiny z r. 1348, zvláště pokud se odvolávala na svobody udělené boloňskému studiu, povolil už z moci krále českého? Pokud nemáme na mysli všechny výhody vůbec, na něž ustanovení eisenaušského listiny širokou formulací (*gratiae, honores, immunitates, exemptiones et consuetudines*) nepochybně dopadalo, a tedy i výhody zaručené už v předpisech justiniánských zákoníků a vztažené na příslušníky pražské university také bulou papežskou,⁵² jde tu v podstatě o práva a výhody propůjčené r. 1158 Fridrichem I. Barbarossou právnické universitě v Bologni známou konstitucí *Habita*, která byla jako *authentica* přímo zařazena do sbírek justiniánských;⁵³ udělení privilegií jiným universitám (tak Neapoli Fridrichem II.) se už jen na tuto konstituci odvolávalo. Konstituce *Habita* má za hlavní obsah příslib zvláštní královské ochrany při cestách ke studiím a zpět i při pobytu na nich, stanovení trestů za tělesné ublížení a oloupení scholárů a konečně určení privilegovaného sudiště pro boloňské scholáry, které je možno podle jejich volby žalovat jen před jejich profesorem nebo před boloňským biskupem. Protože určení trestů pro činy, kterým bylo scholárům ublíženo, je jen sankcí zaručující jejich zvláštní ochranu v předchozí souvislosti konstituce vyhlášenou, jde v podstatě jen o dvě výhody, z nichž druhou — tj. určení privilegovaného fora — bylo možno považovati za garantovanou příslušníkům pražského generálního studia už generální klausulí Karlovy listiny zakládací. Přesněji je dokonce nutno říci, že tato výsada ani jinak — a zejména privilegiem krále římského — pro české země poskytnuta být nemohla. Jinak to však bylo s poskytnutím zvláštní ochrany na cestách, kterou — jak výše ukázáno — mohl Karel jako český král zaručit jen pro země české: vztáhl-li nyní jako král římský platnost konstituce *Habita* i na pražské učení a jeho příslušníky, rozšiřoval tuto ochranu i na území říšská.

Zkoumání obsahu výsad přiznaných Karlem v eisenaušském diplomu tedy jasně ukazuje, že jediným praktickým důvodem jejich udělení bylo zaručit zvláštní

⁵² Srv. výše str. 8.

⁵³ Do sbírky Novel v tzv. *Volumen* a jeho vlastní *authentica* do Kodexu (za Cod. 4, 13, 5). V moderních vydáních Kodexu je otiskována v dodatcích (např. v. Krügerovo vyd., *Appendices, II. Authenticae*). O jejím textu, středověké interpretaci a smyslu srv. důležité novější monografie: F. Koeppler, *Frederick Barbarossa and the Schools of Bologna. Some Remarks on the Authentic Habita*, *English Hist. Review* 54 (1936) 577—607, s vydáním textu konstituce. W. Ullmann, *The Medieval Interpretation of Frederick I's Authentic Habita*, *L'Europa ed il diritto romano, Studi in memoria di P. Koschaker I* (Milano 1954) 99—136.

ochranu příslušníkům pražského studia na území říšském. Tento výsledek je mimořádně důležitý: považoval-li totiž Karel za nutné poskytnout tuto ochranu po vydání zakládací listiny a k rozmnožení privilegií v ní povolených zvláštním aktem, v němž výslovně jedná, jak praví, *auctoritate regia, nobis veluti Romanorum regi ex sacro Romano imperio competenti*, dal tím sám zcela jednoznačně najevo, že jeho zakládací bula takovou ochranu neposkytovala. Je to jasná odpověď na otázku výše položenou a ze znění zakládací buly neřešitelnou, odpověď, která beze zbytků pochybnosti prokazuje, že Karel v zakládací listině university z r. 1348 jednal jen z moci krále českého, nikoli též z pravomoci krále římského.

Tohoto dalekosáhlého významu hlubšího smyslu eisenaušského diplomu pro výklad Karlovy zakládací listiny si dosavadní bádání vůbec nepovšimlo. Tím méně se lze divit, že se nikdo nepozastavil nad údajem starší literatury, podle něhož Karel vydal ještě zvláštní říšské nařízení nebo zákon k ochraně mistrů i žáků při cestách po vší říši k pražskému učení a nazpět. Tomek i Ott, kteří tak vykládali,⁵⁴ dovolávali se při tom starší edice textu dochovaného v Gelnhausenově formuláři,⁵⁵ ale třebaš jej velmi výstižně parafrasovali (to zejména Tomek), nepovšimli si, že jde ve skutečnosti o doslovné znění konstituce *Habita*.⁵⁶ Její zařazení do sbírky Gelnhausenovy lze snad vyložit tím, že Karlova kancelář dávala přepisem této konstituce neznámému adresátu nebo obecně na vědomí skutečný obsah privilegia, poskytnutého pražské universitě eisenaušským diplomem, který arci pro scholáry z ciziny jako záruka bezpečnosti na cestách měl značný význam. Touto úvahou se také vrhá světlo na dříve už zmíněnou skutečnost, že se eisenaušský diplom zmiňoval jen o papežském založení pražského učení: při jeho určení pro cizinu bylo to důležitější, než právní základ, který dal tomuto učení český král. Zvláštní Karlův zákon k ochraně scholárů je však novodobou legendou vzniklou jen z opomenuté identifikace jeho textu.

Universitas studii — Kancléř — Nejstarší organisace

Ještě v jednom bodě je třeba si všimnout eisenaušského diplomu lépe, než se dosud dělo: královskými výhodami opatřuje tam Karel *studium, magistros, doctores, studentes et familiares ipsorum et totam universitatem eiusdem studii*. Je to prvý listinný doklad, který počítá s tím, že na pražském učení vznikla *universitas studii*, organisovaná jednota osob patřících k vysokému učení. Nebudeme-li této jednotě pro dobu vydání eisenaušského diplomu (leden 1349) připisovat plnou podobu a funkci, jak je známe z pozdějších desetiletí XIV. stol., není důvodu pochybovat, že mluva diplomu odpovídala skutečnosti. Od počátku

⁵⁴ Tomek, *Děje univ.* 13 d. *Geschichte* 5. E. Ott, *Beiträge zur Receptions-Geschichte des röm.-canon. Processes in den böhm. Ländern* (Leipzig 1879) 51, pozn. 2.

⁵⁵ J. W. Hoffmann, *Ungedruckte Nachrichten* 2 (1787) 80.

⁵⁶ Srv. nové vyd. Kaiser, *Collectarius perpetuarum formarum Johannis de Geylnhusen* (Innsbruck 1900) Nr. 79 a kt. text konstituce *Habita*.

Ize počítat s funkcí rektora (vždyť rektora mělo i *studium particulare*)⁵⁷ a kronikářská zpráva nasvědčuje jeho volbě plným shromážděním university od jejich počátků.⁵⁸

Eisenašský diplom je tedy také nejstarším svědectvím o existenci universitní obce, kterou jiný listinný doklad z prvního desetiletí trvání pražského obecného studia označuje výrazem *rector et scholares*,⁵⁹ tedy obdobně jako se k označení kláštera jako právního subjektu užívalo výrazu *abbas et conventus*. Název *scholares* v tomto spojení, stejně jako ve výrazech *universitas scholarium* (v legendě universitního pečeti) nebo dokonce *universitas studentium* (v nejstarším známém „doktorském diplomu“ z r. 1359) neoznačuje ovšem jen studenty, nýbrž i učitele: tu se, jak známo, pražská universita přiklonila ke vzoru pařížskému (*universitas magistrorum, doctorum et scholarium*).

Jako významný činitel nejstarší organizace university vystupuje její kancléř: byl jím Arnošt z Pardubic, který je jako *cancellarius universitatis Pragensis studii privilegiati* poprvé jmenován r. 1357 při koupi vesnic *ad usum studii predicti* (z jejich výtěžku měli být placeni profesori),⁶⁰ nikoli teprve ve zmíněném doktorském diplomu z r. 1359, jak udává Šusta.⁶¹ Naznačený způsob titulování kancléře svědčí však pro oprávněnost Šustovy domněnky, že v Praze funkce kancléře souvisela s nejstarším řádem universitním, třebaš dozor nad zkouškami a udělováním akademických oprávnění se nepochybně zakládal na zmocnění papežském. Arnošt z Pardubic také zasahoval do universitního života mnohem hlouběji, než toto zmocnění dosahovalo; v zájmu upevnění a rozvoje organizace university stalo se tak neúčinněji v tzv. *ordinationes* vydaných r. 1360.⁶² Nevelký text, který měl stanovit hlavní zásady budoucích definitivních universitních statutů, stal se na několik let první psanou ústavou pražské university. Pro dějiny její organizace je významný jednak tím, co dosvědčuje o stavu, za něhož byly *ordinationes* vydány, jednak tím, co nařizuje.

Dosvědčeno je tu především už delší trvání nevlády mezi právníky a artisty, která, jak známo, později vedla ke vzniku zvláštní právnické university (srv. dále str. 21). Toto odtržení zřejmě hrozilo už r. 1360 a *ordinationes* proto nařizují na prvním místě, *quod in dicto studio sit unus rector et una universitas*. Za příčinu separatistických tendencí právníků se považuje od dob Tomkových přichylnost juristů k řádům boloňským, kdežto artistická — a s ní druhé, méně početné fakulty — se chtěly držet vzoru pařížského. Tento názorový rozdíl jistě tu byl, ale

⁵⁷ Dobner, *Mon. hist. Boh.* VI, 348: *magister Mathias presbyter, rector scholarum in castris Pragensi.*

⁵⁸ *Fontes rer. Boh.* IV, 452: *Ceterum more generalium studiorum singulis annis electus fuit rector universitatis et sollempniter in ecclesia Pragensi approbatus* (Chron. Francisci XXVIII, psáno r. 1353).

⁵⁹ *Reg. Boh.* VI num. 771: Karlovo exemční privilegium universitních statků.

⁶⁰ J. Emler, *Reliquiae tab. terrae regni Boh.* I (1870) 424: Quaternus Przisnakonis C 14. Viz též F. Tadra, *Cancellaria Arnesti* (zvl. ot. z Archiv für österr. Gesch. 61) 249 d.

⁶¹ *Reg. Boh.* VII, 235: *universitatis studentium studii Pragensis cancellarius*; kt. Šusta 77, pozn. 2.

⁶² *Mon. Univ. Prag.* II, 229—231. *Reg. Boh.* VII num. 475.

sotva jej můžeme považovat za hlavní příčinu snah právníků po organizování zvláštní university, když jim *ordinationes* — vydané po poradě s mistry, doktory a některými scholáry — čelí ustanovením, že artista zvolený rektorem má vždy mít zvláštního zástupce (*vicarius*) *quoad regimen juristarum, et e converso*. Byl to tedy jistě především režim (*regimen*) příslušníka jedné z obou fakult, který nevyhovoval druhé, a sotva chybíme, budeme-li určitou citlivost tohoto druhu hledat především na straně právníků: na právech studovali vesměs starší lidé, mezi nimi vysocí preláti a příslušníci šlechty, a těm se mohlo snadno přičít, byly-li na ně aplikovány metody, jichž bylo nutno užívat na mládež, převážně zalidňující fakultu artistickou. Ale nevláda mohla vznikat i mezi profesory: nesmí se zapomínat, že rektor v této době vykonával i funkce, které teprve později připadly děkanům, takže o třetí plochy nebyla nouze.

Ustanovením, které určuje, že mají býti voleni *consilarii sive procuratores de nationibus* (název *procuratores* ukazuje tu na pařížský vzor), dosvědčují dále *ordinationes*, že se v jejich době příslušníci university už rozestoupili na universitní národy, *nationes*. Stalo se tak tedy určitě před r. 1360, a přesněji už r. 1358, od kdy byla vedena matrika tehdy ještě nerozdělené university;⁶³ její mladší zlomek, objevený Doellem,⁶⁴ i vcelku dochovaná matrika university právnické,⁶⁵ jsou vedeny podle národů.

Z předpisů, které Arnoštovy *ordinationes* zaváděly nově, je na jedné straně uvést osobní předpoklady způsobilosti k volbě rektorem, protože byly zřejmě formulovány podle vzoru boloňského,⁶⁶ s druhé strany pak výslovné ustanovení, že v otázce přísahy, kterou zásadně musili do rukou rektora skládat všichni mistři, doktoři i scholárové,⁶⁷ mají se příslušníci řádoví zachovat podle zvyklostí pařížských,⁶⁸ což prakticky znamenalo, že řeholníci neskládali přísahu do rukou rektora zůstávající podřízeni svým řádovým představeným: v důsledku toho nemohli být voleni rektory. Už Arnoštovy *ordinationes* byly tedy inspirovány jak řády pařížskými, tak boloňskými.

⁶³ Tomek, *Děje univ.* 77 text a pozn. Svědectví uváděné Tomkem ovšem nevyklučuje, že nějaká matrika existovala už dříve.

⁶⁴ Ferd. Doelle, *Ein Fragment der verlorengegangenen Prager Universitätsmatrikel aus dem 14. Jhdt.*, *Miscellanea Francesco Ehrle* 3 (1924) 88—102. Zlomek uchoval zápisy týkající se saského národa z let 1373—5 a 1382—3, tedy už na universitě o třech fakultách.

⁶⁵ *Mon. Univ. Prag.* II, 28—159.

⁶⁶ *Ordinationes: Rector, qui fuerit pro tempore, sit clericus secularis, deferens habitum et tonsuram clericales*. Kt. srv. C. Malagola, *Statuti delle Università e dei Collegi dello studio bolognese* (1888) 7, lib. I., rubr. II: *Item eligatur, qui sit scholaris clericus non coniugatus et habitum deferens clericalem, et qui nullius religionis professus existat*. — Přímým vzorem ovšem mohly být i statuty padovské, kam byl boloňský předpis beze změny převzat.

⁶⁷ *Ordinationes: Item, quod eidem rectori iurent omnes magistri, doctores et scolares seculares, qui sunt vel fuerint in civitate Pragensi ratione studii legentes vel audientes lectiones*. Čtení *iurent* ve vyd. *Reg. Boh.* VII num. 475, není-li tiskovou chybou, je nutno emendovat. *Ordinationes* nemohly ukládat povinnost pomáhat rektorovi všem scholárům, když dále *minorata facta universitatem tangentia* mají s rektorem obstarávat jen *consilarii*.

⁶⁸ Odkaz na pařížské zvyklosti je velmi povšechný. O diskutované posici pařížského rektora, která se ustalovala teprve v polovině XIV. stol., a o poměru řádů, zvl. dominikánů k němu, srv. v konečném výsledku Rashdall-Powicke-Emden I, 331 text. a pozn. Viz též Tomek, *Děje univ.* 52.

Otázka boloňských a pařížských vlivů, jichž koexistenci dosavadní bádání pro různost řádů těchto universit vylučovalo,⁶⁹ opakuje se při zkoumání kodifikovaných autonomních statutů. K této kodifikaci došlo podle důmyslné kombinace Tomkovy určitě před r. 1372 a po r. 1367, kdy se naposled děje zmínka o artistic-kém zástupci rektorově, zvoleném podle nařízení Arnoštových.⁷⁰ Nejstarší znění této kodifikace se zachovalo na první skupině složek kodexu pražské universitní knihovny XIV-D-25,⁷¹ která vznikla nejdříve v jarních měsících 1385 a patrně před 23. srpem téhož roku, od kteréž data už jsou dochovány zápisy o jednotlivě usnesených nových statutech, doplňujících statuty kodifikované. Starší novely nejsou známy, pokud k nim došlo, byly pojaty do celkového znění z r. 1385, které lze v tomto smyslu považovat za revidované; podstatné změny však proti nejstaršímu textu určitě provedeny nebyly.⁷² Text statutů dochovaný v kodexu XIV-D-25 není bohužel úplný; má jen 15 článků (poslední je zkomolen), kdežto předeslaný seznam titulů jich čítá 24. Původní podobu lze však rekonstruovat pomocí tohoto seznamu a dalšího; tentokrát skutečně revidovaného znění statutů z r. 1528, zapsaného v jiném kodexu pražské universitní knihovny, sign. XIV-A-4.⁷³

Porovnání takto získaného textu se statuty boloňské právnické university ukazuje, že pro obsah a převážně i slovní formulaci velké části pražských statutů byla vzorem ustanovení prvního dílu statutů boloňských z r. 1317.⁷⁴ Jsou to hlavně ustanovení o způsobilosti k rektorskému úřadu, o námitkách proti jeho osobě a o rektorově šatu (Praha čl. 1, Bologna rubr. II), o oznámení rektorské volby, jejím odmítnutí a následcích (P. čl. 3, B. rubr. VII), o rektorské přísaze (P. 5, B. VIII), o rektorově jurisdikci (P. 6, B. X), o rektorových povinnostech (P. 8, B. XI),

⁶⁹ Tomek, *Děje univ.* 16. Šusta 80.

⁷⁰ Tomek, uv. m. pozn. na str. 20 d.

⁷¹ Vyd. v *Mon. Univ. Prag.* III, str. IX—XVI, 1—12. Podrobný výklad o rukopisném dochování universitních statutů a jejich textový rozbor jsem podal v článku *O rukopisech statut pražské university*, Studie o rukopisech 1964, 73—124.

⁷² Nasvědčuje tomu s jedné strany ponechání předpisu o volbě konsiliářů ze čtyř fakult, ačkoliv se fakulta právnická již r. 1372 ustavila jako samostatná universita, s druhé strany obsahová souvislost textu statut, která se nezdá porušena dodatečnými vsvukami.

⁷³ Text z r. 1528 nejlépe otiskl A. Feyertag, *Conspectus antiquorum statutorum studii generalis Pragensis*, Pragae 1796. Vydání, které uspořádal H. Jireček, *Cod. jur. boh.* II, 3, 266—281, je svévolná kombinace obou dochovaných textů, zkrslující podobu jednoho i druhého.

⁷⁴ Jsou to statuta, jejichž autorem je slavný kanonista Ioannes Andreae, a která s dodatky sahajícími do r. 1347 objevil v rukopise bratislavské kapitulní knihovny a r. 1887 poprvé s obšírným výkladem uveřejnil H. Denifle, *Archiv f. Litteratur u. Kirchengeschichte des Mittelalters*, 3, 196 dd. (do té doby byla boloňská statuta známa jen z pozdějších tisků). Vydání Malagolovo (srv. výše pozn. 66) se opírá o Denifla. Zlomky dosud nejstarších boloňských statutů z let 1274—6, který jsem našel r. 1955 v kodexu C. O. 209 knihovny olomoucké kapituly, přináší pravidla o stacionářích a seznam děl jimi rozšiřovaných (tzv. stacionářský katalog); v. M. Boháček, *Zur Geschichte der stationarii von Bologna*, Symbolae R. Taubenschlag dedicatae, Eos XLVIII, 2 (Varsaviae—Vratislaviae 1957) 241—295.

o universitním notáři a jeho povinnostech (P. 14—15, B. XXIV—XXV) a o přísaze a povinnostech hlavního pedela (P. 16, B. XXVI, XXVII). Na použití boloňského vzoru ukazovali už Kaufmann⁷⁵ a Matthaesius,⁷⁶ ač jeho skutečnou šíři zdaleka nezjistili; Kaufmann z toho usuzoval, že nejstarší dochovaná pražská statuta jsou statuty pražské university právnické. Jeho závěr však není správný, vylučují jej totiž přímé i nepřímé zmínky o pluralitě fakult, které na universitě právnické nebylo.⁷⁷

Prokázané vydatné použití boloňského vzoru v kodifikovaných statutech vrací zmíněnou už thesi o neslučitelnosti řádů boloňských s pařížskými. Je ovšem třeba připomenout, že v obsahu převzatých nebo napodobených boloňských ustanovení, který zde mohl být jen v heslech naznačen, nikde nebyla dotčena základní struktura universitní obce. V Praze to byla *universitas magistrorum, doctorum et studentium*, ale starší bádání už dávno dobře ukázalo, jak účast studentů ve správě university i v podílu na jejích valných shromážděních už ve XIV. stol. poklesla k bezvýznamnosti. Stalo se tak zvláště po osamostatnění právnické university, kdy se universita třífakultní ještě více přimkla k vzoru pařížskému.⁷⁸

Ve vývoji, kterým byl zeslaben význam plných shromáždění university, nabyla rozhodujícího významu universitní rada, *consilium universitatis*, která se nakonec stala pravotvorným orgánem university na místo obecného shromáždění, když do ní byli statutem z r. 1391 povoláni všichni doktoři a mistři,⁷⁹ a r. 1392 ještě zdůrazněno, že nikdo než mistr nebo doktor do rady přístup nemá.⁸⁰ V literatuře však není jasno, jakou podobu měla rada před touto dobou, a jaké bylo její složení podle kodifikovaných statutů. Tomek,⁸¹ Vaněček⁸² a naposled ještě Chaloupec-ky⁸³ ztotožňovali prostě *consilium universitatis* se sborem konsiliářů, ačkoliv čl. 13 statutů, *De consiliariis eligendis*, obojí jasně odlišuje;⁸⁴ Matthaesius zase — bez

⁷⁵ Kaufmann, *Geschichte der Univ.* II, 46, pozn. 1.

⁷⁶ Fr. Matthaesius, *Der Auszug der deutschen Studenten aus Prag 1409*, Mitteilungen des Vereins für Gesch. der Deutschen in Böhmen 52 (1914) 465, pozn. 2.

⁷⁷ Statuta Prag. čl. 6: (*rector*) *convocabit magistros omnium facultatum*; čl. 8: *Statuta, que sunt edita in unaquaque facultate*; čl. 13: *preter hoc eligantur alii octo, si opus fuerit, de qualibet facultate sex* (*Mon. Univ. Prag.* III, str. 6, 7, 11).

⁷⁸ Lze, tuším, za známku toho přijmout i fakt, že na nerozdělené universitě bývali voleni — jako později jen na universitě právnické — za rektory i osoby, které nebyly mistry. K Mikuláši z Kolobřehu, kterého tu jako jediný příklad znal Tomek, *Děje* 55 v pozn., přistupuje podle *Mon. Vat. Boh.* III num. 700 (srv. i num. 701) ještě Henricus Etwaet de Primslavia. Srv. už seznam rektorů u M. Haasové-Jelínkové, *Správa a kancelář pražské university v první době jejího trvání*, zvl. ot. ze Sborníku k dějinám hl. města Prahy (1948) 30.

⁷⁹ *Mon. Univ. Prag.* III, 17.

⁸⁰ *Mon. Univ. Prag.* III, 19.

⁸¹ *Děje univ.*, 27 d.

⁸² *Kapitoly*, 95.

⁸³ *Karlova universita* 64; v. však o změně složení rady tamtéž, str. 67.

⁸⁴ *Mon. Univ. Prag.* III, 10—11: po ustanovení, že volení *consiliarii* tvoří podle potřeby sbor o osmi nebo šestnácti členech, který zasedá s rektorem, cit. statut pokračuje: *Si tamen esset consulendum de re multum ardua, rector universitatis congregabit consilium universitatis ad consulendum super re illa, et quod ibi diffinitum fuerit, illud servetur per rectorem, et consiliarii prius electi assistant rectori ad prosequendum et explendum, quod ei dictatum est in consilio universitatis.*

jakéhokoli dokladu — tvrdil, že universitní rada vznikla postupně jako sbor mistrů a doktorů z celé university.⁸⁵ Příčinou této nejasnosti je skutečnost, že universitní statuty nikde o složení rady nemluví a prostě ji předpokládají. Za tohoto stavu je nutno přihlédnout k jiným autonomním normám universitním, a z nich především k ustanovení o tom, jak bylo složeno *consilium facultatis*. Najdeme je ve statutu fakulty artistů (Rubr. VI, 1: *De modo consiliandi et qui debeant interesse*), který byl usnesen *in plena congregatione universitatis presente domino preposito Rudnicensi, vicecancellario studii Pragensis*, a nařídil, *quod amplius nullus magistrorum deberet interesse conciliis facultatis, nisi quintum annum sui magisterii attigisset et regentiam suam per duos annos complevisset*.⁸⁶ Přítomnost roudnického probošta (byl to generální vikář Mikuláš z Roudnice, doložený ještě r. 1369 jako generální vikář Arnošta z Pardubic a už před tím r. 1366 jako vicekancléř university)⁸⁷ dovoluje datovat toto *statutum* do druhé poloviny šedesátých let, tedy do doby, kdy vznikly i kodifikované statuty universitní, a protože se o fakultní věci usnášela celá universita, patrně ještě do doby před prvou volbou děkanů, kterou lze jistě považovat za známku osamostatnění fakult.

Fakultní rada artistů měla tedy sestávat z mistrů, kteří byli nejméně pět let po promoci a dva roky skutečně přednášeli: protože toto ustanovení vzešlo z plenárního zasedání university, lze si ztěžít představit, že by pro členství v radě universitní byly stanoveny podmínky snazší. Při universitní radě šlo ovšem též o účast jiných fakult a proto v ní vedle mistrů zasedali též doktoři — patrně za obdobných podmínek. Teprve tímto objasněním, jak vypadalo původní *consilium universitatis*, ukazuje se pravý význam reformy, k níž došlo dvacet let po ustavení zvláštní university právnické na universitě třífakultní: na místo někdejší užší skupiny starších profesorů (skutečně učících mistrů a doktorů), která měla zvláštní poradní funkci ve správě university a stála proto vedle plenárního shromáždění university, nastupuje v letech 1391—92 jako nové *consilium universitatis* sbor všech doktorů a mistrů⁸⁸ a prakticky na sebe strhuje definitivně nejdůležitější funkci valných shromáždění, autonomní moc pravotvornou. Tomkem⁸⁹ uváděný pramen přiznává sice tuto moc ještě r. 1414 mistrům, doktorům a scholárům, ale prakticky se na ní scholárové nepodíleli, stejně jako už ve skutečnosti nedocházelo na třífakultní universitě k jejich volbě za rektory. Mohli však nadále být voleni konsiliáři — jejichž význam vedle upevněné posice rady ovšem poklesl — a podrželi si aktivní volební právo při nepřímé volbě rektora i konsiliárů.

⁸⁵ Matthaesius, uv. m., 466 d.

⁸⁶ *Mon. Univ. Prag.* I, 93.

⁸⁷ Srv. k r. 1369 *Mon. Vat. Boh.* III num. 1151, k r. 1366 úvodní odstavec statutu Karlovy koleje v kodexu pražské univ. knihovny XIV-A-4, fol. 1a.

⁸⁸ Podle statutu *De consilio universitatis* z r. 1391 měli sice mít do nově formovaného konsilia přístup i *consiliarii*, ale statut z r. 1392 vyloučil odtud konsiliáři z řad studentů ustanovením, že jiné osoby, než mistři nebo doktoři nemohou v radě zasedat: *Mon. Univ. Prag.* III, 17 a 19.

⁸⁹ *Děje univ.* 28, v pozn.

K jinaké úpravě autonomních funkcí došlo na fakultě právnické, která se r. 1372 za okolností ne dosti jasných oddělila z původního svazku university a se zvláštním povolením Karlovým se ustavila jako *universitas juristarum in studio Pragensi*⁹⁰: tento Karlův akt je důležitým dokladem toho, že nebylo pochybnosti o panovníkově pravomoci zasahovat v případě potřeby do právních poměrů vysokého učení.⁹¹ Už příštího roku (1373) byla sepsána statuta nové university, nikoli však publikována⁹²: to je příčinou, proč se o rádech právnické university dovidáme jen z jednotlivých svědectví (zvl. právnické matriky) o tom, jak se skutečně projevovaly. Jak se zdá, právnická universita převzala v zásadě statuta nerozdělené university, ale vedle rektora nevystupuje tu nikdy z profesorů složeno *consilium universitatis*, nýbrž jen *consiliarii*, s jejichž radou rektor jedná; studenti tu tedy nebyli vytlačeni profesory z účasti na správě university. Protože se i v seznamu rektorů shledáváme převážně se scholáry a bakaláři — ne však výlučně, v tom bodu lze dnes opravit údaje Tomkovy⁹³ — lze říci, že se osamostatnění právníci na rozdíl od university třífakultní, sledující uvědoměle vzor pařížský, spíše přikláněli k řádům boloňským.

Úplně je ovšem nikdy nepřevzali. To se týká i základního učebního zaměření, které je nutno také počítat k otázkám organizačním. Na rozdíl od boloňské i jiných italských universit, kde se vyučovalo vedle sebe zvlášť právu civilnímu (tj. římskému) a zvlášť právu kanonickému, pražská právnická fakulta — stejně jako právnické fakulty mladších středověkých universit ve střední Evropě — byla zásadně zaměřena jen ke studiu práva kanonického⁹⁴; v pramenech se najde pro právnickou universitu pražskou i výslovné označení *universitas* nebo *schola canonicistarum*. Hlavní důvod ležel nepochybně v praktické potřebě, ale spolurozhodovalo patrně i to, že bylo mnohem obtížnější opatřit universitě za profesory školené legisty, než kanonisty. Před založením university podnikali z tuzemců právnická studia v cizině téměř výlučně jen klerici (počítaje v to i osoby s nižším svěcením, které tak chtěly získat kvalifikaci pro církevní prebendy), kteří se věnovali

⁹⁰ *Mon. Univ. Prag.* II. 28. O častěji líčených událostech, které předcházely, srv. např. Tomek, *Děje univ.* 55 d.

⁹¹ Srv. výše str. 12.

⁹² Pamětní zápis v matrice právnické university z uvedeného roku (rektorem byl Ioannes, prepositus in Granzogé), *Mon. Univ. Prag.* II, 25: *Item statuta quedam de consilio et consensu XVI consiliariorum ad hoc per totam universitatem electorum et deputatorum concepit et correxit, sed non publicavit, que successor suus publicare et expedire procuraret etc.*

⁹³ *Děje univ.* 57. Rektorem právnické university byl např. vynikající domácí kanonista, doktor dekretů Bohuslav z Krnova: v. Tadra, *Soudní akta konsistoře pražské II*, 93 č. 102 z r. 1381.

⁹⁴ To platí i o universitě krakovské, pro niž sice Kazimír Veliký ve svém velkorysém programu počítal mezi osmi právnickými profesurami s pěti stolicemi legistickými (srv. o tom A. Vetulani, *Kazimierzowska fundacja krakowskiego Studium generale*, *Sprawozdanie PTPN za I pól. 1962*, str. 87 d, a už r. 1962 na pražské přednášce), ale k uskutečnění tohoto plánu nedošlo. Na obnovené universitě po r. 1400 učilo se jen právu kanonickému.

právu kanonickému; domácích legistů tedy nebylo a cizím dlouho chyběla ve střední Evropě vyhlídka na příjmy z praktických činností právnických, kterou měli v Itálii nebo i jinde v západních zemích.⁹⁵

Tato situace se ovšem časem měnila a starší bádání skutečně také uvádělo, že v r. 1390 konal už v Praze přednášky o právu římském Jindřich ze Sušice, a že r. 1402 byla první promoce na doktora obojího práva, kanonického i římského.⁹⁶ Na neštěstí Jindřich ze Sušice je postava z dnes dostupných pramenů neověřitelná,⁹⁷ a o tom, předcházela-li zápisu v matrice graduovaných na právnické universitě z r. 1402 o intitulaci Jana Náze (*Ioannes Naso*)⁹⁸ jeho promoce na doktora civilního práva v Praze, nevíme nic určitého: víme jen bezpečně, že byl na právnické universitě v Praze zapsán r. 1391 jako posluchač a že doktorátu *in decretis* dosáhl r. 1399 v Padově.⁹⁹ Z těchto údajů se tedy s jistotou podává jen to, že Jan Náz od r. 1402 mohl v Praze přednášet i o právu římském, ale bezpečná zpráva o takových přednáškách už zase chybí. Informaci shodného významu poskytují však už některé doklady staršího data o osobách graduovaných *in utroque iure*, které působily na pražské universitě: vedle kanonistických přednášek, které tito učitelé konali jako *actu legentes*, mohli nepochybně vyučovat i právu římskému. Tak je vatikánskými prameny k r. 1371 zmiňován *Iohannes de Bliden, baccalarius in utroque iure qui ut asseritur, magister in artibus et rector universitatis Pragensis existit, ac Sextum librum decretalium et Clementinas in dicto studio legit*,¹⁰⁰ a mezi prvními doktory a licenciáty *in altero iure*, kteří r. 1387 přešli z Prahy do Heidelbergu, se uvádí *Iohannes van der Noyt (Noët), Cameracensis dioc., Pragensis (doctor)*.¹⁰¹

Zjištění, k němuž jsme tu došli, přes svou zdánlivou povšechnost není zcela bez významu. Studium kanonického práva — zejména římskokanonického procesu a

⁹⁵ Tyto skutečnosti tedy rozhodovaly a nikoli převzetí pařížského vzoru v této otázce, jak za to měli starší badatelé, poukazující na známou konstituci papeže Honoría III., *Super speculam*, která studium římského práva v Paříži zakázala. Novější bádání však ukázalo, že tu šlo o rozšíření zákazu studia civilního a medicíny, platného už dříve pro řeholníky, jen na některé kruhy světského kleru, a že postihovalo Paříž proto, aby klerici zde z církevních prostředků vydržování na studiu theologie, neodbíhali na výnosnější obory. Církevní zákaz tedy pro Prahu neplatil — jako neplatil ani ve Francii např. pro Orléans —, poukaz Karlovy buly na pařížský vzor se týkal jen svobod a ne omezení, která by se měla napodobit, a konečně universitní obec sama jistě neměla důvodu, aby autonomním usnesením podobný zákaz do Prahy přenášela.

⁹⁶ Ott, *Beiträge zur Receptions-geschichte* 52. J. Kapras, *Právní dějiny země koruny české* I (1913) 94.

⁹⁷ Ott, *uv. m.*, jej dokládá mylným citátem z knihy (Schaefner, *Römisches Recht während des 12. und 13. Jahrhunderts*, pg. 6), v níž se jméno Jindřicha ze Sušice vůbec nevyskytuje. A. Voigt, *Versuch einer Geschichte der Universität zu Prag* (1776) 27 d., uvádí jméno Heinrich de Sicca mezi domnělými prvními učiteli pražského učení (s dodatkem v pozn. 43, že se o něm nikde neděje zmínka v knize děkanské); proto jej asi F. Tadra, *Kulturní styky Čech s cizinou* (1897) 245, chtěl ztotožnit s Jindřichem (Henricus de Bohemia), který je doložen r. 1341 na universitě pařížské.

⁹⁸ *Mon. Univ. Prag.* II, 7.

⁹⁹ *Mon. Univ. Prag.* II, 43. A. Gloria, *Monumenti della Università di Padova* I (1888) 341.

¹⁰⁰ *Mon. Vat. Boh.* IV num. 67.

¹⁰¹ Töpke, *Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386 bis 1662*, I (1884) 3. Jindy je ovšem Noët označován jen jako *decretorum doctor*: Töpke 3, pozn. 8.

práva dekretálů — předpokládalo totiž důvěrnou znalost římskoprávních pramenů a civilistických nauk, kterou si proto i budoucí kanonisté museli nějak osvojit. Na italských universitách předchozím nebo současným studiem u legistů, v Paříži buď v neveřejných přednáškách nebo prostě soukromou pílí,¹⁰² jak tomu bylo ještě v polovině XV. stol. ve Vídni.¹⁰³ V Praze se už ve stol. XIV. mohlo o římském právu přednášet veřejně, nejlépe to dosvědčují zvláštními vyhláškami oznamované přednášky, které tu o veřejném i soukromém právu římském konal v letech 1380 a (až?) 1385 boloňský doktor a tehdy už pavijský profesor *Ubertus de Lampugnano*.¹⁰⁴ Avšak s vyučováním římskému právu počítal už rektor právnické university, když r. 1373 zakoupil různé potřeby *pro exequis studentium in iure canonico et civili*,¹⁰⁵ a skutečnému působení legistů na této universitě nasvědčuje nedatovaná, ale pravděpodobně ještě ze XIV. stol. pocházející *Collatio circa initium studii pro schola juristarum* v kodexu K 17 pražské metropolitní kapituly, ve které přednášející dekretista považoval za nutné zdůraznit, že hájí přednosti kanonického práva proti civilnímu *sine dominorum legistarum iniuria*.¹⁰⁶ Protože doktory a licenciáty *iuris civilis* zmiňuje konečně i statut třífakultní university z r. 1392 o pořadí příslušníků university při různých příležitostech,¹⁰⁷ můžeme i bez dokladů o konání určitých přednášek, které se nedochovaly, důvodně se domnívat, že se na pražské právnické universitě snad už od jejich počátků učivalo i právu římskému, třebaš asi jen v míře potřebné pro studium práva kanonického, které této universitě po celou dobu jejího trvání dodávalo charakteristický ráz.

Nevyjasněn zůstává dosud poměr právnické university k universitě třífakultní. Proti Tomkovu názoru, že po oddělení právníků obě university měly společného jen kancléře,¹⁰⁸ už Kaufmann poznamenal, že společná zůstala především některá privilegia, ale mimo to i věci toho druhu, jaké byly např. řešeny statutem o pořadí příslušníků university,¹⁰⁹ o němž tu byla nedávno řeč. K tomu lze blíže dodat, že oběma universitám nebyla společná jen privilegia z doby nerozdělené university, ale i ta, která byla získána později a byla povolena obecně ve prospěch *magistorum, doctorum et scolarium studii Pragensis*,¹¹⁰ nebo sice s bližším určením ma-

¹⁰² St. Kuttner, *Papst Honorius III. und das Studium des Zivilrechts*, Festschr. Martin Wolff (1952) 79 d., zvl. 90.

¹⁰³ Doklad o tom poskytuje studium Bohuše ze Zvole na vídeňské universitě: M. Boháček, *Rukopisná sbírka učeného právníka a biskupa Bohuše ze Zvole v universitní knihovně olomoucké*, Sborník historický 7 (1960) 91.

¹⁰⁴ O těchto přednáškách E. Ott, *Das Eindringen des kanon. Rechts... in Böhmen und Mähren während des Mittelalters*, Zeitschr. der Savigny-Stiftung für Rechtsgesch., Kanon. Abt. 3 (1913) 95 d. s údajem starší literatury. — O boloňském doktorátu Ubertina de Lampugnano v. *Chartularium studii Bononiensis* IV (1919) 104 num. CL (1076) ke dni 7. VI. 1371, pro ostatní data jeho životopisu v. A. Gloria, *Monumenti della Univ. di Padova*, I, (1888) 153—5.

¹⁰⁵ Zápis v matrice práv. university *Mon. Univ. Prag.* II, 25.

¹⁰⁶ Úryvek uveř. Ott, *Beiträge zur Receptions-geschichte* 325.

¹⁰⁷ *De concordia facultatum in Universitate*: *Mon. Univ. Prag.* III, 18 d.

¹⁰⁸ Tomek, *Děje univ.* 56 d., a zvlášť výrazně *Geschichte* 26.

¹⁰⁹ Kaufmann, *Geschichte der Univ.* II, 60, pozn. 2.

¹¹⁰ Bonifác IX., osvobození od residenční povinnosti, 11. VII. 1396 a 26. I. 1397 *Mon. Univ. Prag.* II, 334 d. a 352 d.

gistris etc. universitatis studii Pragensis, ale bez bližšího označení, že by šlo jen o jednu z obou universit v Praze tou dobou existujících.¹¹¹ Vždyť i „exemční“ privilegium krále Václava IV. z r. 1392 (v. o něm blíže v dalším odstavci) bylo propůjčeno prostě *nostre universitati Pragensi* a sotva lze tvrdit, že bylo určeno jen universitě třífakultní nebo naopak právnické.

Zkoumání společné účasti na privilegiích se však nemůže omezovat jen na otázku, komu privilegia formálně svědčila a kdo se jich mohl dovolávat. Privilegií bylo třeba se domáhat, vyjednávat o ně a opatřit k tomu náklady. O tom, že v případě potřeby k dosažení společných výhod obě university jednaly společně, nelze pochybovat: jasný příklad poskytuje ujednání o soudních věcech mezi pražskými městy a oběma universitami z r. 1374 (srv. o něm v dalším odstavci); jednání vedli a v listině vystupují oba rektori vedle sebe. Jindy se ovšem společný zájem na privilegiích musel projevit i uvnitř university. Názorné doklady o tom poskytují zápisy v tzv. *Liber statutorum* třífakultní university z let 1393—94 a 1397 o poradách, týkajících se nejprve připravovaného jednání o řadě požadavků vznesených na papežskou kurii a pak rozvržení úhrady nákladů na privilegia, kterými těmto požadavkům bylo vyhověno.¹¹² Protože na těchto privilegiích (residenční privilegium, *conservatorium* a privilegium soudní) měly zájem obě university, je nutno počítat s tím, že se na všech jednáních i nákladech nějak podílela i universita právnická. Uvedené zápisy výslovně takovou účast právnické university nikde nezjišťují, ale mezi mistry porádám přítomnými se najdou i jména osob intitulovaných na právech už dříve nebo v téže době (*Ioannes de Hildesheim, Nicolaus Zeiselmeister*). Jejich účast jako mandatářů právnické university mohla by být jedním ze způsobů, jak vznikala usnesení závazná pro obě university.

Obtížnější je si představit, jak docházelo k tvorbě autonomních předpisů upravujících společné záležitosti. Příkladem takového předpisu může být Kaufmannem zmíněný statut o pořadí fakult a jejich příslušníků, pokud se týká i pořadí právníků při podávání hromadných žádostí o benefícia k papežské stolici (*rotuli beneficiandorum*) a při veřejných průvodech.¹¹³ Protože však ve formě, jak se tento statut dochoval, je normou formulovanou arbitry zvolenými jen universitou třífakultní, a také jeho obsah se vedle společných uvedených věcí zabývá ryze vnitřními otázkami této university (pořadí fakult v universitní radě a při školských záležitostech),¹¹⁴ je zřejmé, že nejde o předpis formálně společný oběma universitám. K statutární úpravě otázky dotýkající se obou universit došlo v tomto případě —

¹¹¹ Urban VI., ustanovení konservátorů 31. VIII. 1383, a Bonifác IX. v téže věci, 26. I. 1397: *Mon. Univ. Prag.* II, 271 d. a 346 d. Innocenc VII., zastupování kancléře rektorem, 13. I. 1405: *Mon. Univ. Prag.* II, 413 d.

¹¹² *Mon. Univ. Prag.* III, 22—27, 29—35 a kt. Tomek, *Děje* 125—131.

¹¹³ Výklad o tomto pořadí při slavnostech u Tomka, *Děje* 85.

¹¹⁴ *Mon. Univ. Prag.* III, 18: *De concordia facultatum in universitate*. Text dohody vypracoval šest arbitru, patrně tedy po dvou z každé fakulty. Pořad, na němž se arbitři dohodli, měl být zachovávan *in rotulis, in consiliis universitatis, processionibus et offertoriis et ceteris actibus universitatis predictae tam publicis quam privatis scholasticis*. Na prvním místě přichází *rector universitatis*, nemluví se tedy o dvou rektorech a rektor právnické university není zmiňován ani v další souvislosti.

patrně po předchozí dohodě — prostě jen ve statutu jedné university, což v daném případě stačilo. Lze se jen domýšlet, že ve složitějších věcech snad bylo zapotřebí vydat smyslem se doplňující normy na obou universitách.

Universitní soudnictví a soudní výsady příslušníků university

K charakteristickým institucím středověkých universit patří zvláštní universitní soudnictví, které v pražských poměrech vyrostlo ze společného základu a po osamostatnění právníků i dále procházelo na obou universitách společným vývojem. V literatuře, která se zabývala nejstaršími dějinami pražské universitní jurisdikce,¹¹⁵ nebylo dosud patřičně přihlédnuto k jejímu právnímu základu, který se v naznačeném vývoji měnil a měl ovšem určující vliv na její význam. Ještě více vadil správnému pochopení apriorní předpoklad, že rektorova (universitní) jurisdikce předpokládala ke svému vzniku exerci universitních příslušníků z pravomoci pravidelných soudů: mohl totiž svádět k představě, že se až do získání takové exercice nedá mluvit o universitním soudnictví.¹¹⁶

Prvotní jurisdikce rektorova vyplývala z korporáční povahy university. Tím, že se v zakládacích listinách dostal pražskému studiu nepřímá práva, aby se jeho příslušníci organisovali v autonomní obec, byla podle středověkých názorů uznána i pravomoc orgánů této obce nad jejími členy. Těmito orgány byli rektor v prvé a kancléř university v odvolací instanci a věci, které této prvotní jurisdikci podléhaly, se mohly týkat jediné vnitřních universitních řádů a disciplíny. O tom, že uvedené otázky a naznačený postup jejich vyřizování patřily k prvotnímu základu, z něhož se vyvíjelo universitní soudnictví, svědčí skutečnost, že nebyly vůbec upraveny v kodifikovaných statutech, jimiž bylo universitní soudnictví podrobněji vybudováno, ale přesto nadále patřily k typické agendě rektorského soudu a v odvolací (rekursní) stolici k soudu pražského arcibiskupa jakožto kancléře university.¹¹⁷ Z případů rozhodovaných arcibiskupem jako kancléřem sem patří např. spor dvou právníků o učební příkaz¹¹⁸ nebo odvolání dvou mistrů medicíny v promoční záležitosti.¹¹⁹ V posledním případě rektor prostě neuposlechl rozhodnutí, které v instančním postupu o universitní věci bylo vyžádáno od soudu arcibiskupských vikářů, a věc musela znovu odvolací cestou přímo před arcibiskupem jakožto kancléře; rektor dal tím najevo, že soud pražského arcibiskupa

¹¹⁵ Po Tomkovi (*Děje* str. 24 d., 82—84, 122d., 127d.) nejdříve M. Haasová-Jelínková, *uv. m.*, 16—9.

¹¹⁶ Tak zejména Kaufmann, *uv. m.* II, 100. Srv. též Vaněček, *Kapitoly* 90. Matthaeusius, *uv. m.*, 460, pozn. 2, rozeznává „volle Gerichtsbarkeit“ po exercicích a „Gerichtsbarkeit des Rektors“ před touto dobou, ale její povahu nevysvětluje.

¹¹⁷ Konkrétní doklady přímo z agendy rektorského soudu ve XIV. stol. chybějí, ale některé vzorce písemností sem spadajících má universitní formulář s doklady z let 1379—80, vyd. Tadrů, *Příspěvky k dějinám univ. pražské ve XIV. stol.*, Věstník KČSN, tř. fil. hist., 1890, str. 295 d., zvl. č. 7, 9, a 11.

¹¹⁸ Tadrů, *Soudní akta konsistoře pražské* II, 169 č. 226 ai 1382.

¹¹⁹ Uvěř. Tadrů, *Příspěvky k dějinám univ. pražské* (v. výše pozn. 117) č. III na str. 299—301, a kt. výklad str. 287 d.

není příslušný jako soud církevní, ale jako soud kancléřův, universitě podle jejich řádů nadřazený.¹²⁰

Zvláštní úpravy dostalo se universitnímu soudnictví teprve v kodifikovaných statutech, jejichž čl. 6 (*De jurisdictione rectoris*)¹²¹ byl částečně doslova převzat, částečně v nové stylisaci pražským poměrům věcně přizpůsoben podle ustanovení rubr. X. statutů boloňských (*De iurisdictione rectorum et diebus, quibus sedere tenentur*). Podle hlavního obsahu této úpravy měla se rektorova jurisdikce vztahovat na všechny příslušníky university (*subposita universitatis*), a to *in causis civilibus et iniuriarum*. V obou případech je formulace pražských statutů širší, než statutů boloňských, kde se jurisdikce rektorů vztahovala jen na scholáry, a kde *causae iniuriarum* nebyly zvlášť jmenovány, protože stejně patřily mezi *causae civiles*; v Praze k docílení stejného výsledku musely být žaloby z urážek jmenovány zvlášť, protože jak slovní urážky, tak zejména tělesná ublížení urážky zakládající vyvolávaly podle domácího práva též následky trestní (vedle veřejných trestů i tresty tělesné). Universitní statuta dávala tu ovšem jen obecnou možnost žalovat před rektorem příslušníky university ze soukromých poměrů a pro urážky jimi spáchané, ale nezakládala tím pro ně privilegované forum soudní; tytéž žaloby mohly na ně být vznášeny i nadále před soudy světskými i církevními, před něž pravidelně příslušely. Tuto možnost nemohla autonomní norma universitní vzít ani příslušníkům university: proto další předpis statutů, podle něhož intulování členové university, kteří vykonali přísahu jim předepsanou (nikoli tedy členové mnišských řádů) nesměli jeden druhého vůbec jinde žalovat než před rektorem,¹²² zavazoval scholáry jen disciplinárně. S hlediska obecně platných procesních pravidel uplatňovala se tedy rektorova jurisdikce v okruhu statuty

¹²⁰ Při známém sporu českého národa s národy německými r. 1384—5, který arcibiskup Jan z Jenštejna odevzdal k projednání společně generálním vikářům a oficiálům (Tadra, *Soudní akta* II, 299 č. 274 ai 1384), pokoušel se arcibiskupský soud prosadit názor, že arcibiskup, který je kancléřem, má nad universitou řádnou jurisdikci jakožto arcibiskup. Toto stanovisko bylo přijatelné pro české mistry-kleriky, kteří stejně podléhali arcibiskupově řádné jurisdikci, nikoli však pro mistry cizí, kteří proto sice bez váhání uznali arcibiskupa za kancléře, ale otázku jeho řádné pravomoci vyhradili zvláštní poradě university (*Soudní akta* II, 307 č. 5 ai 1385). Z této porady vzešlo nejprve diplomatické prohlášení rektorovo, *quod ipse et universitas predicta in omnibus, in quibus debent et tenentur et ad hoc sunt de jure vel consuetudine astricti, parati sunt eidem domino Pragensi in effectu obedire sine dolo et fraude* (*Soudní akta* II, 309 č. 14 ai 1385), ale o deset dní později němečtí mistři, kteří mezi tím byli pro kontumaci exkomunikováni (*ibid.* str. 310 č. 17) nezastřeně jurisdikci arcibiskupovu odmítli: *recognoverunt dictum rev. in Christo patrem, dominum Johannem, ipsorum et dictarum nacionum esse archiepiscopum et cancellarium, et quod velint eidem obedire et mandatis suis subsistere, ut predecessori suo, sed non subiacere jurisdictioni sue, quod in mandatis non habent* (*ibid.* str. 311 č. 23 téhož roku). Protože spor pak byl vyřízen výrokem arbitrá, nedošlo asi k definitivnímu vyjasnění arcibiskupovy jurisdikce nad universitou; její uznání nelze spatřovat ani v prohlášení německých mistrů, kterým odvolali všechna svá podání u papežské stolice proti arcibiskupovi a slíbili napsat, že byla učiněna *per errorem* (*ibid.* str. 353 č. 201 ai 1385).

¹²¹ *Mon. Univ. Prag.* III, 5—6. Předpisy o řízení z tohoto článku u M. Haasové-Jelínkové, *uv. m.*, 17.

¹²² Statuta čl. 6 (*Mon. Univ. Prag.* III, 5): *Item non debet* (v rukopisu PUK XIV-D-25 fol. 7a původně: *non potest*) *alius intitulatus universitatis nostre ac juratus, alium intitulum trahere in iudicium, nisi ante rectorem universitatis.*

stanoveném jen na základě dobrovolného podrobení stran a tomu odpovídalo, že donucovací prostředky, které měl při jejím výkonu rektor k dispozici, vyplývaly nadále jen z jeho disciplinární moci nad příslušníky university: byly to vedle pokut zejména *suspensio ab omnibus actibus scholasticis et commodis universitatis* a vyloučení ze svazku university.¹²³ Odvolací instancí i zde byl arcibiskup jako kancléř university.¹²⁴

K prvé podstatnější změně v této situaci došlo r. 1374 smlouvou mezi oběma rektory a rychtářem i konšely Většího města Pražského, v níž bylo rektorskému soudu vyhrazeno trestání menších přestupků proti veřejnému klidu a bezpečnosti a uvěznění zločinců z řad příslušníků university, kteří byli dopadeni městskými orgány při zjevném činu; mimo to se městské soudy vzdaly projednávání a přijímání žalob proti studentům a jejich služebníkům (rozumí se: v případech, na něž se rektorova jurisdikce vztahovala podle statutů).¹²⁵ Město, které za tyto ústupky získalo od rektorů záruky, že pražští měšťané nebudou od členů university zbytečně pohaněni před soudy konservátorů,¹²⁶ jednak postoupilo universitě část své vlastní pravomoci (provádění některých úkonů, připadajících jinak městským orgánům), jednak posílilo posici její autonomní jurisdikce tím, že jí ve smyslu dobrovolné dohody prakticky přestalo konkurovat.

Další a pro světské právo rozhodující mezník v tomto vývoji znamenalo privilegium krále Václava IV. z 22. listopadu 1392,¹²⁷ kterým byli mistři, doktoři a studenti pražské university i se svými služebníky vyňati z pravomoci všech světských soudů v zemi vůbec a zároveň stanoveno, že jak o zločinech a přestupcích

¹²³ Statuta čl. 7 (*Mon Univ. Prag.* III, 6) a kt. doklady o použití suspensie k vynučením uloženého závazku v universitním formuláři uveř. Tadrů (viz. výše pozn. 117), str. 295 d., č. 6 a 9.

¹²⁴ Odvolání mistra Jana Drštky z rozsudku o rušenou držbu domu, vydaného k žalobě právnické fakulty r. 1372, se výslovně obrací *ab ipso rectore propter premissa ad... dominum Johannem, archiepiscopum Pragenses... tamquam cancellarium dicti nostri studii* (*Mon. Univ. Prag.* II, 252 dd. zvl. 255). Ačkoliv šlo v podstatě o spor právníků proti mistrům Karlovy koleje, který byl snad posledním podnětem k odštěpení juristů, věc formálně vyvrcholila v majetkoprávní žalobě pro rušení držby dvěma příslušníky university a uvedený doklad spadá proto nepochybně do této souvislosti.

¹²⁵ Obsah této dohody, která se vztahovala jen na immatrikulované a universitu skutečně frekventující studenty, reprodukoval už Tomek, *Děje univ.* 63 a 82 d., podle opisu v městských knihách pražského archivu; jiný opis je v rukopisu olomoucké kapitulní knihovny C. O. 342. Podle obou plně znění dohody otiskl I. Hlaváček, *Jeden dokument k vztahu university a pražských měst v druhé polovině XIV. stol.*, *Historia Univ. Prag.* 2 (1961) 89 dd. — Dohoda předpokládala, že rektor bude mít k dispozici vhodná vězení. Povolení k tomu získala universita od arcibiskupa, ale v průběhu soudního projednávání sporu mezi národy r. 1384—5 (srv. výše pozn. 120) arcibiskup Jan z Jenštejna zakázal rektorovi užívat soukromých vězení a nařídil odevzdávat osoby z university do vězení arcibiskupského soudu (*Tadra, Soudní akta* II, 310 č. 17 a. 1385).

¹²⁶ Na církevním soudě tzv. konservátorů, tj. zvláštních delegovaných soudců papežských, mohla se universita i její členové domáhat ochrany svých práv proti komukoli. Protože konservátory bývaly ustanovovány i osoby residující mimo Prahu, a řízení před jejich soudy bylo i z jiných důvodů nákladné, vymínili si pražští konšelé, že členové university dostanou od rektorů potřebné potvrzení k použití této ochrany proti pražským měšťanům teprve tehdy, kdyby jim byla odmítnuta ochrana u městského soudu. Srv. Tomek, *Děje univ.* 122.

¹²⁷ *Mon. Univ. Prag.* II, 325 dd.

studentů (*supposita universitatis dummodo notorie studentes fuerint*) při činu přistižených, tak o jakýchkoli žalobách proti nim vznesených má soudit rektor university. Václavova listina není tedy jen privilegiem exemčním: je výslovným uznáním jurisdikce universitní a zvláštního fora pro intitulované příslušníky university se strany panovníka. Avšak právě proto, že byla jen pouhým uznáním rektorovy jurisdikce, Václavova listina ponechala neřešenu otázku procesního postupu a práva, podle něhož měl rektor rozhodovat, i problém výkonu jeho rozsudků, který se, zvláště pokud šlo o trestání zločinů a přestupků (*maleficia seu forefacta*) pouhými disciplinárními prostředky zvládnout nedal. Rektorská jurisdikce, která Václavovým privilegiem dospěla jako autonomní zřízení universitní vrchole svého vývoje, byla tímto nedostatkem značně omezována ve své účinnosti, stejně jako jí nemálo vadila dále trvající konkurence soudů církevních, i když se vztahovala *ratione personarum* jen na ty členy university, kteří byli kleriky.

Universita proto usilovala o další zdokonalení svých soudních výsad v obou těchto směrech u papežské stolice¹²⁸ a dosáhla ho na přímluvu královu v bula Bonifáce IX. z 21 prosince 1397,¹²⁹ která však přinesla do vývoje universitní jurisdikce zcela nové prvky. Papež především zbavil členy university, kteří v Praze skutečně pobývali, povinnosti (nikoli též práva) dostavit se a jednat před řádnými i delegovanými soudci církevními o žalobách civilních a trestních, i o jiných věcech světské povahy, spadajících do pražské diecese¹³⁰ a podrobila je v těchto otázkách soudu rektorovu. Rektorovi pak papežská bula výslovně přiznala právo projednávat žaloby o těchto věcech podané na příslušníky university jinými jejími členy nebo i osobami třetími, dále však i povinnost vyšetřovat a trestat podle kanonických předpisů zločiny a přestupky členů university bez rozdílu důstojnosti, a odsuzovat k pokutě i náhradě (majetkovému zadostiučinění) každého, kdo by urážel nebo poškozoval členy university nebo jejich majetek. Vedle pravomoci civilní byla tu tedy nově propůjčena a upravena dalekosáhlá pravomoc trestní a výslovně dáno rektorovi právo užívat k výkonu trestů žalářů veřejných nebo soukromých a k vynucení svých výroků ukládat bez možnosti odvolání všechny druhy trestů církevních (*censurae ecclesiasticae*), počítaje v to i exkomunikaci a interdikt. K tomu všemu papež propůjčil rektorovi *omnimodam jurisdictionem ordinariam* — tedy řádnou soudní pravomoc církevní. Vývoj universitního soudnictví, papežskou stolicí r. 1397 postaveného na zcela nový základ, končí se tedy jeho zapojením do soudnictví církevního.

¹²⁸ O předcházejících jednáních na universitě informují zápisy v knize statut z let 1393—4: *Mon. Univ. Prag.* III, 22—27 a kt. Tomek, *Děje univ.* 125—127.

¹²⁹ *Mon. Univ. Prag.* II, 370 dd.

¹³⁰ V originále: *super quibuscumque bonis mobilibus aut immobilibus, iuribus, actionibus civilibus, criminalibus, secularibus vel profanis, aut rebus aliis in civitate et diocesi Pragensi tantummodo consistentibus* etc.

Miroslav Boháček

Zusammenfassung

Es ist befremdend, daß die bisherigen historischen Untersuchungen über die Gründung und die älteste Verfassung der Prager Universität einige nicht unwichtige Quellen unbeachtet ließen, daß sie andere mit einer gewissen Hartnäckigkeit auf solche Weise zu erklären suchten, die durch bessere Erkenntnis von einzelnen Forschern bereits überwunden worden ist, und daß sie sich schließlich in einigen Fällen nicht von Behauptungen freimachen können, die mit dem Text der Quellen in leicht feststellbarem Widerspruch stehen.

Das trifft vor allem für die *Gründungsakten der Universität von Prag* zu. Mit Unrecht wird die Bulle des Papstes Klement VI. vom 26. 1. 1347 für eine bloße Zustimmung zur künftigen Errichtung der Universität gehalten; dem Wortlaut ihrer Disposition und dem Zeugnis ihrer Zeitgenossen nach (besonders auch Karls IV.) war sie jedoch zweifellos ein Akt, mit welchem das Prager Generalstudium rechtsgültig errichtet wurde, und zwar mit den Rechten und Privilegien, welche für seine Natur und sein Verhältnis den übrigen Universitäten der christlichen Welt gegenüber wesentlich waren. Die Gründungsurkunde Karl IV. vom 7. April 1348 gab dem allgemeinen Studium die für die einheimische Rechtsordnung nötige Grundlage. Das stellt an sich ein entscheidendes Zeugnis dafür dar, daß bei ihrer Herausgabe Karl als böhmischer und nicht als römischer König handelte. Nur aus dieser Befugnis kann auch die Garantie der Urkunde abgeleitet werden, die den aus dem Ausland kommenden Scholaren auf böhmischem Boden Schutz gewährte — ein römischer Kaiser konnte eine solche nicht bieten.

Als böhmischer König konnte allerdings im Gegenteil Karl keinen ähnlichen Schutz bei den Reisen durch die Reichsgebiete garantieren. Von besonderer Bedeutung ist daher der folgende bisher nicht wahrgenommene Sinn des *Eisenacher Diploms*: Diese von Karl ausdrücklich als römischer König herausgegebene Urkunde vom 14. Januar 1349 kann weder als Bestätigung noch als Erläuterung seiner Gründungsurkunde vom Jahre 1348 angesehen werden. Sie gewährt der Prager Universität jene Privilegien, die von römischen Königen und Kaisern anderen Universitäten verliehen wurden. Es handelt sich im Grunde genommen um die in der im Jahre 1158 von Friedrich I. Barbarossa für die Universität in Bologna herausgegebenen *Konstitution Habita* eingegliederten Privilegien und von diesen — da die Frage eines besonderen Gerichtsforums wieder nur von einem böhmischen Herrscher gelöst werden konnte — praktisch nur um die Zusage und Garantie eines besonderen Schutzes der Scholare bei ihren Reisen zum Studium und zurück auf dem Reichsgebiet. Da es Karl für nötig hielt, nach der Herausgabe der Gründungsurkunde zusätzlich als römischer König einen solchen Schutz zu gewähren, gab er klar zu erkennen, daß seine Gründungsbulle keinen ähnlichen Schutz bieten konnte, und das Eisenacher Diplom ist somit ein restloser Beweis dafür, daß Karl in seiner Gründungsurkunde nur aus der Befugnis als böhmischer und nicht als römischer König gehandelt hatte. Ähnlich wie die Bedeutung des Eisenacher Diploms blieb auch die Einreihung des Textes der *Konstitution Habita* in das Gelnhausensche Formular aus der Kanzlei von Karl unbeachtet, und dies verleitete manche ältere Autoren zu einer falschen Erklärung, daß es sich um ein von Karl zum Schutz der Scholare herausgegebenes besonderes Reichsgesetz gehandelt habe.

Das Eisenacher Diplom ist auch das älteste Zeugnis von der Existenz einer Universi-

tätsgemeinde an dem Prager Studium (*universitas studii*). In ihre primäre Organisation war auch der Kanzler eingegliedert (*cancellarius universitatis Pragensis studii*), der allerdings durch eine päpstliche Bulle mit der Erteilung von überall gültigen akademischen Graden beauftragt wurde. Der erste Kanzler (Erzbischof Arnošt z Pardubic) gab der Universität in Zusammenarbeit mit Professoren und Vertretern der Universitätsstudenten ihre erste geschriebene Verfassung: *ordinationes* aus dem Jahre 1360. Diese bezeugen die schon bestehende Existenz der Universitätsnationen und weisen Einflüsse der Statuten von Bologna und der Pariser Gepflogenheiten auf.

Die Fragen dieser Einflüsse kommen bei einer Analyse der kodifizierten Statuten (aus der Zeit um 1368) erneut zum Vorschein. Sowohl im Inhalt als auch im Wortlaut zeigt sich hier der Einfluß des ersten Teils der Statuten von Bologna aus dem Jahre 1317, namentlich der Rubriken II, VII, VIII, XI, XXIV, XXVII. Davon wurde aber nicht die ursprüngliche Struktur der Universitätsgemeinde betroffen, die nie aufgehört hatte, eine *universitas magistrorum, doctorum et studentium* zu sein. Mit der Zeit sank jedoch die Bedeutung der Studentenkomponente, und das kam darin zum Ausdruck, daß das *consilium universitatis* die wichtigste Funktion der Plenarversammlung der Universität (Beschließung von autonomen Statuten) übernahm. Dieser Rat war keineswegs — wie ältere Forscher annahmen — mit dem Kollegium der Konsiliare (*consiliarii*) identisch, sondern bestand ähnlich wie der Fakultätsrat (*consilium facultatis*, bekannt aus den Statuten der Artistenfakultät) aus einer engeren Gruppe von älteren und wirklich lehrenden Meistern und Doktoren. Gegen Ende des XIV. Jahrhunderts erwirkten alle Meister und Doktoren den Zutritt in diesen Rat und es war eben dieses Kollegium, welches die Universitätsplenarversammlung ihrer Bedeutung beraubte.

Zu dieser Entwicklung kam es allerdings nur an der Universität mit drei Fakultäten, auf die die ursprünglich aus vier Fakultäten bestehende Universität beschränkt blieb, als sich im Jahre 1372 mit Genehmigung des Herrschers die selbständige *universitas juristarum in studio Pragensi* konstituierte. Die Statuten der Juristenuniversität blieben nicht erhalten (mit Unrecht hielt Kaufmann die Statuten der ungeteilten und später aus drei Fakultäten bestehenden Universität dafür), aber aus den Eintragungen der juristischen Matrik ist zu erkennen, daß hier eine größere Teilnahme der Scholare an der Universitätsverwaltung erhalten blieb. Es wurde das kanonische Recht gepflegt (*universitas* oder *schola juristarum*), aber zahlreiche Belege beweisen, daß von Zeit zu Zeit auch Vorlesungen aus dem römischen Recht gehalten wurden, allerdings überwiegend wohl nur für den Bedarf der kanonistischen Studien.

Ungeklärt bleibt das Verhältnis der beiden Universitäten. Neben dem gemeinsamen Kanzler gab es bestimmt gemeinsame Interessen und es ist bewiesen, daß in der Frage der Universitätsjurisdiktion beide Rektoren mit den Vertretern der Prager Städte gemeinsam Verhandlungen führten. Gemeinsam wurden wohl auch die Privilegien beim König und beim päpstlichen Stuhl erwirkt, und das von der aus drei Fakultäten bestehenden Universität herabgegebene und uns erhaltene Statut über die Reihenfolge der Fakultäten bei öffentlichen Aktionen der Universität mußte mit der juridischen Universität vorher vereinbart werden.

Gemeinsam war auch die ursprüngliche Grundlage und die spätere Entwicklung der Universitätsgerichtsbarkeit an der Prager Universität. Die ursprüngliche Jurisdiktion des Rektors ergab sich aus der Korporationsnatur der Universität und betraf allerdings nur die inneren Ordnungen und Disziplin der Universität. Eingehender wurde diese Gerichtsbarkeit in den kodifizierten Statuten geregelt, und zwar nach dem Beispiel von Bologna: die Jurisdiktion des Rektors sollte sich auf alle Universitätsangehörigen beziehen (*subposita universitatis*), und zwar *in causis civilibus et iniuriarum*. Der Rektor entschied in der ersten Instanz, die Berufung ging an den Prager Erzbischof als Universi-

tätskanzler (nicht als kirchlichen Richter). Im Jahre 1374 verzichteten die Prager Städte auf die Annahme und Verhandlung von Klagen gegen Studenten und ihre Diener in Angelegenheiten, die nach den Universitätsstatuten der Rektor zu entscheiden hatte, und ihm wurde auch die Bestrafung von geringeren Vergehen der Studenten und ihre Arrestierung überlassen, falls sie von den Stadtorganen bei einer handhaften Tat ertappt wurden. Dafür gewann die Stadt die Garantie, daß die Universitätsangehörigen keinerlei Schutz bei den Konservatorengerichten suchen werden, wenn ihnen dieser seitens des Stadtgerichts gewährt wird. Einen bedeutungsvollen Markstein in der Entwicklung der autonomen Jurisdiktion stellt das Privilegium Wenzels IV. vom Jahre 1392 vor, welches eine Exemtion von allen weltlichen Gerichten im Lande sowie die Erteilung der Jurisdiktion an den Rektor brachte. Dem Rektor fehlte es aber an geeigneten Zwangsmitteln und eine häufige Konkurrenz mit den kirchlichen Gerichten blieb bestehen. Daher forderte die Universität bei der päpstlichen Kurie Abhilfe und schließlich wurde ihr im Jahre 1397 für Eigentumsstreitfragen und andere Streitigkeiten von weltlichem Charakter nicht nur eine Exemtion von ordentlichen und delegierten kirchlichen Gerichten zugesprochen, sondern auch eine breite Zivil- und Strafgerichtsbarkeit mit dem Recht auf Anwendung aller Arten von kirchlichen Strafen zugestanden. Dem Rektor wurde eine *omnimoda iurisdictio ordinaria* erteilt, so daß das Universitätsgericht in die kirchliche Gerichtsbarkeit eingegliedert wurde.

Übersetzt von A. Rykl.

K VZDĚLANOSTI A TEXTŮM KARLOVY A VÁCLAVOVY DOBY

ZUM BILDUNGSGRAD UND TEXTE DER ZEIT
KARLS UND WENZELS

JOSEF TRÍŠKA

Vzdělanost vrcholného feudalismu od konce 13. do začátku 15. stol. se specificky vyhranila v 2. polovině 14. stol. hlavně zásluhou pražské university a měla několik samostatných složek.

1.

Humanismus s recepcí antiky a starými tradicemi měl významnou úlohu ve vývoji kultury a umění 14. stol. Při setkání starých tradic s tendencemi novosti začal být jasněji cítěn protiklad starého a nového i význam a pojem antiky a modernosti. Humanismus a rétorika měly antické kořeny, výběrovou recepcí antiky chtěly obrodit a prohloubit myšlení a kritiku, zvýšit umělecký vkus a oživit formální zřetele. Na středověk působili pronikavě především dva klasikové: Cicero (a pod jeho jménem rétorika *ad Herennium*) a Horatius. K recepci antiky patřila ovšem aristotelská filosofie (Jenek z Prahy, Mikuláš z Prahy) i názory řeckého Hippokrata a Galena. Valeria Maxima vykládal Konrád Valdhauser (*Summa seu Sentencie Valerii*). V systém uvedl scholastický humanismus Konrád z Halberstadtu v *Tripartitu moralium*, kde soustředil autority, klasické motivy i běžné bajky a místy je interpretoval českými příslovími.

Humanismus navázal na ciceronské pojetí *humana vita*, rétorika přejala zvláště herenniovské figury a čerpala i z ostatních rétorických spisů Ciceronových. K rétorice *ad Herennium* vznikaly stále komentáře. Reminiscence a citáty se přijímaly také z *Horatia*, jenž byl znám již u Kosmy, v okruhu Jindřicha z Isernie (komentář k *Listům*), u Řehoře z Uherského Brodu a u Jenštejna, u něhož měl vliv na metriku (sappické *metrum*). Karlovský komentář k Horatiovým *Listům* podával morální výklad básníka s častými bajkami a s cílem rétorického výcviku. Zvláště na rétoriku působila *Ars poetica*, zvaná *Stará Poetrie*. Citáty z *Horatia* jsou v literatuře často. Přirovnání poezie k obrazu v prologu *Quadripartitu* (*structura morum ceu ymagine picta*) je v podstatě horatiovské (ars 6, 9, 361). *Sentence quandoque bonus dormitat Homerus* (Hor. Ep. II 3, 359) byla u Jindřicha z Isernie, v *Quadripartitu* I 5 a jinde; floskule o Empedoklovi, který se vrhl do Etny (Hor. Ep. II 3, 465—6) je v Qu IV 3; o půvabu *Bájí* (Hor. Ep. I 1, 83) je v Qu IV 1. Také bajky Horatiovy působily: Mravenec v NR se úzce připínal k Horatiovu exemplu o mravenci z 1. satiry: *exemplo — k příkladu, parvola — přemalítkého, fures...ne...compilent — zloděj neukradne, panis...vini — vína...*

chleba. Popis epikurejského vepře z Hor. Ep. I 4 byl často využíván a byl s podobnou stylizací v komentáři Horatia (*porcus dum impinguatur*) a v Quadripartitu (*porcus...impinguatus*, IV 2 aj.).

Humanismus vznikl jako směr, pečující o člověka a jeho život, zdůrazňující lidskost, rozvíjející lidský cit a rozum. Pojem *humanus* byl vyložen v Postile na nedělní epistoly Praha KNM XII F 12, f. 40b z 15. stol.: *Inde humanus, id est benignus, mansuetus, misericors*, in margine: přívětivý. Humanismus se rozlišil v několik proudů. Etický humanismus chtěl povýšit lidskou důstojnost, postupoval v součinnosti s reformací a šířil úctu k antickým naukám a hrdinům (nauka o středu a o čtyřech stěžejních ctnostech, hrdinové z Kroniky Trojanské a z Životů starých mudrců, Alexandr, Appolónios). Národní humanismus si bral českou tematiku (zvláště u dějepisců, zábavně zpracovávajících české dějiny) i českou formu. V Alexandreidě se setkal proud národní a sociální, soucit s poddaným člověkem (*homo*): *Milosrden buď k nevinnému, nejvíce k člověku svému* (Alx Vít 296—7); stejně tomu bylo u Štítného: *Jest-liť páně dědina, člověk jest boží*. Nejbližší „modernímu“ nazírání byl renesanční humanismus, jenž se projevil životností, zájmem o přírodu a o všestrannou obrodu člověka v okruhu Jana ze Středy a v Quadripartitu.

2.

Velkou kulturní, morální, kritickou i literární silou bylo kazatelství. *Tractatus de arte predicandi* (Praha UK V D 23, f. Ia z 14.—15. stol.) definoval: *Predicatio est manifesta et publica morum et fidei instructio*. Byla kázání jednotlivá nebo celé sbírky různého druhu a různě v rukopisech přepracováváné.

Řada českých reformačních kazatelů, jež kazatelství přivedla k nesmírnému významu, je téměř nepřehledná. Martin z Brna, lektor a převor dominikánského kláštera v Brně, napsal *Sermo de s. Maria Magdalena*, *Sermo de nativitate domini* a *Sermo in cena domini*. Mikuláš z Loun, augustinián a profesor pražské university, je autorem dvou kázání: *Sermo de pallio archiepiscopi (Arnesti)* a *Sermo ad clerum pro electione regis (Caroli IV.)*. Nejvýznamnějším a nejslavnějším reformačním kazatelem byl Jan Milíč z Kroměříže; jeho postily jsou *Abortivus* a *Gracie dei*. Kromě toho se dochovaly výtahy, přepracování i jednotlivá kázání: *Prothemata*, *Quadragesimalia*, *Sermones de tempore et de sanctis*. Významná byla Milíčova synodální kázání: *Sacerdotes contempserunt*, *Grex perditus*, *Audite reges*. Z jednotlivých kázání jsou nejznámější: *Sermo de die novissimo*, *Sermo de nativitate beate Marie virginis* aj. František Minorita sepsal sbírku *Pustilla de tempore (Erunt signa, Luc. 21, 25...Quamvis Iesus Christus)*. Kuneš z Třebovle proslavil synodní kázání na „*Stulte egerunt pastores*“ (r. 1377) a jiné kázání na „*Domine, salva nos, perimus*.“ Učený scholastik Vojtěch Raňkův z Ježova měl několik kázání: *Concio pro die depositionis seu sepulture Caroli IV.*, *Poscio facta in receptione cardinalis Ravenatensis (Pilei)*, synodní kázání na „*Se-*

paravit vos deus“, kázání na Sorbonně na text „*Appropinquavit redemptio vestra*“, kázání ve Würzburgu na text *Exaltavi electum de plebe* a *Sermo de conceptione virginis gloriose*.

Z kazatelských projevů Matěje z Janova se dochovala jednak *Excerpta*, jednak kázání *de vana gloria respuenda* a *de cantu in ecclesia dei fiente*, jednak zlomky postily. Jenštejn napsal soubory: *Sermones secundum modum antiquum*, *Sermones secundum modum modernum*, *Sermones super Exurgens Maria*. Bedřich ze Šternberka, probošt augustiniánů v Moravském Šternberku, kompiloval postilu *Consolatio spiritus*. Mikuláš ze Stráže, augustinián-eremita a lektor u sv. Tomáše, napsal *Sermones quadragesimales de litera et spiritu*. Jan Karmelita, lektor pražského dominikánského kláštera u sv. Klimenta, měl tři kázání: *Sermo super Compelle intrare*, *Sermo super Filius meus vivit*, *Sermo super Exemplum dedi vobis*. Křížovník Tomášek ze Strakonice napsal *Sermones de tempore* a *Sermones de sanctis et de festivitatibus domini*. Petr ze Stupna má kázání synodální na *Lex propter transgressores* a *Renovamini spiritu mentis* a *Sermones de tempore*. Postilu *Collecta super evangelia* má Václav z Prahy, provinciál německých rytířů a farář v Německém Brodě. Jan ze Stříbra pronesl *Sermo de oracione*. Dominikán Pavel z Brna má *Sermo in cena domini*. Johlín z Vodňan sestavil známou Zderazskou postilu. Mikuláš z Prachatic zpracoval *Sermones quinque de corpore Christi*.

Také cizinci, kteří u nás působili, proslavili zde svá kázání. Konrád z Heimburka napsal *Sermones et omelie de beata Maria... pro mansionariis Pragensibus iussu Arnesti archiepiscopi*. Konrád Valdhauser má známou *Postilu studencium sancte universitatis Pragensis* a jiné sbírky: *Postilla accurtata*, *Excerpta postille*, *Commune aureum*, *Quadragesimale*, *Sermones de tempore, de sanctis*, *Sermones breves* atd. Čtená kázání má Matouš z Krakova; synodní jsou na text *Quid est quod dilectus meus*, na *Sobrii estote*, na *Digne ambuletis*, na *Detrectant de vobis* atd. Týnská kázání jsou *de sanctis*. Mikuláš z Gubina konal *Sermo super quatuor passionibus domini*. Konrád z Ebrachu, cisterciák, mistr teologie, proslavil pět kázání ke kněžství. Jindřich z Embeke napsal kázání na *Pax huic domui (In scripturis invenio)*. Jindřich Perchting kázal na *Ego autem sic curro* a *Non sumus ancille filii*. Matěj z Lehnice pronesl pohřební kázání na Jana z Jenštejna. Velmi rozšířená jsou jeho *Collecta super epistolis dominicalibus*. Jan Isner proslavil také pohřební řeč nad Janem z Jenštejna a je autorem kázání *de consciencia bona et mala (Consciencia est speculum)*. Albert Engelšalk má *Sermones de tempore*, *Sermo de conceptione b. virginis* a *Super passione domini*. Jindřich z Bitterfeldu měl kázání *De visitatione b. Marie virginis*, *De s. Nicolao*, *De s. Clemente*.

Kazatelství i moralizace měly úkoly etické, kritizovaly negativní společenské typy i sociální bídu rozváděním a výkladem ustálených citátů, míst i autorit. Dlouhá řada kazatelů české reformace kázala o pestrých tématech, komentovala dobu a zvyky, kázáním dávala různou formu, aby získala lid i inteligenci, a byla vůbec důležitou hybnou silou kulturní a společenskokritickou.

Rozvoj latinsko-česko-německé scholastiky měli v rukou učitelé pražské university — celá galerie literárně činných bakalářů, mistrů a profesorů. Pro český národ měli hlavní význam učitelé domácího původu. Jan Vitlův z Jindřichova Hradce napsal na pražském studiu Lekturu „*nomi Rasis sive Almansoris*“ (Praha UK X H 3). Působil zde Havel ze Strahova, autor několika lékařských spisů, známý Klaretův a Jana ze středy. Bohuslav z Krnova četl před r. 1380 Výklad na Dekretály. Kuneš z Třebovle je znám jako kazatel, autor traktátu proti Vojtěchu Raňkovi *de devolucionibus non recipiendis* a jako zastánce selské svobody. Dominikán Mikuláš Biceps z Jevíčka četl v l. 1377—79 Výklad na Sentence. Jenek Václavův z Prahy v 3. čtvrtině 14. stol. vykládal na pražské universitě o Aristotelových spisech *De anima*, *De celo et mundo*, *liber Politicorum*, *De generatione et corruptione*; jeho komentáře se dochovaly v rukopisech Praha UK VIII G 30, komentář *De anima* též v mnichovském Cim 18404. Jan z Mýta zpracoval Lekturu „*super secundum nocturnum psalterii*“ (Praha UK III B 13), kvestii *Utrum dictis sanctorum indubie sit adherendum* (Vratislav UK I F 285) a rekomendace bakalářů Jana z Litoměřic, Jakoubka ze Stříbra, Jana Husa, Václava Berana, inceptora Ondřeje ze Zelenče a bakaláře Jeronyma z Prahy. Spisy Mikuláše z Rakovníka jsou: *Historia de institutione festi Visitacionis beate Marie virginis*, *Tractatus de institutione festi Visitacionis beate Marie virginis* a *Lectura super psalmos*. Mikuláš z Litomyšle napsal *Questiones circa finem libri IV Sentenciarum* a rekomendace bakalářů Václava z Roudnice a Mikuláše z Budějovic. Petr ze Stupna sepsal *Compilacio super Matheum*, *Lekturu super Pater noster* a kázání. František z Benešova četl kolem r. 1380 *Principium in Sentencias Petri Lombardi* (Praha Kapit. F 14).

Také *cizinci* (Němci a Poláci) působili na pražské universitě. Jan z Dambachu napsal několik děl: *Exhortacio ad Carolum IV.*, *Tractatus de culpa et gracia*, *Tractatus de deliciis paradisi sensualibus*, *Tractatus de quantitate indulgentiarum*, *De consolatione theologiae*. Vilém Horborg byl autorem dvou spisů: *Collectio decisionum Rotae Romanae* a *Repetitio decretalis incipiens: Debitores*. Bartoloměj Torgelow sepsal *Collectum circa veterem artem* a kázání. Velkou literární činnost měl Jindřich Totting z Oyty: komentáře na Marka a Jana, na Sentence, polemiku proti Vojtěchu Raňkovi (*Articuli sex*), *Abbreviatio in Lecturam Adami de Wodeham*, *Recommendacio magistrandorum*, filosofické spisy (*Lecturae sive Translationes modo expositionis a modo quaestionum*). Jan Marienwerder napsal *Expositio symboli*. Konrád ze Soltau vykládal r. 1377—79 Sentence, dále Žaltář atd. K hlavním reprezentantům cizího živilu patřil Matouš z Krakova, autor mnoha kázání a velmi rozšířených spisů jako *Dialogus rationis et consciencie*, *Speculum puritatis et mundicie*, *Racionale divinatorum operum* atd. Mikuláš z Gubina složil Lekturu na Matouše, *Sermo super quattuor passionibus domini* a *Expositio officii misse*. Konrád z Ebrachu má spisy: *Lectura in Sentencias* z r. 1377, *De*

confessione summa, *De anima Christi questio*, *De censibus* a kázání. Jan Stetefelt z Isenachu napsal *Parva loycalia*, Jan Isner *Tractatus de abusioibus missarum* a kázání. Albert Engelšalk sepsal *Questiones super Sentencias*, *Responsum pro decimis* a kázání. Mikuláš Magni z Javora má *Tractatus de tribus essentialibus votis monachorum* a kázání. Jakub ze Soestu vykládal r. 1394 bibli a r. 1395 Sentence. Jan Falkenberg publikoval *Defensio adversus Matheum Cracoviensem*, *Tractatus de renunciacione pape* a *Revocacio*. Menso z Beckhusen vykládal kolem r. 1383 Sentence. Jan Hübner měl kvestii: *Utrum voluntas divina... possit impediri, ne impleatur per quamcunque potenciam a j.* Jan Hildesen napsal kvestii „*Utrum ariolari et divinare in pytone malum sit*“ a *Argumenta, quod „sacro concilio non est detrahendum“*.

4.

Školská vzdělanost a školská literatura Karlovy doby chtěla vybudovat novou soustavu, celistvost a encyklopedismus vědeckých oborů a vykládat i šířit běžné látky středověké kultury. Pojetí scholastické vědy definoval *Tractatus de scientiis* (Praha UK X E 20, f. 96b ze 14. stol.): *ars est collectio plurima preceptorum ad unum finem tendencium; ... sciencia est unio scibilium omnium*. Václav z Prahy v Postile zdůrazňoval u vědy zkušenost a smysly. *Sciencias scolasticales* uváděl formulář Třeboň C 6, f. 132. Křišťán z Prachatic ve spise *Collecta de sanguinis minucione* z r. 1420 (?), Praha UK XII E 13, f. 277a) odkazoval na školské traktátky: *Hec omnia habentur plenius in spera materiali et aliis scolasticis tractatulis de motu solis et lune*. Druhy věd uváděl Mikuláš Biskupec: *in studio... scientiarum realium, rationalium et moralium* (Chron. sacer. Tábor. p. 567).

Scholastická věda byla variace *výkladů* na biblické knihy, Sentence, starověké a středověké autory, Dekretály, modlitby, na statuta (*Questiuncule super Statuta Arnesti Štěpána z Uherčic*), na mši atd. Speciálním oborům patřily herbáře, fysiologie, lékařské knihy, práva, astronomické datovací pomůcky (*Computus presbiterorum* Jana z Březnice), evangelní konkordance (stč. *sjednání*). Všechny učené traktáty, příručky a výtahy (*excerpta, flores, grana*), které vznikaly v českých zemích, se šířily společně s postilami a školskou literaturou po celé střední Evropě.

Veslužbách vzdělanosti byla středověká idea moudrosti. Moudrost byla podle dobových nauk první ze čtyř hlavních ctností a ze sedmi darů Ducha sv.; otvírala se pěti klíči. Pojmy *sapiencia*, *doctrina* a *sciencia* byly synonymní. Abstraktních termínů *sapiencia-múdrost* se užívalo ve 14. stol. v častých annominacích. Myšlenky o moudrosti v Malogranatu, čerpané ovšem hojně z bible, se objevovaly i v Quadripartitu: moudrost je zrcadlo, myšlenky o lásce k moudrosti, o světle moudrosti a o moudrosti podložené ctnostmi. Vzdělanost se vyvažovala jednak etikou, jednak rétorikou. *Virtuosus et sapiens homo — múdry, ctný člověk* — byl kulturní ideál mistrů a žáků vrcholného feudalismu, vyjadřovaný obecnými

moralitami, radami i kritikou extrémů a vad. Moudrost s ctnostmi dospěla až k ideji *virtuosa sapiencia*. Byla to středověká vzdělávací hodnota, zdůrazňující správný střed mezi extrémy, životní moudrost podle křesťanských ctností.

Scholastika žádala vyrovnání mezi věděním a výmluvností, mezi moudrostí a rétorikou nebo skládáním, mezi hodnotami *sapiencia—eloquencia*. Původcem této myšlenky byl v základě Cicero. V tradici těchto nauk Levštejn žádal o osvětlení (inspiraci) „*múdrostí čstnů*“, aby mohl „*knihy složiti*“, Řehoř z Uherského Brodu skládal ctnostnou moudrost (*dictat virtuosam sapienciam*).

Vzdělávací postup měl čtyři části a souvisel s tvárným postupem ve dvou součástech: výmluvnosti a paměti. *Tripartitus moralium* pod heslem *Sciencia* vykládal mythus o zlatých jablkách *Hesperidek*: *Quatuor enim Hesperides filie sunt, quas nos latine vocamus studia, intellectum, memoriam et facundiam, quia primo studium fit, secundo intelligere, 3° memorari quod intelligimus, quarto ornare dictando*. Podobně uváděl čtyři části při vzdělávání prolog *Quadripartitu*: *ut intelligas clarius, addiscas facilius, gustes suavius, reminiscaris tenacius*.

Tradičním základem scholastické vědy byly definice (*diffiniciones*), tj. krátká vysvětlení termínu, pojmu, věci nebo slova. Z definic se dedukovaly různé výklady. Ve 14. stol. se podávaly definice většinou již staršího původu. Rétorické definice pocházely ustáleně nebo v obměnách z *Herennia*, *Albericha* atd. Morální definice, jež k nám uvádělo *Malogramatum* a jiné moralizace, jsou ze starší mravoučné literatury. Aristotelsko-burleyovská definice přátelství je v *Quadripartitu* I 19 a v *Tkadlečkovi* 101. Definic se užívalo i v literatuře a teoretikové je počítali pro slohovou konciznost a preciznost za ozdobu.

Pojem vzdělanosti a literatury chápali ve středověku v úzké souvislosti. Sousední *litteralis sciencia* bylo již u *Kosmy* (p. 44). Zakládací listina *Karlovy university* charakterizovala *litterarum sciencia... eruditos*. Gramatiku jako formální dovednost definoval slovník *pražské KNM II F 4*, f. 140b: *Inde Gramatica, id est sciencia litteralis, eyn kunst der lateyn*. Literatura znamenala vzdělanost, učenost: *Quis... non miretur... Myliczii literaturam exuberantem et doctrinam?* (*Vita Milicii*, p. 435); *Adalbertus, vir nimie literature* (*Vita Milicii*, p. 406). *Literatus* znamenalo vzdělaný, učený. *Littere* byly listiny a listy; byly *clause* a *aperte* (nebo *patentes*), *privilegiales* a *non privilegiales*. V literárním smyslu znamenal termín *littere* nebo *littera* žakovskou skladbu nebo koledu. Bylo mnoho druhů listů podobně jako forem. Skladatelé listin, listů a forem bývali i skladatelé literatury. Středověkými formami se rozuměly obvykle formy (znění, způsobu) listinné. *Forma verborum* byla formule, *stilorum formulae* (Praha UK V A 6, f. 1a) byly stylově zpracované formule. Literární formulí byla koleda *Carmen prestet*, zvaná *Forma ad plebanos ridiculosa*. Péče o formu (a formální vzdělanost) se zdůrazňovala od *Jindřicha z Isernie* přes *Jana ze Středy* až ke *Quadripartitu*, kde se psalo v *annominacích* proti pouhému formalismu (II 25): *dum substantialis deformis est forma, omnis formositas est feda*.

Vzdělávací literatura byla rozsáhlá. K soustavným pojednáním a souborům

patřily *Sumy* jako např. *Summa rethorice*, *Summa recreacionum*. K nejvýznamnějším vzdělávacím encyklopediím *Karlovy doby* náležely *Malogramatum*, *Tripartitus*, *Klaretovy spisy* a *Quadripartitus*. Mravoučnými příručkami byla zrcadla. Po řadě středolatinských zrcadel, jež byla u nás často překládána (*Zrcadlo hříšných*, *Zrcadlo sv. Augustina*, *Zrcadlo člověčího spasení*), vzniklo u nás několik zrcadel domácích: *Speculum sapiencie*, *Speciale (spirituale) speculum virginibus monasterii s. Georgii OSB ceterisque eiusdem ordinis* *Vojtěcha Raňkova*, *Speculum anime* *Jana ze Stříbra*, *Speculum puritatis et mundicie* *Matouše z Krakova*, *lyrické Speculum consciencie*. Vzdělanost se snažili spisovatelé zkrášlit literární lahodou; odtud jsou názvy „jablko“ v titulech děl, jako *Malogramatum* a *Tria poma beate Marie virginis* (veršovaná lyrika: *malum punicum*, *macianum*, *citrinum*).

5.

Demokratizace kultury a česká lidová vzdělanost pronikaly v příslovích, radách, příkázáních a jiných užitkových textech v ustálené formě do nejširších vrstev již v předkarlovske době. Drobnější větné a textové útvary od sevřenějších sentencí a proverbů až k širším podobenstvím a rozsáhlejšími exemplum byly znakem vzdělanosti a ozdobou řeči. Sentencemi se vystihovala a oživovala vhodně situace. Přísloví a citáty měly obrazný význam. Příslovími a příklady se zdůvodňovalo nebo oživovalo vypravování, kázání nebo argumentace. Ze starověku, z bible a ze staršího středověku přešla přísloví do vzdělaných i lidových vrstev doby přemyslovské a zvláště karlovske, přecházela v český tvar nebo česká přísloví byla konfrontována s latinskými. Přísloví si oblíbila *Alexandreida*, užíval jich *Dalimil* a jiní. Řadu českých přísloví uvedl v I. díle *Tripartitu moralium* *Konrád z Halberstadtu*. V *Quadripartitu* a v *Nové radě* byla přísloví jejich morálními jádry.

V okruhu *Arnoštově*, *Karlově* a *Jana ze Středy* vznikaly podobné morální, politické a jiné rady: *Consilia cuilibet salubriter vivere volenti*, podávající stručná naučení pro život, dochovaná v *Cancellariích Arnesti* (Tadra 289—90), *Moralitates Karla IV.*, *documenta moralia* *Quadripartitu* a *Nová rada, regimina principum* (např. *Michala Pražského*) atd. Definice rad a rozlišení mezi radami a příkázáními podávalo *Malogramatum* II 29: *Scire debes, quod consilium est persuasio boni melioris, ad quod non tenemur ex precepto. Et notandum, quod consilia in multis differunt a preceptis: Primo quia ad precepta tenemur, ad consilia vero non, quia precepta servare est necessitatis, consilia vero voluntatis. Item lex vetus dat precepta, videlicet decalogi, hoc est decem preceptorum, ewangelium vero superaddit consilia. Nam consilium pertinet ad perfectos, preceptum autem ad perficiendos. Precepta separant nos ab illicitis, sed consilia a concessis; per precepta declinamus peccatum, sed per consilia declinamus occasiones peccandi; per precepta penam fugimus, sed per consilia premium cumulamur*.

Desatero přikázání se šířilo z Exodu 20,2—17 a Deuteronomia 5, 6—21 a ustalovalo se v předkarlovské době v stručnější české formě jako modlitba. Bylo často vykládáno; o některých výkladech jsem psal v práci K středověkým satirám, SbNM C, 8, 1963, 176n. K českým výkladům Desatera patřily: *Ale nemóž-li kto spatatovati Desatero* (Praha KNM V B 17, f. 4 b); *Jakož na vodách založena jest země* (Praha Kapit. F 82-1, f. 252a); *Nebudeš mieti bohov jiných, to je jedno naplniti* (Praha UK XVII H 30, f. 68a); *Poslúchaj, Israheli, točíš duše křesťanská* (Praha UK XVII F 50, f. 45b).

Text staročeského Desatera pojímali do svých prací spisovatelé i kazatelé již v Karlově době. Z prvních to byl asi Konrád z Halberstadtu, který je uváděl v textu 1. knihy svého Tripartitu moralium, vzniklého v 60. letech 14. stol. O Tripartitu psal V. Flajšhans, Konrád z Halberstadtu, ČČM 80, 1906, 477—8, kde z něho vydal česká přísloví, a J. Tříška, Nová literatura doby Karlovy a Václavovy, SbHist 10, 1962, 38n. Text Desatera v Tripartitu se dochoval např. v rukopise pražské UK I C 37, f. 30a2 z konce 14.—zač. 15. stol. a nebyl dosud z tohoto rukopisu otištěn:

Decem precepta domini.

Humanam vitam b signans, d deitatem,

Crux stans in medio, federat ista duo.

Primum:

Non habebis deos alienos.

Nebudess gmyty bohov gynych.

Non assumes nomen dei tui in vanum.

Newezmess gmena boha tweho na< darmo >.

Memento, ut diem sabbati sanctifices.

Pomny, aby den swateczny swyetyl.

Honora patrem tuum et matrem tuam.

Czty otcze sweho y materz swu.

Non occides. Nezabyess.

Non mechaberis. Nesesmylnyss.

Non furaberis. Nepokradess.

Non loqueris contra proximum tuum falsum testimonium.

Nepromluwyss proty blyznyemu swemu krzywheho etc.

Non concupisces domum proximi tui nec desiderabis uxorem eius.

Nepozadass domu blzynyeho (sic!) sweho any zeny geho.

Non concupisces rem proximi tui.

Nepozadas wyeczy blyznyeho sweho.

Vznikem o málo mladší, ale zápisem starší je sborník nejstarších českých modliteb a písní pražské UK XVII F 30 z 80. let 14. stol., jenž zachoval i Milíčovy modlitby. Text Desatera v něm na f. 85a se shoduje se zápisem Konráda z Halberstadtu. Podle tohoto rukopisu vydali text V. Flajšhans (Nejstarší památky jazyka i písemnictví českého, 40) a A. Škarka (Nejstarší česká duchovní

lyrika, 61). Desatero zaznamenal i Milíčův žák Štítný (Praha UK XVII A 6, f. 59b—61a; Praha UK XVII D 31, f. 63b—66a). Česká reformační vzdělanost pronikla tak výrazně do oblastí latinské kultury.

6.

V středověké literatuře, kazatelství, listinách a slovnících se vyskytoval často paralelismus. Jazykové paralely středoevropského prostředí byly podmíněny známou latinsko-česko-německou trojjazyčností českých zemí; ukazují často na latinský vzor u kulturní a odborné terminologie a na to, jak české slovo je někdy tvořeno podle výkladu latinského termínu. Textové paralely jsou u překladů a formulí. V lat. a čes. literatuře se užívalo stejných stylistických prostředků. Řady bajek, moralizací, sporů a knížecích zrcadel tvořily literární paralely. Shledávání textových a literárních paralel bývá podnětem pro hypotézy nebo důvody, že práce s paralelami složil jeden diktátor. Paralely a společná místa nacházíme již v nejstarší české epice v Alexandreidě a legendách, jejichž společné autorství znovu nadhodil naposledy F. Ryšánek, LF 86, 1963, 282. V školské a notářské literatuře Karlovy a Václavovy doby jsou nejvýznamnější paralely fabulistické moralizace Quadripartitus a Nová rada a rétorické spory Ackerman a Tkadleček. O tom jsem psal v SaS 26, 1965, 235n.

Tvůrci nebo nositelé zábavné literatury pocházeli velmi často z žákovských kruhů; literární prostředí tak vyrůstalo ze studentských a školských oblastí. Žerty i žertovnou literaturu tradovali jokulátoři-žertěři. Vytvořila se celá stupnice pro pojem žertu a žertéra: *ioca špíle, iocacio klasování, iocacitas klasovnost*. Řehole sv. Benedikta, komentovaná jeptiškám svatojirským (VČA 7, 1898, 211, ed. J. Truhlář) vykládá: *scurilitas, i. e. iocularitas—dvorské mluvení*. Slovník KNM II F 4 objasňoval celou skupinu: *Iocamen, ioculamen, iocus idem, schymfader scherz* (f. 169a). *Mimus, id est ioculator vel iocator, latleuffer* (f. 207b). *Iocista, ioculator, iocularius idem, kaukler* (f. 169a). *Agula, id est leccator, leno vel ioculator* (f. 11a). *Joculator* byl stč. *žertěř* (ClarGlos 1119), *kajklěř* (KNM XII F 6, f. 27a), *ludač* (Praha UK I G 14, f. 189a), *heroldus* (Jenštejn, Codep 357), *goliardus* (CancIohNov 145). Žertěrka slula *ioculatrix*. Nová doba Karlova a Václavova si oblíbila žerty, jak se praví v lat.-čes. předhusitské postile KNM XIV E 5, f. 134b: *Eciam moderni homines libencius audiunt verba ioculatoria quam verba Christi*.

Základem poezie a diktámin byla podle teoretiků—rétorů fikce; odtud název *fictor skladač* (Praha KNM XIII C 17, f. 274b). Slovníček Praha UK XI E 6, f. 92b uváděl: *fictus klamač*, opět v duchu rétorických nauk, že poezie není nic jiného než klam. Dvojici *ricmisator* rýmník uváděl ClarGlos 1069. Mladoňovicova *Relacio* 76 uváděla k termínu *ricmisator* synonym *ioculator: dicunt, quod s. Gregorius esset unus ioculator vel ricmisator, eo quod ricmice dicta sua compilasset*. Rétorických termínů prlenec a prlenčiti užívali m. j. Hus a postila KNM XIV E 5

f. 181b: *illis prlenczonibus, qui novas ficciones adinveniunt ad confusionem aliorum hominum*. Vyprávěč, přinášející noviny, se nazýval *rumigerus* básněnoš. Termín objasňoval Slovník Praha KNM II F 4, f. 327b: *Rumor, oris est locucio alicuius rei de novo vel dicitur occulta loquela vel mendacium, new mer. Inde etiam rumigerus, id est rumores gerens vel portans*. Podle Kodexu Vodňanského (f. 69 bis a) byl *Rumigerus rumores et novitates ferens*. Literární i dramatické texty doprovázeli mimickou a recitační interpretací herci (*histriones*). Synonymní termíny byly *ioculator, mimus*, česky *ludař* (LexClem B, f. 52b), *kajkléři* (Praha UK I F 29, f. 55a). Také pro herce byly příznačné fikce a vagantství: *est enim servus omnium illorum, quorum iudicia timet, et precipue hystrionum, qui fingunt eum, qualem volunt*; in marg.: *lamfaréře* (Praha Kapit. D 3, f. 182b).

Žákovské skladby ukazují žáky po celý rok s jejich bolestmi i touhami. Paralely s antithesemi jsou v Řeči jinocha mladého a v Řeči kmetě starého i v Zlechovských a Benešovských satirách (od *zle* a *bene chovatí se*). Řada žákovských skladeb vznikala k ročním obdobím. Posvícenské a vánoční skladby byly spojovány s koledováním. Studenti vystupovali obyčejně ve skupinách. Termín „*ordo noster*“ cum „*paupertate sedula*“ ve vánočních koledách *Ordo noster sterilis* a *Hec est dies bonitatis* ukazuje podobnou náladu těchto skladeb. Obecný termín o kolektivech *cetus letus* je v skladbách *Frigoris serenitas, Auxilia mundo prebens* a *Vestre dona pietatis*. V přírodní lyrice se k přírodním stylizacím a popisům pojily barevné náznaky, motivy alb a prvky milostné. Českého původu je skladba *Frigoris serenitas*, jež líčí dost prostě protiklady léta a zimy. Mnohem složitější báseň, oslavující jaro, *Auxilia mundo prebens*, dochovaná v *Sumě recreacionum*, je středoevropského původu, při čemž česká provenience není vyloučena.

Nejvýznamnějším a nejrozsáhlejším odvětvím žákovské poezie jsou skladby žebravé, sociální, koledy, satiry, petice a prosebné listy. Popisy žákovské nouze, prosby o pomoc, jídlo a peníze, poděkování a přání se v podobných motivech a frázích opakovaly. Skladby *Egestate nimia* a *Cristus in principio* měly i složky výpravné. Žákovská petice o podporu je skladba *Omnibus prefatis*, díky za podporu *Non exclusis, sed affusis*. Od jednoho diktátora jsou asi veršované variace žádostí o místo sekretáře *Laudis hero, pio, sincero* a *Viro grato, phallerato*. Uvedené čtyři vatislavské formule jsou výrazově dost nejasné a hraničí až s hravostí. Diktatika přecházela v satiru: satirou na školskou bídu je skladba *Videant qui nutriunt*, satirou na scholastiku je skladbička *Mi fili, sis malivolus*. Sociální motivy a terminologie se držely zvláště v prostředí potulných a chudých žáků. Vagantství byla jistá duševní nestálost středověkého inteligenta. V *Quadragesimale* Mikuláše ze Stráže (Praha KNM XII B 16, f. 190a) se pravilo: *Ex huius omnibus acquiritur quies corporis contra vagabilitatem mentis, soliditas contra instabilitatem...* Potulným studentům (*clerici vagabundi*), kteří bloudili bez práce, se říkalo také *vagurrones*: *Vagurrio est, qui per ocium vagatur, ein mussiggenger* (KNM II F 4, f. 390b); *Vagurrio est divagator ociosus* (CodVodn, f. 75a). *Vagus* byl česky *tulák* (ArchPr 2004, f. L 9a), německy *ein landtlaufel* (KNM X E 1, f. 328b).

Byli i jiní společenšší vydědění a simulanti *Trutanni*: (in marg. *chodaczy, asi chudáci*) *vero ea, que sunt miserabiliora in eis, improbissime ostendunt et que sana sunt, abscondunt, ut magnitudo miserie ad misericordiam excitet* (*Lectionarium epistolarum et evangeliorum*, Praha UK V E 19, f. 36b). Jiný výklad podávalo *Dictionarium vitiorum et virtutum* Praha UK VI B 22, f. 124b: *similis est... trutano sedenti cottidie ad solem, qui satis vlt habere, sed non vlt ad hoc laborare*. O chudých žácích, vyloučených z „dobré“ společnosti, se píše i v zvacím listě zlechovském *Novum melos: sic duo erant huius ordinis conventus notabiles Trutheorum et Zlechoviensium. Ambo tamen in unum sunt redacti...* Ještě jiné epitheton pro chudého žáka *egenus* vykládaly slovníky: *Inde egenus et egenis, id est pauper, misere vivens, quasi extra gentem et sine gente. Wersus: Non habuisse genus gentemque videtur egenus* (KNM XII D 1, f. 82b *Lucianus*). *Egenus* *pracný, nedostatečný* (KNM XIV E 14. p. 487 *Biblický slovník*). Obecný myšlenkový úvod, že chudý žák má jen práci (nouzi) a žije bez národa, má milostná píseň: *Ach, toť sem smutný i pracný i nevzácný v cizém kraji! Dalekot sem v neznámosti...* Žákovské skladby přiléhavě vystihovaly nejisté postavení inteligence, hledající zaměstnání a stěžující si na hlad a chatrný oděv. *Partéka*, krajíc chleba, zvláště nuzný, který jedli žáci, bylo časté vyjádření žákovské bídy, např. v Podkoním a žáku. O partéce se mluví v rétorickém traktátu *Haurire desiderantibus modum dictandi* (Třeboň C 6, f. 103b): *pro cussinis lapides... suscipimus, pro refeccione vero partecas duras*. Jan Rokycana ve Výkladu evangelia Matcušova (Praha KNM XII D 3, f. 61b) říká: *Tentat (sc. dyabolus) scolares, quibus partece sunt desiderabiles, et ostendit mensam ad saturitatem super sudore hominum laboriosorum...* V skladbě *Sermo noster audiat* byl termín *partecaria*, vynucený rýmem. Žáci si dále stěžovali na chatrný a špatný oděv, na *hadry*. Termín je v skladbě z žákovského prostředí *Videant qui nutriunt*, kde se vytykala nesprávná výchova měšťanských synků: *Hii postquam senuerunt et fiunt adulti, haderinis vestibus incedunt ut stulti...*

Přínos žákovské poezie byl také v značné míře *formální a stylizační*. Časté bylo umělé hromadění a řetězení slov s rýmy a kól s rýmy a poezie s nepevnou strofikou se podobala rýmované próze. Strofika byla pestrá a různotvárná. Z důvodů zvukových a rýmových shod se užívalo slov úmyslně nesprávných (*Sermo noster audiat*), uměle nebo žertovně tvořených a nezvykle přeházeného pořádku slov. Možno mluvit o nové umělecké dikci i o studentském slangu. Vzácná a ozdobná byla adverbia a adjektiva jako: *largitanter* (*Universum genus*), *largificencius* (*Celebris vestre fame*), *alienabilis* (*Oracionum premissa constancia*), *fovitanea* (*Ingentis honorabilitatis viro*), *iocaria* (*Egestate nimia*). Z hojných abstrakt na *-itas* byla řada ojedinelých, jako *pigmentalitatis gracia* (*Celebris vestre fame*). Některá vzácná neutra měla účel zdobný: *subventamina* (*Carmen prestet*), *scaturigine* (*Celebris vestre fame*). Citové zbarvení měla deminutiva jako: *a... fasciunculis* (*Celebris vestre fame*). Ojedinelé bylo sloveso *succursabit* (*Sermo noster*).

Jak sociální ideovostí, tak virtuosní formou žakovské skladby příznačně zobrazovaly středověkou vzdělanost. Dvanáct zde po prvé vydaných skladeb ukazuje koledující a prosící chudé žáky a předvádí ovzduší vánoční, zimní i letní. Veršová, strofická i slovosledná nepravidelnost vatislavských diktámin s řetězy homoioteleut dává někdy interpretům možnost různého chápání složitých veršových a strofických celků.

TEXTY ŽAKOVSKÉ POEZIE

1.

Universum genus curet, nova laude iam resudet, efferendo decus tale, nam est datum eternale	en latice debriavit, dum montana vigoravit 15 minerali dono tali edepolque eternali,
5 ens pretante largitatis fulcimenque veritatis. Hic antiquum confundendo chaos atque redimendo,	ut maneat restauratus microcosmus depredatus. Hic filius alme Nois, 20 obses quoque caste prolis,
quod raptorum manus lata, 10 nece quoque vigorata, sparsa late rapiebat et in cunctos seviebat,	hic effecit largitanter; sic optamus incessanter, pulsa quoque omni mole intactaque casta prole:

25 Confer tantum duos latos
reddendo vos deo gratos.

Rukopisy: Praha Kapit. K 37, f. 27b z 1. pol. 15. stol. (K);
Praha Kapit. M. 136, f. 97b—98a z 1. pol. 15. stol., glosováno (M).
3: offerendo M. 19: Noys M. 24: quoque M, K.
Subskripce v M: Congeries scolarium, in scolis degencium, petens relevari.

2.

Nunc nati natalicia, quem dotant dotalicia, tenerrime coluntur	Degentes intuite nunc gentes gratuite 15 vestro beneficio,
et noxia se<r>vicia 5 <necnon> vana supplicia uberrime tolluntur.	nos armantes nude stantes, flentes, proclamantes fame i<n> se<r>vicio.
Donis tantis congaudentes, partum dei venerantes, exemplum iam capite.	Quod virtute modo tute, 20 absolute cum salute longe posse queatis
10 Eri auro habundantes, deliciis affluentes, verba nostra sapite.	et eternis tandem vernis cum supernis, <non> infernis, coniungi valeatis.

Rukopis: Praha Kapit. K 37, f. 25a. 10: Rkp Eris. Doplněno: 4 a 18 :r. 5: necnon.
23: non.

3.

Ordo noster sterilis scola conclavatus, paupertate sedula nimis oneratus,	Vestram nupc accedimus 10 piam mansionem, detegentes gravidam nostram passionem,
5 exercet officium forum pergirando, hostiatim visitans nullum obmittendo.	que curari satagit vestra largitate, 15 dextra quod porrexerit tanta bonitate.

Hoc natale parvuli
dive insignitum
in celesti curia
20 post mortem det situm.

Rukopisy: Praha Kapit. M 136, f. 99b glosováno (M);
Praha Kapit. K 37, f. 27 b (K).
M má nadpis rukou glosátora: Forma ricmica ad personas simplices.
4: honeratus M. 13: sathagit K. 16: ex tanta K. 17: Vt hoc K.

4.

Hec est dies bonitatis, in qua virtus largitatis corda vestra sic illustret, munus largum ut ministret.	15 Sed quod tamen innovati simus atque consolati vestro largo munere, peras, bursas veteratas fac nunc pie innovatas 20 consulendo ordini.
5 Hospes care huius domus, te impulset noster sonus, pauper et scolasticalis, quod in mundo vix est talis:	Nos igitur expectamus, confer, ut sis mente sanus in hoc natalicio, ut vos virgo gloriosa, 25 dei mater speciosa, ornet celi curia. Am n.
10 Codro nudo coequatus noster ordo, confirmatus paupertate sedula,	ut vos virgo gloriosa, 25 dei mater speciosa, ornet celi curia. Am n.
hic languescit fame tortus, cui potum dat exortus fluvialis rivulus.	

Rukopis: Praha Kapit. K 37, f. 28a.

5.

Egestate nimia omnes sauciati, en ad vos confugimus, domini pregrati,	5 cum prece assidua vobis supplicantes, nobis quia deficit, quod ruminant dentes.
--	--

Vestra tantum iuvamina
10 nobis porrigatis
ob amorem domini
eum, quem amatis.

Salsucia penitus
nos pronunc amamus,
15 pro quibus precamina
vobis destinamus.

Ac tamen si dabitur
vos alia dona,
omnia putabimus
20 semper esse bona.

Sed forte nam dicitis:
Cui des, videto,
Kathonis consilio
attestante leto.

25 Quod etiam pariter
omnes affirmamus,
ac tamen Boecii
dictum proclamamus.

Nam hiis elemosinam
30 docet erogare
clericis pauperibus
et sequitur quare.

Nam hii dum assidue
querunt rudimenta,
35 vetule decurrentes
lingunt alimenta.

Dehinc sortilegia
sedebunt conflantes,
verbula iocaria
40 continua dantes.

Rukopis: Praha Kapit. K. 37, f. 26b—27a. 35: psáno jako deaurentes. 45: Quid perpendentes rkp.

Cristus in principio
vos salutet ille,
qui est salus omnium,
hoc quilibet putet.

Cipridis argucias
student promovere,
ob hoc longo tempore
noctis solent nere.

45 Quod perpendens attente
Gregorius dicit:
Similis est martiri,
mundum qui devicit.

Intentus scolasticus
50 gimnasio datus,
quod sibi tribuit <ur>,
stat pro toto gratus.

Brevia et levia
supradicta clarent,
55 ea sic conflavimus,
ne tedia darent.

Cartam scribunt humiles
vestri oratores,
scolipete degentes,
60 vestri servitores.

Pisum, lardum cupiunt,
non magnos honores,
aut quid vestri dederint
benigni favores.

65 Ergo causa dei detis
salsucia cum tucetis
necnon denarios
propter defectus varios,

insuper sirum, hrachum
et slanynum sprachum.

6.

5 Mementote temporis,
omnes litterati,
dum fuistis litteris
primum applicati.

Famem, sitim, verbera
10 multa pertulistis,
ad honoris gaudia
donec pervenistis.

Etsi vobis prebuit
aliquis solamen,
15 illo tristi tempore
tenemini tamen

Cristo preces fundere
in omnibus horis,
ut hic vos consociet
20 angelicis choris.

Centuplum iam patimur,
quod vos passi estis,
status noster pessimus
hic est nobis testis.

25 Olim enim seculum
fuerat auratum
et dotabat epulis
scolasticum statum.

Proch, proch, modo seculum
30 cupro defedatur,
omnis pauper esurit,
dives epulatur.

Largitas est mortua,
parcitas iam viget,

Rukopisy: Praha UK I E 40, f. 183b—184a z doby kolem 1469, pisař Václav z Rovného, lepší. Třeboň C 5, f. 91b ze zač. 15. stol., horší. Nadpis v Pr: Littera expressiva miserie. Nadpis v Tř: Bursule conventus clericorum, non multum lentus ad vestra presidia, postulat suffragia. Varianty z Třeb.: 2: ille chybí. 5—8: Mementote domini prelati, qui primum ad litteras fuistis applicati. 13—14: aliquis tribuit. 17: preces vestras. 19: ut ipsos. 21: iam chybí. 22: vos chybí. 23—24: pro quo nobis dominus est hic vere testis. 25: místo enim — vobis. 27: místo et — quod. 39: quis est. 40: místo iam — hoc. 45—48: chybějí.

A v. 53 textus Trzeboniensis:

per quod sitis compotes
summe deitatis,
55 ut in vobis luceat
splendor caritatis.

35 studet namque quilibet,
ut bursas bene liget.

Tamen Christus proximo
mandat subvenire;
qui sit vester proximus,
40 iam potestis scire.

Rusticus est proximus
aratro et burri,
sed vos estis proximi
scolastico iuri.

45 Nam sumus, quod fuistis,
id quoque futuri
sumus, nuper quod estis,
omnes morituri.

Subvenite igitur
50 dono largitatis
nobis, vestris proximis,
multum contristatis,

ut in vobis splendeat
splendor caritatis,
55 per quem sitis compotes
vestre sanitatis.

Illud vobis condonet
deitas divina,
hoc demum corroboret
60 magestas sublima.

Martinus cum paupere
clamidem dimidiavit,
ut faciatis idem,
60 vobis exempl(ific)avit.

Ergo subvenite,
ut non dicatur vobis: Ite,
sed potius: Venite.

Datum et actum quinta fenestra pridie fornacis in decolacione sancte crucis post obitum
Michaelis in die sancti Colencii, quando raduntur vituli.

7.

Abbas pater noster devotus
propter libidinem potus
dedit suum scapulare,
quod fratres sui flent amare.

sed plures egentes,
10 in scolis existentes,
possint vos laudare,
deum pro vobis exorare.

Rukopis: Praha Kapit. K 37, f. 27a. 3: debitt.

8.

Omnibus prefatis,
pronis et paratis,
amoris servicio
subiectus cum iudicio
5 temporis in auctu
defectus atque plan(c)tu.

Illic pro iuavamine
itur ac solamine,
quo largitatis, claritatis
10 manat satis
fons miti cum donamine.

Hinc pietatis,
divine karitatis
vestro proprio nomine,
15 domini largitatis,
meis nunc defectibus
peto subvenire
amoris et aspectibus
illis contraire.

40 honoranda virtus id
vestra michi scribat sic,
illud velut posse scit,
ad nutum vobis complacebo.

Rukopis Vratislav UK IV F 102, f. 190a z doby kolem 1400. 6: doplněno -c-.

Confirma hoc deus,
65 aby bylo dano,
yakož o mylosrdens-
twy gesty psano.

5 Ergo, pie domine,
in omnipotentis nomine
date vestrum munus,
ut non solum frater unus,

20 Pro librorum comparatu,
studii longevo statu
ac eius complemento,
fine quoque preoptato
me velitis vultu grato
25 inspicere, ut incremento
tribuar honoris,
virtutis atque moris
per vestrum adiutorium.

Nam aliud non quero,
30 sed solum in vos spero,
ut in refugatorium;
per nuncium presentem
me sic indigentem
peto consolari,
35 ne res et mis vestes clam
discunt more Abraham
pigneranter fari.

Si vester nutus velit quid,
quod nunc adimplebo,

9.

Non exclusis, sed affusis singulis
famulatumque paratum colligant in
cingulis,
cum pro beneficiis
acta non sufficiant,

5 voluntas absque viciis,
probata cum deliciis,
affectus cum serviciis,
opera perficiant.

Hinc, domini favorosi,
10 virtutum honerosi,
vestris sufficienter
nequeo favoribus
respondere evidenter,
licet servitoribus.

Rukopis: Vratislav UK IV F 102, , f. 190ab. 3: per.

10.

Laudis hero, pio, sincero,
quem doxa decorat
scemate mero, quem bona vero
gens et honorat.

5 Obsequii pronum
vidi cum robore velle
in Christo donum
precis eterne sine felle.

Auribus insonuit
10 mis vox pia veridicorum
et discretorum
dulciter intonuit.

Vos socio karere scio,
qui scribere sciret
15 res artas, varias kartas
simul exquepediret (sic!).

Copia vivarum cum variarum
me renuiscit
et miserarum sors curarum
20 me reluiscit,

Rukopis: Vratislav UK IV F 102, f. 190b.

15 Ipsi nam excedere
videntur omne meritum,
honoris hoc ex federe
vobis datur cedere,
debet omne peritum.

20 Michi de exhibitis
digne regraciari
heu non possum libitis,
videtur ut servari.

Set me prostratum prebeo
25 sub nutu voluntatis
ad omnia, que debeo;
solum precipiatis.

quero servicia
faciens me nunc dominorum,
ut vitam vicia, simul ocia,
facta malorum.

25 Ergo, pater, mentem
vestram posco sapientem,
ut me degentem
modo respiciat sicientem

servicio iungi
30 vestro licet inferiori,
ne videar pungi
degens stimulo graviori.

Aut michi consilium
vestrum detisque iuvamen,
35 senciati exilium
per vos ut mis medicamen,

vobis eterna
pro quo famulamina fundam
et requiem mundam
40 deus ut det in arce superna.

11.

Viro grato, phallerato
sophie cum gloria,
cuius lato laus in strato
fulget sine scoria,

5 servitutis ac salutis
more promptitudinem,
bone scutis cum virtutis
omnis aptitudinem.

10 Me virorum discretorum
relatus edocuit,
animorum qui meorum
viribus non nocuit,

15 indigere vel carere
vos fideli socio,
cuius vere non langwere
carthas sinat pocio.

20 Cum fortuna quasi luna
in me volvi cernitur,
hinc mis cuna cordis una
cum mente prosternitur,

ut post huius cursum vite
deus donat bravia
in celesti sine lite
rengno vobis suavia.

Rukopis: Vratislav UK IV F 102, f. 190b.

12.

5 Frigoris serenitas,
yemys austeritas,
grandineque pluviis,
spargens meroris pluviis,
tellus omne conturbavit,

10 nemus privans viredine
brume cum albedine,
foliis et fructibus,
arridatis luctibus
ipsum devastavit.

que me fecit dominorum
querere servicia,
ut vitarem reproborum
ociorum vicia.

25 Fide fulta, laude culta
vestra reverencia,
prece multa cum adulta
magnaue decencia

30 deprecetur per degentem
me rebus in variis,
ut dignetur me merentem
defectus ab angariis

35 relevare coniungendo
me vestro servicio,
pro quo vobis serviendo
aptabor abs vicio.

40 Aut vestrum michi iuvamen
detis ac consilium,
senciat ut relevamen
per vos mis exilium,

15 Prata carent floribus,
thymis ac decoribus,
predantur spiritu, rosulis,
spoliantur prosulis
vox philomenaris

20 dulcibus et avium
aliarum suavium
obstipantur pectora,
que fuerunt nectora
tunc creaturarum.

Sed venit estas,
querens res mestas,
gestas in supplicio,
facit letas ac quietas,

25 spretas yemis a vicio.
Tunc celi rorent,
arva florent, ut decorent
singula vivencia.

30 Cessat fletus,
tunc fit letus omnis cetus
intuens virencia.

Tunc melodiis
clangent piis
viis aves singulis.

Rukopis: Vratislav UK IV F 102, f. 190a. 1: po Frigoris přeškrtuto: asperitas.
2: yemps. 12: thynus.

35 Fert harum sonus
luctus onus,
tonus ut meringulis.

Yemps dira
sic quod mira
40 statuit in tristicia,

estas mitis,
vernans vitis,
ditavit leticia.

Versus: Res dat yemps mestas,
quas letantes facit estas.

BIBLIOGRAFIE

- F. M. Bartoš, Dvě studie o husitských postilách, 1955.
J. Feifalik, Studien zur Geschichte der altböhmischen Literatur V: Die altböhmische Gedichte vom Streite zwischen Seele und Leib. Nebst Beiträgen zur Geschichte der Vagantenpoesie in Böhmen, 1861.
V. Flajšhans, Česká přísloví 1, 2, 1911, 1913.
F. Kavka, Karel IV. a jeho doba, Dějiny a současnost 5, 1963, 11—12, 5n.
J. Macek, Francesco Petrarca a Cola di Rienzo, ČsČH 11, 1963, 1n.
V. Novotný, Náboženské hnutí české ve 14. a 15. stol., 1915.
H. Palm, Lateinische Lieder und Gedichte aus schlesischen Klosterbibliotheken, Abh. d. schles. Ges. f. vaterl. Cultur, phil.-hist. Abt., 1862, II, 74n.
B. Ryba, Horatius v Čechách předhumanistických, LF 63, 1936, 1n.
F. Ryšánek, Poznámky k rukopisům a vydáním textů staročeských, LF 86, 1963, 278n.
J. Tříška, „Nová literatura“ doby Karlovy a Václavovy, SbHist 10, 1962, 33n. — K středověkým satirám, SbNM C, 8, 1963, 173n.
J. Vilikovský, Staročeská lyrika, 1940.
Próza z doby Karla IV., 1948.
Latinská poesie žákovská v Čechách, Sb FF v Bratislavě 8, 1932, č. 61(2).

Josef Tříška:

Zusammenfassung

In der vorliegenden Arbeit wird den kulturellen Hauptkräften jener Zeit besondere Aufmerksamkeit gewidmet. Zuerst wird der Humanismus erwähnt und seine Wurzeln und Arten angeführt. Eine bedeutungsvolle kulturelle und kritische Kraft stellte das Predigen dar. Es werden böhmische und fremde Prediger angeführt, die in den böhmischen Ländern wirkten. Weiter werden literarisch tätige Lehrer der Prager Universität, sowohl einheimische als auch fremde, aufgezählt. Im Kapitel über Schulbildung und Schulliteratur werden Begriffe der Wissenschaft, Bildung und Weisheit, der Bildungsvorgang, Definitionen, die Beziehung der Bildung zur Literatur usw. behandelt. Zu Zeit Karls drang eine größere *Demokratisierung der Kultur* vor. Böhmische Sprichwörter, Ratschläge und manche Nutztex-te, z. B. die „Zehn Gebote“ wurden geschaffen. Es wird ein bisher unbekannter Text von „Zehn Geboten“ abgedruckt, der von Konrad von Halberstadt in dessen *Tripartitus moralium* eingeschlossen wurde. Von großer Bedeutung für die literarische Bildung waren die Schülerkompositionen wegen ihrer sozialen Ideen und künstlichen Form. Es wird die Poesie zu den Jahreszeiten, Weihnachtslieder, die Naturlyrik, Bettellieder und soziale Kompositionen erwähnt. Beigefügt sind zwölf bisher unveröffentlichte Texte der Schülerpoesie.

Übersetzt von A. Rykl

REKTOR PRAŽSKÉ UNIVERSITY A ČESKÝ STAVOVSKÝ SNĚM
V LETECH 1791—1847DER REKTOR DER PRAGER UNIVERSITÄT UND DER BÖHMISCHE
LANDTAG IN DEN JAHREN 1791—1847

VALENTIN URFUS

Desetiletí vlády Josefa II. má v rozkladu středoevropského feudalismu svoje ojedinelé a vyhraněné místo. Tragika jeho lidského i státnického údělu vzbuzovala dlouho pozornost a svoji přitažlivost neztratila dodnes. Nepochybně právem, neboť málokterý životní osud představuje tak pozoruhodný příklad uplatnění subjektivního činitele v dějinném vývoji.

Známy jsou rovněž okolnosti, které vedly posléze k tomu, že ještě na sklonku Josefova života rozhodla se feudální reakce, jíž zejména chystaná urbaniální reforma byla skutečným trnem v oku, přejít do protiútoků a nezastavit se ani před skutečně povážlivými formami odporu.

Poměrně dobře je i známa podoba, kterou na sebe tento odpor feudálních kruhů vzal v Čechách, jakož i celé složité pozadí českého vývoje na počátku devadesátých let 18. stol. Význam těmto událostem dodává v první řadě skutečnost, že proces formování novodobého českého národa vstupoval právě tehdy do rozhodujícího stadia.

V celé této komplikované situaci, do níž zaléhaly i bezprostřední ohlasy revolučních událostí ve Francii, není možno pominout jednu epizodu, která se již současníkům zdála být významnou, a která nad to při bližším pohledu ztrácí i svůj episodický charakter a mění se v příznačnou, byť drobnou linii, jež český vývoj charakterizuje v průběhu posledních padesáti let feudalismu. Jde o úsilí získat pro reprezentanta pražské university místo a hlas na českém stavovském sněmu, úsilí, které má kromě toho i obecnější platnost. Představuje totiž jednu stránku vývoje, ve kterém se vysokoškolsky vzdělaná inteligence diferencovala jako samostatná společenská skupina spolu s tím, jak se na přechodu od feudalismu ke kapitalismu vytvářela nová společenská struktura. Při tom na českých (resp. i rakouských) událostech je pozoruhodným, že se tato společenská emancipace universitní inteligence měla v konkrétním případě realizovat ještě v pozdně feudálních formách, jaké představovala instituce stavovských zemských sněmů.

— § —

Pokusy o získání sněmovního hlasu pro reprezentanta pražské university v l. 1791—1847 nebyly prvými svého druhu. Jakousi jejich předehru — jinak však od nich naprosto oddělenou a do pozdějšího vývoje nikterak nezasahující —

tvořila snaha pražské university proniknout na český sněm již po r. 1648.¹ Tehdy byla k tomu mimořádně příznivá příležitost, neboť studentská universitní legie se statečně podílela na porážce švédského útoku na Prahu a universita mohla tedy doufat v rozmnožení svých privilegií. Ač panovník nešetřil na odměnách pro úspěšné obránce, přece jen vyšla universita v této a i v jiných věcech naprázdno.

Úsilí z l. 1791—1847 mělo však daleko určitější podobu. Časově se soustředilo do dvou etap. Již starší literatura si povšimla vnějšího průběhu prvé z nich, spadající do l. 1791—93.² Její pohled byl však vyznačen určitou jednostranností, jež byla dána především tím, že otázka universitního hlasu na českém sněmu měla významné souvislosti státoprávní a ústavní.

V atmosféře českého stavovského sněmu, jehož politická aktivita dosáhla v té době vysoké intenzity a byla vyjádřena známými stavovskými desiderii z r. 1790, vystupovala ovšem také zcela přirozeně tato stránka do popředí. Je proto pochopitelné, že starší literatura, jež kladla velký důraz na všechny akty významné pro politickou doktrinu českého státního práva, vyzvihovala právě ji. Jak však bude příležitost ještě ukázat, nebyla to zdaleka jediná pointa, ba možno říci, že co do významu a zajímavosti s ní úspěšně soutěžily i další motivy.

Prostý sled událostí, pokud nás v těchto souvislostech zajímají, lze načrtnout asi takto:

Koncem r. 1791 — s datem 5. prosince — vyšel dvorský dekret, který však nebyl samostatným normativním aktem, nýbrž ve skutečnosti jen pro Čechy určenou intimací staršího panovníkova rozhodnutí.³ Podle obsahu prosincového dekretu⁴ mělo české gubernium provést deskovou intabulaci pozemkového majetku, který z prostředků studijního fondu užívala pražská universita, a to v její prospěch. Současně mělo gubernium pečovat i o to, aby universita byla uvedena na český sněm. Dekret obsahoval pak ještě další ustanovení o některých, svou povahou již podružnějších věcech; významnější bylo ještě analogické ustanovení o knihovním zajištění pozemkového majetku gymnasií, jež spadala pod správu university. Jinak dekret obsahoval jen konkrétní opatření dislokační a opatření zajišťující zabezpečení vědeckého výzkumu materiálními prostředky, zejm. astronomickými přístroji a dobře vedenou botanickou zahradou. I když šlo o věc danou ustálenými formami byrokratického úřadování, není bez zají-

¹ W. W. Tomek, *Geschichte der Prager Universität*, Praha 1849 str. 271. V. Vaněček, *Kapitoly o právních dějinách Karlovy university*, Praha 1946 (II vyd.), str. 66.

² H. Tomán, *Das böhmische Staatsrecht*, Praha 1872, str. 201 a 220; J. Kalousek, *České státní právo*, Praha 1892 (II. vyd.), str. 511; nejpodrobněji: J. V. Prášek, *Panování císaře a krále Leopolda II.*, Praha 1904, str. 160, též, *Panování císaře a krále Františka I.*, Praha 1905, str. 129 a násl. a B. Baxa, *Inkolát (a indigenát) v zemích Koruny české od r. 1749—1848*, Praha 1908, str. 73.

³ J. Locatelli, *Regimen Leopoldinum*, ed. Ant. Podlaha, Praha 1906, str. 14 a 11.

⁴ *Stát. ústřed. archiv*, fond: *České gubernium* (dále: *SÚA ČG*), Publ. 1786—1795, 111/187, čj. 37576/1791 — Děkuji v této souvislosti Dr Karlu Beránkovi za pomoc poskytnutou při vyhledávání archivního materiálu.

navosti, že dekret byl publikován s podpisy dvou předních josefinistů, Sonnenfelse a Kresla z Qualtenberku.

K objasnění dalšího průběhu událostí i k objasnění pozadí dotčeného dekretu je třeba přičinit několik poznámek. Jak známo, nejpřednější postavení na českém sněmu měl v pobělohorské době tzv. duchovní nebo také prelátský stav, složený z biskupů a předních představitelů kapitulního a řeholního kleru, zejm. z opatů velkých klášterů a zástupců některých kapitul. Josefinskými opatřeními proti klášterům se ovšem počet jeho příslušníků značně ztenčil, i když snad ještě prozatím na počátku devadesátých let většina prelátů zrušených klášterů měla doživotní místo na sněmu. Protijosefinská reakce snažila se zmařit tyto zásahy do struktury církevních institucí a naléhala proto na nového panovníka, aby alespoň nejnvýznamnější ze zrušených klášterů obnovil. K tomu přispívala jistě i okolnost, že majetek zrušených klášterů si udržoval jako součást náboženského a studijního fondu svoji celistvost. Konečně tu působila ještě i další myšlenka, jež byla rovněž odvozena z idejí, podmiňujících formulaci desiderii a která pak sehrála významnou roli, jak v průběhu stavovské oposice předbřeznové, tak dokonce i na zemském sněmu z konstitučního období šedesátých let 19. stol.: byla to myšlenka snažící se vykreslit tzv. stavovskou zemskou samosprávu v Čechách jako představitele velkostatkářského pozemkového majetku bez ohledu na to, do jaké míry se podílí ta či ona sociální vrstva na celkovém souhrnu velkostatkářské držby.

Proto také rozhodnutí uvést na český sněm pražskou universitu bylo odůvodňováno právě tím, že universita užívá statků ze studijního fondu, ač jinak deskové statky měla již dlouho před tím. A proto také měl pokus o uvedení university na sněm v téže době i svoji paralelu v jiném podobném záměru, totiž ve snaze uvést na sněm i představitele správy státních (komorních) statků, který byl opřen o jiný dv. dekret z téhož roku, o dv. dekr. z 22. července 1791.⁵

Je tedy možno soudit, že jedním z hlavních motivů celé akce bylo úsilí obrátit právě tento argument jaksi na ruby a využít jej opačným směrem. Mělo se tak čelit zřejmě jednak šlechtě, jež se snažila postavit sebe sama do světla jediného výlučného representanta pozemkového majetku, jednak však i církevním kruhům usilujícím o monasteriální restituice. Nepochybíme tedy asi, přičteme-li iniciativu josefinistům, kteří si v dvorském okolí Leopoldově namnoze svoje posice udrželi.

Nelze se vskutku divit, že prosincový dekret vzbudil v Čechách odpor šlechty a představitelů duchovního stavu. Ještě dříve však než se tento odpor mohl uplatnit, byla ustanovení z prosince r. 1791 doplněna dalším dekretem, tentokrát z 2. března 1792, který původní formulace precisoval v tom smyslu, že na českém sněmu má zasednouti jako zástupce university její rektor, a to na prelátské lavičce jako poslední z tohoto zemského stavu.

Odpor šlechty a prelátů soustředil se především do jednání v zemském výboru,

⁵ *SÚA*, fond: *Český zem. sněm (ČZS)*, protokoly č. 4 — sněm. schůze z 25. II. 1793 a výše cit. literaturu.

kde se periodicky připravoval program sněmovních schůzí a vyvrcholil pak na p. o.čátku r. 1793, zvl. na sněmovních schůzích v lednu a březnu.⁶ V sněmovních jednáních vystupovala do popředí, jak již o tom byla řeč výše, jmenovitě ústavně-právní stránka věci. Stavové se usnesli, že proti prosincovému dekretu budou protestovat a že proti němu podají rozklad. Dovolávali se především svých ústavních práv, která jim zajišťoval dv. dekret z 12. srpna 1791, jenž byl vlastně vyřízením desiderii. Podle obsahu tohoto dokumentu měli mít stavové vskutku právo přednášet panovníkovi svoje stížnosti a měly takto i jakýsi omezený poradní hlas v legislativních záležitostech.

Z jara r. 1793 byly všechny tyto věci živé a aktuální. Srpnový dekret byl tehdy zbrusu novým předpisem, který nebyl ještě realizován a je proto zcela přirozené, že se jej stavové dovolávali. Ostatně uvedení rektora na sněm bylo vlastně prvou příležitostí, na které bylo možno účinnost nových stavovských práv osvědčit. Tím si vysvětlíme velký ohlas, který tato záležitost vzbudila v současnicích.

Podle postupu, jak jej ustálila sněmovní praxe již v době příprav desiderii a jak jej schválil v podstatě i zmíněný srpnový dekret, měla stavovská námitky proti uvedení rektora na sněm tlumočit panovníkovi stavovská deputace. Byl to orgán více méně stálé povahy, složený pravidlem z několika příslušníků české aristokracie, kteří, aby se šetřilo náklady, zaujímalí obvykle některé z vysokých míst v dvorských centrálních úřadech a měli tedy ve Vídni svoje sídlo. Jinak takovýto postup měl nepochybně i značné výhody pro nesporný vliv a konexe těchto hodnostářů.

V daném případě však tento mechanismus selhal. Trojčlenná stavovská deputace rozklad panovníkovi nepřednesla, ba dokonce její přední člen, kterým byl tehdejší říšský místokancléř hr. Gundaker Colloredo, se od věci očividně a nevybíravě distancoval.⁷ Tato skutečnost vzbudila na českém sněmu rozhořčení. Stavové trvali na svém právu přednášet stížnosti a usnesli se vyslat do Vídně novou deputaci. Rozjítřenost tehdejšího sněmovního prostředí, která byla zřejmě dozníváním nálady kolem desiderii, dobře dokládá následující podrobnost. Když plán vyslat do Vídně novou deputaci se setkal s některými námitkami se strany nejvyššího purkrabího, zvláště v otázce úhrady jejích nákladů, prohlásili demonstrativně osnovatelé tohoto návrhu, že je ponесou sami. Nezvyklé sebevědomí těchto projevů ilustruje výstižně tehdejší sněmovní ovzduší a bezděky nutí srovnávat tyto události s dobou daleko starší. Odtud také značný zájem literatury právě o tuto epizodu.

Zároveň však korespondence nejvyšších dvorských úřadů s českým nejvyšším purkrabím vrhá i další světlo na motivaci celé záležitosti.⁸ Dvorská místa snažila

se universitního rektora prosadit na stavovský sněm zřejmě i proto, aby rozšířila počet zástupců hlasujících ve prospěch vládních návrhů. Jinými slovy měl být rektor exponentem byrokratických a absolutistických tendencí proti desideraiční opozici panského stavu a duchovních. To byla také okolnost, která stavěla most mezi původně josefinskou motivací tohoto záměru a mezi podporou, jaké se mu dostávalo později již v období počínající františkovské reakce.

Ve Vídni, jak se zdá, se stavovského odporu přece jen zalekli. Mimo jiné nechtěli patrně riskovat v záležitosti přece jen vedlejšího významu. Proto také další průběh událostí byl poměrně hladký a nevýrazný. Stavové vyslali novou deputaci, která byla panovníkem skutečně přijata a již se dostalo ujištění, že stavovské zájmy budou šetřeny. Tento výsledek vzal také český sněm s uspokojením na vědomí.⁹ Dále se pak už nestalo nic. Panovník konečné rozhodnutí odložil a rovněž i politická aktivita českého sněmu rychle ustupovala do pozadí. Celá záležitost byla tak rychle přikryta vírem dalších událostí a usnula na plných padesát let.

— § —

Dotkli jsme se již toho, že při stavovských jednáních o účasti rektora pražské university na českém sněmu z jara r. 1793 převládá ústavněprávní pohled na věc. Toto stanovisko však zakrylo mnoho ze skutečného pozadí a soustředilo výměnu názorů v podstatě do jediné roviny. Stavovské sebevědomí, zejm. u šlechtických členů sněmovní opozice, bylo však dotčeno ještě na citlivějším místě. Řada příslušníků těchto kruhů viděla totiž v universitním rektorovi prostě povýšence-parvenua, jenž se chtěl vetřít do sněmu jako živé ztělesnění josefinských egalitářských tendencí. Šlechtické stanovisko sdíleli i preláti, spatřující v rektorovi zástupce nedávno sekularisované university, tedy jedním slovem rovněž josefinistu.

Tyto zpátečnické názory části české aristokracie na společenské postavení inteligence odhalují nejlépe jednání, jež se v průběhu r. 1792 odehrávala na půdě zemského výboru. Podrážděný tón, jenž jim byl vlastní, nevyplýval beze zbytku z povahy věci samé, nýbrž byl, jak se zdá, podmíněn ještě jinými konkrétními okolnostmi.

Pomineme-li ohlas revolučních událostí ve Francii, jež tehdy doslova hýbaly celým světem, byla zřejmě jednou z nich v našich domácích poměrech v téže době vrcholící snaha královských měst zlepšit svoje zastoupení na sněmu, jež bylo v pobělohorské době mimořádně nespravedlivé a nepříznivé. Ač někteří členové šlechtické sněmovní opozice podporovali návrh měst, převládlo přece jen nakonec ve sněmovním usnesení zamítnutí svým tónem až urážlivé, které také odsuzovalo žádost měst předem k naprostému neúspěchu.¹⁰

⁶ *Tamtéž*, sněm. schůze 14. I. 1793 a 11. III. 1793; *Prášek*, 1. c.

⁷ *Tamtéž*.

⁸ *SÚA PG 1781—1806*, 17, čj. 342/1793 — list hr. Kolovrata, direktoriálního ministra, hr. Lažanskému tehdejšímu nejv. purkrabímu v Čechách z 27. II. 1793 — z listu vyplývá, že významnou roli v úředních jednáních o sněmovní reprezentaci university hrál i gub. rada Riegger, jeden z nejvýraznějších představitelů byrokratické a universitní inteligence v tehdejších Čechách.

⁹ *SÚA ČZS*, protokoly č. 4, sněm. schůze 8. IV. 1793
¹⁰ *J. Čelakovský*, Stav městský na sněm českém od 1. 1723—1794, *Časopis Musea království Českého*, Praha 1869, roč. XLIII.

Vedle toho působila i odezva, kterou vyvolal prosincový dekret z r. 1791 na universitě. Radostné pohnutí tu patrně rozdmýchala ještě skutečnost, že v dekretu se nic určitějšího nepravilo o tom, jak má být universita na sněmu zastoupena. Koncretisací prosincových předpisů se v tomto směru zabýval studijní konsess¹¹ a universitní představitelé si věc vykládali tak, že universita, resp. její zástupce má na sněmu reprezentovat celý akademický stav („Lehrstand“), Studijní konsess se proto soustředil ve svých úvahách především k tomu, jak má být zajištěno, aby representant university tlumočil na sněmu věrně mínění akademické obce, zejm. v těch případech, kdy by nebylo možno v jednotlivých otázkách dosáhnout na předběžných poradách fakultních shromáždění a akademického senátu jedno- myslnosti. Přesně vzato to znamenalo, že vedle sněmovního fora by se bývalo o stejných otázkách jednalo i v akademických shromážděních na universitě. To ovšem v pohnutých letech, kdy strach z revoluce a obava před ní počaly stále více ovládat složky státního aparátu, muselo působit jako něco politicky vskutku velmi povážlivého.

Tím si také vysvětlíme jisté rozpaky, které zřejmě vyvolal dotaz studijního konsessu v té věci ve Vídni. Odpověď byla striktní a zmíněným již dvorským dekretem z 2. března 1792 se kategoricky ustanovovalo, že universitu na sněmu bude reprezentovat toliko její rektor, který má zasedat, oděn jsa černým šatem, na posledním místě prelátské lavice.¹²

Mezitím se však objevovaly již prvé náznaky odporu šlechty. Z Vídně se jim snažili patrně předejít tím, že urgovali po byrokratické linii vyřízení prosincového dekretu. Také rektor pražské university žádal s ohledem na blížící se korunovaci, aby universita byla uvedena na sněm a rektor mohl holdovat novému panovníkovi jako příslušník zemských stavů.¹³ Jako obzvláště hořká pilulka pro šlechtu musila při tom působit okolnost, že rektor jako poslední z prelátů měl mít lepší umístění v sněmovní hierarchii než nejvyšší a nejstarší šlechtic, což v sněmovním prostředí, kde ceremoniální otázky hrály odevždy velkou roli, nebylo bez významu.

Zemský výbor se nedal proto také ve svém rozhodnutí klást odpor ničím odradit. V jeho rokování se v celé šíři uplatnila averse stavovské aristokracie vůči josefinské inteligenci.¹⁴

Vota jednotlivých členů výboru poukazovala zejména na to, že stavové nepotřebují, aby v jejich středu zasedali učení profesori, neboť jejich kvalifikace je prý pro stavy bez užitku: vždyť právě nedávná jednání o desideria dostatečně

¹¹ SÚA, fond: *Zemský výbor (ZV)*, 1791—1873, 6/11, kart. č. 175: vyjádření studijního konsessu z 1. II. 1792 — mezi podepsanými nacházíme známá jména, Royko, Ungar aj.

¹² *Tamtéž*.

¹³ K obojímu: *ČG Publ.* 1786—1795, 111/187, čj. 23529.

¹⁴ K celému násl. výkladu viz. *ZV* 1791—1873, 6/11, zvl. vota členů výboru bar. Václ. Hennigera a kanovníka Varlejcha z Bubna (jemu náleží zřejmě nepodepsané vyjádření — srv. *ČZS*, č. 4 — sněm. schůze 14. I. 1793, kde je výslovně řeč o tom, že Bubna podal písemné votum).

prokázala, že stavové, jinými slovy tedy šlechta, stačí vlastními silami na potřeby takovéto akce. Ostatně prý — jak dovozoval jiný názor — se představitelé akademického světa sami vyřadili z možnosti být sněmu užitečnými, neboť se ani v nejmenším nepodíleli na formulaci desiderii.

Universita na sněm podle mínění šlechtických a prelátských členů zemského výboru nepatřila ani proto, že rychlé střídání v úřadu rektora by vyvolávalo nežádoucí fluktuaci mezi členy sněmu. Universitní rektor pak podle slov některých členů výboru postrádá prý i potřebné způsobilosti účastnit se sněmovních jednání, neboť v jeho osobě nejsou uskutečněny záruky, že nositel této hodnosti může mít dostatečný smysl pro zemské potřeby. Za touto kulatou frází se skrývalo tvrzení, že způsobilým sněmovníkem může být jen ten, kdo má bezprostřední spojení s pozemkovým majetkem. Zastánci tohoto názoru sice nepochybovali, že universita vlastní deskové statky, poukazovali však na to, že rektor má s nimi většinou jen slabý kontakt, neboť není často ani universitním učitelem a nepodílí se na jejich správě a výnosu. Stejný v podstatě kořen mělo i tvrzení, že deskový majetek university není sám osobě dostatečným důvodem pro sněmovní reprezentaci vlastním zástupcem: takovýto nárok by pak totiž mohli prý uplatňovat bezpochyby všechny nadace, špitály a „štifty“, vlastníci deskový majetek. Ostatně zvláštního zastoupení prý universita ani nepotřebuje, neboť ji na sněmu bez toho již reprezentuje její kancléř, tj. pražský arcibiskup, který je zároveň „protectorem studiorum“.

Členové zemského výboru šli však ve svých invektivách ještě dále. Za svůj hlavní trumf považovali zřejmě revoluční nebezpečí, které, jak dovozovali, by mohlo v sobě skrývat uvedení rektora na sněm: byl-li by prý rektor na sněm uveden, co by pak překáželo tomu, aby i jiné osoby se nedomáhali místa na sněmu, zejm. prý různí „továrníci, obchodníci, manufakturníci, ba i řemeslníci a sedláci.“¹⁵ — K tomu je ovšem zbytečné něco dodávat.

Tato omezeně krátkozraká stanoviska nebyla však obecně přijímána. Jedním z těch, kdož dovedli formulovat i jiný pohled na věc byl známý koryfej stavovské oposice z r. 1790 a vlastní tvůrce desiderii, bar. Vilém Mac-Neven.¹⁶ Samostatným názorem snažil se Mac-Neven kromě toho patrně překlenout i svoje komplikované osobní poměry: nemaje totiž velký majetek, hrál sice mezi stavy intelektuálně vysokou roli, byl však jinak více méně odkázán na svoje úřední místo u českého gubernia, jehož byl radou. Kromě toho chtěl zřejmě obratně využít i dotčeného již úsilí královských měst o lepší sněmovní zastoupení a poukazoval proto na spojitost této záležitosti s otázkou sněmovního zastoupení university.

Při jednáních v českém guberniu dovozoval proto, že universitu je třeba považovat v podstatě za korporaci téhož typu jako jsou městské obce a její zastoupení na sněmu je proto třeba realizovat v rámci čtvrtého, tj. městského stavu. Toto

¹⁵ *ČZS*, protokoly č. 4 — sněm. schůze z 25. II. 1793: proti uvedení administrátora komor. statků bylo např. protestováno i tím, že by se tak dostalo sněmovního zastoupení vlastně i sedlákům.

¹⁶ *ZV* 1791—1873, 6/11 — příloha k aktům zem. výboru.

řešení nabízelo četné výhody: byl by se jím ulomil hrot námitky o protiústavnosti prosincového dekretu z r. 1791 a současně by byla bývala jím i šachována žádost měst; přesto však Mac-Nevenovo stanovisko zůstalo bez ohlasu.

V konečném usnesení zemského výboru nabyla posléze vrchu jiná argumentace, v níž převládal ústavněprávní pohled. Tento výsledek byl patrně určitým kompromisem.¹⁷ Části aristokracie nebyla zřejmě po chuti otevřená zpátečnickost původních stanovisek členů zemského výboru. Kromě toho ústavněprávní argumentace musila se jevit výhodnější z celkového ladění desiderii, jejichž formulace tehdy stále ještě ovládaly stavovské veřejné mínění. Tento poměrně mírnější tón je také v souladu s ostatními našimi poznatky o mentalitě tehdejší aristokracie z Čech, s jejímiž představiteli žil v dobrých stycích Dobrovský a mezi ním bylo několik opravdových kulturních osobností, jejichž dílo má význam i pro rozvoj naší národní vzdělanosti.

V konečném votu zemského výboru¹⁸ se proto poukazyvalo v prvé řadě na to, že uvedení universitního zástupce na zemský sněm je třeba považovat za podstatnou změnu tradiční zemské ústavy. V obsáhlém rozboru vycházejícím zejm. z Obnoveného zřízení zemského se rozváděla myšlenka, že prosincový dekret z r. 1791 znamená v podstatě vytvoření nového pátého zemského stavu, neboť universitní rektor nemůže být považován ve smyslu platných předpisů za příslušníka žádného z dosud existujících čtyř stavů. Druhý hlavní protiargument byl opřen o to, že příslušníkem zemského stavu může býti toliko osoba katolického vyznání, což ovšem zdaleka neplatilo o universitním rektorovi, jímž se mohl na základě josefinských předpisů stát nejen protestant, nýbrž i israelita, pokud dosáhl doktorského gradu. Ne bez ironie k tomu poznamenala vídeňská dvorská centrála, která, jak víme, podporovala uvedení rektora na sněm, že, pokud jde o konfesní poměry v jiných případech, nejsou páni stavové z Čech tak úzkostlivě pohotovými.¹⁹

Toto usnesení zemského výboru stalo se pak základem sněmovního usnesení a základem stavovské remostrace,²⁰ jejíž osudy jsme sledovali výše. Ani tu si však hlasatelé omezeně zpátečnických názorů mezi českou šlechtou neodpustili poznámku o svobodomyšlnosti universitních představitelů, mezi nimiž je prý málo takových, kteří by byli prosti vlivu současné doby a pro něž by občanský řád, nedotknutelnost vlastnictví a prerogativa trůnu znamenaly neporušitelné principy. Naopak obecným zjevem mezi universitní inteligencí je prý, že společenská smlouva, na níž spočívají státní instituce, je prohlašována za zastaralý předsudek a proti němu jsou vyzdvihována lidská práva, jež ruší veškerý pořádek a bezpečnost vlastnictví, zasévajíce mezi lid jen nepřátelství. Ani tento dodatek přimykající se myšlenkově k formulaci desiderii, zvl. pak k těm místům,

¹⁷ Nasvědčuje tomu vyjádření jiného člena zem. výboru hr. Jana Buquoye, které, ač je zamítavé, má strážlivý a věcný tón.

¹⁸ *Tamtéž*: mělo datum 3. XII. 1792

¹⁹ Výše v pozn. č. 8 citovaný list hr. Kolovrata

²⁰ Stavovská remostrace měla datum 21. I. 1793.

v nichž byly využity přirozenoprávní konstituční ideje k obhajobě feudálně reakčních cílů, nepotřebuje zajisté komentáře.

— § —

Po více než padesáti letech — v r. 1845 — setkáváme se znovu se sněmovní reprezentací university jako s problémem. Situace v té době uvnitř stavovské zemské samosprávy připomínala v mnohém období desiderii a není tedy také divu, že podobnou shodu můžeme konstatovat i v naší otázce. Po delší přestávce vykazoval tehdy stavovský sněm opět zvýšenou aktivitu a i jinak postupoval analogicky jako sněm z počátku devadesátých let.

I v tomto období jsou bezprostřední příčiny, jež vyvolaly v předbřeznových Čechách stavovskou oposici poměrně dobře známy.²¹ Rovněž obecná, zejm. sociálně ekonomická podmíněnost českého stavovského provincialismu a zemského vlastnictví byla již natolik osvětlena, že postačí prostě odkázat k dosaženým výsledkům.²²

Česká předbřeznová stavovská oposice se aktivisovala, jak známo, především událostmi, jež doprovázely demisi hr. Chotka, který byl do r. 1843 nejvyšším purkrabím a tedy současně i nejvyšším představitelem zemské politické správy. Na jeho místo byl jmenován vzápětí na to arcivévoda Štěpán s dosud neobvyklým titulem šéfa zemské správy a jemu podřízen jako jeho zástupce hr. Robert Salm-Reifferscheidt, který rovněž dostal nezvyklou hodnost místopurkrabiho. To pak poskytlo stavům příležitost k tomu, aby takovýto postup napadli jako protiústavní, poukazující na to, že nejvyšším zemským úředníkem může být v Čechách jmenována pouze osoba tu usedlá. Tím počala prvá etapa složitých a pro badatele únavných jednání, která o této věci vedl český sněm a jež pak vyvrcholila právě v r. 1845.

Na počátku této poslední aktivní fáze českého stavovského sněmu podal v listopadu r. 1844²³ tehdejší rektor pražské university, Leopold Hasner z Arthy, otec stejnojmenného předáka německo-liberální strany a rakouského ministerského předsedy, žádost o uvedení pražské university na sněm.²⁴ Argumentoval v ní prosincovým dekretem z r. 1791, dovolávaje se současně příkladu vídeňské university, jejíž rektor zasedal na dolnorakouském sněmu již od tohoto data, jakož i příkladu Lvovské university, jejímuž rektorovi byl r. 1820 přiznán status

²¹ *Ant. Okáč*, Český sněm a vláda před březnem 1848, Praha 1947 a *B. Baxa*, Dedukce o právní nepřetržitosti ústavních práv a svobod stavů českých, Sborník věd právních a státních, roč. XII., Praha 1912, str. 298 a násled.

²² Ze starších prací srv. zejm. studie *B. Mendla* o Průmyslové Jednotě, z novějších pak zvl. výsledky bádání *Puršova* o ekonomickém vývoji Čech v první polovině 19. stol.

²³ *ZV* 1791—1873, 6/11 — žádost byla datována 8. XI. 1844 srv. i *Čelakovský*, Stav městský na sněmě českém od 1. 1794—1847, Časopis Musea království Českého, roč. XLIV., Praha 1870, str. 8

²⁴ Starší Hasner žil v l. 1788—1864, komorním prokurátorem byl od r. 1830 a o dva roky později se stal direktorem práv. studií; k rodinným vztahům Hasnerů srv. *Ottův slovník naučný*.

zemského stavu v haličském království. S ohledem na blížící se universitní jubileum poukazoval Hasner i na to, že pražská universita je nejstarší universitou v „Německu“.

Byl-li Hasner po padesáti letech opravdu prvním rektorem, který uplatňoval nárok university na sněmovní zastoupení, je těžko povědět. Některé zmínky z průběhu dalších jednání zdají se nasvědčovat, že tomu tak nebylo: zdá se, že k určitým náběhům v této věci došlo již v r. 1824 (snad pod vlivem Lvova)²⁵ a podruhé možná v r. 1836, patrně pod dojmem korunovace. Nebyl-li však Hasner prvním, byl přece jen asi nejvíce svým původem i služebním postavením (byl guberniálním radou a komorním prokurátorem) předurčen k tomu, aby dovedl tuto věc ke zdárnému konci. Jako zkušený byrokrat dovedl zřejmě vystihnout pravý okamžik. Kromě toho byla nová žádost inspirována asi i přímo z vládní strany a Hasner byl v tomto smyslu pak jistě ochotným exponentem vídeňských centralistů, kteří bezpochyby doufali, že obnovením nároku university na sněmovní zastoupení připraví stavům, jež se právě z jara r. 1845 chystali k okázalému vystoupení se svými stížnostmi, nejednu nesnáz. Snad působila i naděje, že záležitost, která před padesáti lety natropila tolik hluku, odvede pozornost od jiných věcí. Byly-li však skutečně takovéto záměry u kolébky nového pokusu o sněmovní zastoupení university, pak je možno říci, že se jejich osnovatelé do značné míry přepočítali.

Odkud vítr vane ukázalo se již při jednání v zemském výboru.²⁶ V této souvislosti je nutno poznamenat, že připomínala-li situace v polovině čtyřicátých let na českém sněmu v mnohém sněmovní aktivitu před půl stoletím, pak v jednom tu byl zásadní rozdíl: ve čtyřicátých letech se stavovskou opozicí nešli duchovní, kteří naopak tvořili úhelný kámen vládní strany. Základem opozice byly v té době výlučně šlechtické stavy, rytířský a především ovšem panský. Skutečně také, jestliže tehdy jedním z hlavních odpůrců uvedení university na sněm byl svatovítský kanovník Varlejš z Bubna, byl naopak nyní v zemském výboru děkan téže kapituly Václaviček nejvřelejším přímluvcem téhož plánu. Situace se tedy utvářela vskutku až paradoxně opačným směrem. A tento vývoj je možno konstatovat i v průběhu dalších jednání.

Václaviček, jenž jinak platil za nejhorlivějšího odpůrce stavovské panské opozice a způsobil jejím předákům mnoho obtíží nejrozmanitějšími návrhy a separátními voty, nenalézal dostatek slov, jak by podpořil věc university. Nejen že souhlasil s Hasnerovými důvody nýbrž připadl k nim ještě i vlastní: universita sněmovní reprezentaci potřebuje již prý proto, že vlastnila od pradávna deskové statky, což Václaviček dokládal samotným Balbínem; ani prý skutečnost, že rektor, který ve většině případů není duchovním, by zasedal na prelátské lavici, nemůže být na závadu, neboť — jak svatovítský kanovník pohotově argumento-

val — je možno tu odkázat na analogii s nikým menším než s maltézským velkopřevorem, který také, ač platil za jednoho z nejpřednějších prelátů země, nebyl knězem. Další člen zemského výboru, strahovský opat Zeidler podporoval ve všem svého kolegu a ze své strany k jeho vývodům pak ještě dodal — neuváděje však pramen svého tvrzení — že universita platí za jednu z nejtíhodnějších institucí, jejíž rektor má právo při některých slavnostech kráčet hned za králem. Nejinak se zachovali i představitelé městského stavu, pražský purkmistr rytíř Müller a vicepurkmistr Keller, kteří ve výboru spolu s preláty tvořily tradičně vládní stranu.

Aristokraté ve výboru zachovali rezervu a zčásti hlasovali snad dokonce proti doporučení žádosti universitního rektora. Jiný obraz však skýtalo již jednání sněmovní, které se však soustředilo nikoliv do formální sněmovní schůze, nýbrž do tzv. stavovského shromáždění. Stavové tím chtěli zřejmě naznačit, že celou otázku považují výlučně za svoji záležitost.²⁷

Těžko říci, jak dalece aristokraté odhadli celý dosah věci. Jisto však je, že dovedli záležitost, která byla původně namířena proti nim, naopak obrátit ve svůj prospěch, hlavně zásluhou výbušného vůdce stavovské opozice hr. Bedřicha Deyma. Deym totiž pochopil, že celou věc je možno velmi dobře využít k demonstraci toho, že místo na sněmu nezjednává rektorovi královský předpis, nýbrž stavovský souhlas s uvedením na sněm. Proto také souhlasil s uvedením rektora. Při této příležitosti pak zazněla z jeho úst slova, jež byla ve stejném paradoxním rozporu — podobně jako stanovisko prelátů — s tím, co aristokraté tvrdili před půl stoletím: apostrofoval rektora jako „představitele inteligence“ a vyslovoval potěšení nad tím, že jej stavové mohou uvítat ve svém středu. Souhlas Deymův byl však vázán na to, že stavové formálně odvolají u panovníka svoji remonstraci z r. 1793, která, poněvadž o věci nebylo rozhodnuto, stále ještě vlastně platila a že udělí rektorovi inkolát.

Další jednání vyhlíželo pak, jakoby se šlechtičtí stavové předháněli s preláty v tom, jak nejlépe ocenit význam university. Jistě tu působilo i nadcházející výročí a patrně svou úlohu sehrálo i zemské vlastenectví, které na počátku devadesátých let nebylo mezi šlechtou ještě tolik rozvinuto. Přesto i tak působí na dnešního pozorovatele přímo anekdoticky skutečnost, že vše, co na počátku devadesátých let sloužilo jako argument proti uvedení rektora do sněmu, dostávalo nyní funkci právě opačnou.

Nakonec stavovský sněm jednohlasně schválil sněmovní reprezentaci university. Tu a tam se sice objevily jakoby náznaky starého odporu, ale rychle zase zapadly v obecně příznivé náladě. Většinou hlasů bylo rozhodnuto, aby rektor byl posazen na prelátskou lavici a nosil na znamení své hodnosti na hrdle zlatou medaili. Odhlasován byl i Deymův návrh o zvláštním odvolání rekursu z r. 1793. V jedné věci si však stavové ponechali zadní dvířka. Usnesli se totiž, že je třeba

²⁵ Sluší poznamenat, že v r. 1824 byl universitním rektorem Mart. Ad. Kopetz, jenž náležel v té době nepochybně k čínorodým osobnostem.

²⁶ K celému dalšímu: ZV 1791—1873 6/11.

²⁷ Věc se projednávala na stavovském shromáždění 10. IV 1845; protokol o jednání viz tamtéž.

každého nového rektora vždy znovu na sněm uvádět. To bylo opatření, které do značné míry omezovalo účinnost konsese, kterou universitě současně učinili. Nebylo totiž vyloučeno — jak navrhovatelé sami otevřeně doznávali — aby, stane-li se rektorem osoba, která nebude stavům po chuti, ji prostě na sněm neuvedli a tím tedy universitu pro toto funkční období ze sněmu vyloučili.

— § —

Stavovské usnesení bylo panovníkem potvrzeno až na počátku následujícího roku 1846 a z jara toto vyřízení vzal na vědomí i český sněm.²⁸ Tím se tedy celá věc — po padesáti pěti letech — skončila.

Původní žadatel Hasner nebyl ovšem na sněm již uveden, ač, jak se zdá, se jednoho zasedání přece jen účastnil. Ani jeho nástupce shora již dotčený strahovský opat Zeidler nebyl jako rektor do sněmu uveden (jako prelát ovšem členem sněmu již dávno byl). Teprve v pořadí další nositel tohoto nejvyššího akademického úřadu, lékař J. Reisch, zasedal v r. 1847 na sněmu.²⁹

To však bylo již na samém sklonku feudálního sněmování v Čechách. Když pak propukly známé revoluční události a sněm se přestal scházet, zůstalo byrokratickou setrvačností v platnosti ještě nějaký čas formální oznamování výsledků každoročních rektorských voleb zemskému výboru. Nakonec však i tento prázdny již epilóg zanikl.

Úsilí pražské university proniknout na zemský sněm, jež bylo teprve po padesáti letech korunováno úspěchem, nebylo však přece jen mrtvě narozeným dítětem. Jak dalece mělo trvalé výsledky, ukázaly již v průběhu revolučního léta 1848 návrhy na přetvoření starého stavovského sněmu, v nichž ve všech bylo počítáno se širokým zastoupením vysokých škol a zejména university. Když se pak v šedesátých letech za zcela změněných poměrů a v naprosto jiném složení scházel český zemský sněm bylo sněmovní křeslo rektora ve formě tzv. virilního hlasu samozřejmostí. V každém směru je proto možno pohlížet na sněmovní representaci university jako na významného činitele, napomáhajícího upevňovat ve veřejném životě právní postavení i společenskou prestiž této nejvyšší akademické instituce.

²⁸ SÚA ČZS, protokoly č. 31, fol. 13 — stavov. shromáždění 4. V. 1846 a jednání v zem. výboru 13. IV. téhož roku; stavovské usnesení z r. 1845 bylo potvrzeno dekr. dv. kanceláře z 21. II. 1846.

²⁹ K celému srv. ZV 1791—1873 6-11; speciálně k Hasnerovi a k jeho účasti na sněmu v r. 1845 — ČZS, protokoly č. 14, sněm. schůze 12. VIII. 1845, kde je rektor dodatečně připsán mezi preláty; k Zeidlerovi srv. a stejně tak i k Reischovi akta zem. výboru.

Valentin Urfus

Zusammenfassung

Für die Endphase der Regierung Josephs II. war eine Oppositionswelle charakteristisch, die gegen die im Dezenium seiner Herrschaft durchgeführten Veränderungen gerichtet war. Eines der Zentren dieses Widerstandes war auch der böhmische Landtag, wo im J. 1790 die antijosephinische Opposition mit einer Reihe von selbstbewußten Forderungen aufgetreten war. In diesem Milieu wurde das Vorhaben geltend gemacht, den Rektor der Prager Universität als ihren Vertreter in den böhmischen Landtag zu kooptieren. Inspiriert wurde wohl dieser Plan von Seiten der regierenden Partei, besonders aus der höfischen Umgebung des Herrschers, wo sich viele Josephinisten zu behaupten vermochten. Sein Ziel bestand darin, der Opposition Schwierigkeiten zu bereiten, denn in der Person des Rektors würde ein ergebener Anhänger der Regierungslinie im Landtag Boden fassen. Juristisch war die ganze Sache an das Hof. Dekret vom 5. Dezember 1791 gestützt. Der Widerhall, der durch diesen Akt hervorgerufen wurde, war mannigfaltig: es war vor allem das Reagieren der Universität selbst, die in der Einführung des Rektors einen Schritt zur Repräsentation des gesamten Lehrstandes im Landtag sah. Diese Ansicht wurde jedoch von der Regierung offensichtlich als zu radikal zurückgewiesen. Der Adel und die Prälaten als zwei Hauptkomponenten der josephinischen Opposition widersetzten sich demgegenüber der Einführung des Rektors vom verfassungsrechtlichen Standpunkt aus: die Einführung des Rektors stand nach dieser Ansicht im Widerspruch zu der traditionellen ständischen Landesverfassung, die durch diese absolutistische Maßnahme flagrant übertreten wurde. Hand in Hand damit ging dann bei den erwähnten Schichten auch der Widerstand gegen die josephinische Intelligenz und teilweise auch gegen eine selbständige gesellschaftliche Stellung der Intelligenz überhaupt, für deren Repräsentanten der Rektor selbstverständlich gehalten wurde. Vor derartigem Widerstand wich zuletzt auch die Regierung zurück und die Einführung des Rektors wurde nicht verwirklicht.

Es dauerte fast ein halbes Jahrhundert, bevor in den Jahren 1844—45 die ganze Sache erneut aufgetischt wurde, als sich auf dem böhmischen Landtag die oppositionelle Bewegung der Stände gegen den Wiener Zentralismus wieder zu konzentrieren begann, und diese Bewegung gab dann der gesamten unmittelbaren Vormärzperiode ihr Gepräge. Auch da war der Hintergrund des erneuten Versuchs mit der Motivierung ähnlicher Bestrebungen der 90. Jahre im 18. Jhd. analogisch. Die adelige Opposition vermochte jedoch diesen Versuch abzuwenden. Sie erkannte bald die ihr seitens der Regierung gelegte Falle, die umso gefährlicher war, da sich diesmal die Prälaten der Opposition des Adels nicht angeschlossen hatten. Bei allgemein günstiger Stimmung wurde dann die Teilnahme des Rektors am Landtag gebilligt, und dem Adel gelang es sogar die Forderung durchzusetzen, daß jeder neue Rektor erneut in den Landtag eingeführt werden solle, was eine Garantie dafür sein sollte, damit keine der Opposition unbequeme Person in den Landtag gelangen könne. Praktische Bedeutung hatte jedoch dieser Beschluß in der Vormärzperiode nicht mehr; die Teilnahme des Rektors am böhmischen Landtag war jedoch in der konstitutionellen Periode seit den 60. Jahren von großer Bedeutung.

Überzätzt von A. Rykl

K DĚJINÁM NIŽŠÍHO ŠKOLSTVÍ PŘED ROKEM 1775
ZUR GESCHICHTE DES ELEMENTAREN SCHULWESENS
VOR DEM JAHR 1775

JOSEF HANZAL

Es ist unstreitig weit leichter gute Plane zu entwerfen, als auszuführen. Es fehlt uns auch nicht so sehr an großen Geistern, als an starken Seelen.

F. Kindermann: Nachricht von der Landschule zu Kaplitz in Böhmen...

V české historii jsou údobí a témata, k nimž bude nutno se ještě dlouho vracet. K těmto obdobím patří nesporně poslední čtvrtina 18. století a počátek minulého století, doba tzv. národního obrození. V celé bohaté a složité problematice oné doby jsou snad nejméně osvětleny dějiny nižšího školství, které schrálo v společenském a kulturním rozvoji českého národa úlohu tak významnou, že ji nelze ani přecenit. Tuto roli českého školství je ovšem třeba chápat v mnohem širší a hlubší souvislosti a podmíněnosti hospodářsko sociálních a duchovních faktorů poslední čtvrti 18. století, než tomu bylo ve starší literatuře.

Řešení úkolu takto pojatého není však lehké; zejména správné a úměrné zhodnocení — nikoli přecenění — ekonomického a sociálního procesu jako nutné podmínky kulturního vývoje na jedné straně a lidská činnost a myšlenkový vývoj na straně druhé a z obou těchto složek vycházející výklad, to vše klade na historika velké nároky. Nesprávným nadhodnocením jevů hospodářské povahy dochází k tomu, že nemohou být např. dobře vyloženy specifické rysy formování českého národa v konečné epoše feudalismu.

Celá 2. polovina 18. století je v českých zemích dobou intenzivního rozvoje manufakturního průmyslu, zemědělství i obchodu.¹ Přežívající se feudální poměry a vztahy již nedostačují, postupně se mění a vytvářejí se nové vztahy a formy. Manufaktury, které jsou rozsety po celé zemi a zvláště v oblastech severních, severovýchodních a severozápadních Čech, se stávají postupně poměrně složitým technickým zařízením. Podobně i zemědělství, nejdříve feudální velkostatek, se začíná pomalu zbavovat zastaralých výrobních metod, přicházejí nové plodiny, stroje a nástroje, nový osevní postup a způsob obdělání půdy.²

¹ A. Klíma, *Manufakturní období v Čechách*, Praha 1955; Fr. Kutnar, *Přehled československých dějin v epoše feudalismu*, IV, Praha 1963; J. Kočí, *Naše národní obrození*, Praha 1960.

² Fr. Kutnar, cit. d., str. 36. a p.

Ruku v ruce jde s tímto rozvojem i prudký populační vzestup, který je způsobem mimo jiné i zlepšenou a soustavnější lékařskou péčí, novými hygienickými i jinými opatřeními.³

Je přirozené, že všechny tyto momenty nutně vyvolávaly jiný, změněný názor na člověka, jeho poslání ve společnosti, úkoly a potřeby. Snad poprvé s takovou intenzitou vyvstal problém zaměstnat a hmotně zabezpečit všechno obyvatelstvo.

Čelní představitelé rakouského osvícenství (Justi, Sonnenfels, později císař Josef II. aj.) si byli dobře vědomi toho, že je třeba působit v novém duchu i na člověka a věnovat patřičnou pozornost i širokým lidovým vrstvám. Za tím účelem bylo třeba zreformovat od základů poměry ve školství, zejména v nižších školách, jejichž stav byl neuspokojivý.

Přelom v tom směru nastal v období tereziánském, kdy po úpravách ve vysokém školství a ve středním přišlo na pořad i školství elementární. I zde měl být uplatněn vliv státu, jeho orgánů a nazírání ve smyslu proslulého výroku císařovny: „Die Schule ist und bleibt allezeit ein Politicum“. Od šedesátých let 18. stol. se zrodilo několik návrhů na úpravu a přestavbu nižšího školství, zlepšení učební metody a zavedení povinné školní docházky.⁴

Všechny návrhy a reformní plány byly soustředovány v dvorské studijní komisi (Studienhofkommission), zřízené r. 1759. Touto komisí byl na konci sedmdesátých let povolán do Vídně augustiniánský opat ze Zaháně Johan Ignaz Felbiger (1724—1788), který řídil přestavbu škol ve Slezsku, aby nově organizoval rakouské obecné školství. O Felbigerových názorech a jejich realizaci nás poučují všechny příručky z dějin školství a pedagogiky.⁵ Není však dostatečně prozkoumáno, jak se konkrétně prováděla reforma v jednotlivých zemích a ani není dost známo, že v Čechách a na Moravě jsou některé pokroky na poli obecného školství již staršího data. Bude proto úkolem dalšího bádání využít dosud neznámého archivního materiálu z různých oblastí Čech a Moravy a poukázat na všechny ty zdařilé i neprovedené pokusy o zlepšení stavu škol v našich zemích a historicky zhodnotit vývoj našeho školství.

Dějiny nižšího školství v Čechách v poslední čtvrti 18. stol. jsou těsně spjaty s osobností Ferdinanda Kindermanna von Schulstein. O Kindermannovi a jeho činnosti panují v literatuře soudy velmi protikladné; zatímco německá historiografie jej většinou nekriticky vyzdvihovala a často neprávem hodnotila jako prů-

³ Nejnovější rakouská práce o vývoji rakouského zdravotnictví je: E. Lesky, Österreichisches Gesundheitswesen ihm Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus, Archiv für österreichische Geschichte, Wien 1959

⁴ Z bohaté literatury poskytují dobrý přehled: J. Klabouch, Osvícenské právní nauky, Praha 1957; Fr. Kutnar, Sociálně myšlenková tvářnost obrozeného lidu, Praha 1948. Ze starší pedagogické literatury jsou faktograficky cenné: J. A. Helfert, Die Gründung der österreichischen Volksschule durch Maria Theresia, Praha 1860, zvl. str. 199 an., O. Kádner, Vývoj a dnešní soustava školství, Praha 1929, str. 60 ad. A. Kraus, Tereziánská škola, Bratislava 1932, s. 245—356 (pokus o nové pojetí s mnoha podněty, ale metodicky nepřesný).

⁵ O. Kádner, Dějiny pedagogiky II., Praha 1923, str. 380 an., Geschichte der Erziehung, Berlin 1958.

kopníka německého nacionalismu v Čechách, česká věda počínaje Pelclem a Jungmannem ho odmítala jako germanizátora a nechtěla mnohdy vidět jeho zásluhy pedagogické.⁶

Stav školství v sedmdesátých letech 18. století

Zmínil jsem se již o tom, jak byla v polovině 18. stol. pocítována potřeba základního vzdělání (čtení, psaní a počty) pro stále větší počet mládeže. Zabezpečení minimálního vzdělání bylo naprosto nutným předpokladem pro rozvoj manufaktur, zemědělství, obchodu atd. Soudobé nižší školy však ani toto základní poučení neposkytovaly v dostatečné míře. Ve městech dožíval v té době typ starých městských škol, nad nimiž vykonávala kdysi dohled universita; v 18. stol. byly tyto školy již přežitkem. Mnohem větší počet žáků i vyšší úroveň měly školy církevní, zřízené u klášterů a kostelů. Z nich to pak byly především jezuitské školy, které byly vybudovány na pevných pedagogických zásadách a byly i dostatečně hmotně zajištěny.⁷

Vzdělání mládeže na venkově bylo pochopitelně ponecháno zcela v rukou feudálních vrchností; počet a úroveň škol v poddanských městech a vesnicích byla proto zcela individuální. I když máme zatím velice málo konkrétních zpráv a čísel, je zřejmé, že úroveň nebyla valná; chyběli vzdělání učitelé, byl nedostatek vhodných budov a hmotných prostředků. Podle některých dochovaných zpráv panství pro dvorské úřady byl v Čechách velký nedostatek učitelů, na komorních panstvích Kolín a Poděbrady učili vesnické děti i poddaní, kteří sami uměli ztěžít číst a psát.⁸

Obtížným problémem, který dlouho brzdil rozvoj školství, byly sociální poměry na venkově, nemožnost posílat děti do škol a z ní pramenící nezájem venkovského člověka o školy vůbec. Vesnické děti pracovaly od útlého dětství v hospodářství a místy byly posílány i na robotu. Někteří současníci viděli také proto v robotě a v dětské práci příčinu špatného stavu školství; tak tepelský opat poslal pamětní spis císařovně, v němž psal: „Die Robothen sind ein wesentlich Hindernis der Erziehung und des Christentums, weil wegen derselben die schon etwas erwachsene Kinder durch drei Teile des Jahres nicht in die Schule, sondern entweder auf die Robot befindlichen Eltern geschickt werden, folglich in der grössten Dummheit ohne alle Kenntnis der christlichen und bürgerlichen Pflichten aufwachsen müssen.“⁹

⁶ E. Winter, Ferdinand Kindermann, Ritter von Schulstein (1740—1801), Augsburg 1926; též, Josefismus a jeho dějiny, Praha 1945, zvl. str. 190—195. Kindermannův portrét, podaný E. Wintrem, je zatím pravdě nejbližší, bude ovšem potřebovat doplňky a opravy.

⁷ Stav školství v této době není dostatečně a objektivně prozkoumán, české pedagogické příručky podávají o jezuitském školství velmi povrchní a zkreslené informace.

⁸ J. Šafránek, Školy české. Obraz jich vývoje a osudů, I., Praha 1913, str. 136.

⁹ W. Hammer, Geschichte der Volksschule Böhmens von der ältesten Zeit bis zum Jahre 1870, Varnsdorf 1909, str. 95.

Úroveň škol ve venkovských městečkách a vsích byla podmíněna sociálními poměry venkovského lidu a celkovou kulturní úrovní. Někteří feudálové 2. pol. 18. století, ovlivněni osvícenskými názory cizích i rakouských filosofů, právníků a spisovatelů, počínali si pomalu uvědomovat, že je třeba věnovat vzdělání svých poddaných větší pozornost. Nebyl to přirozeně jen filantropický humanismus, který je k tomu vedl, ale především vlastní zájmy ekonomické. Ukazovalo se totiž a mluvila pro to i mnohaletá zkušenost, že dosavadní způsob hospodaření, založený na robotní práci, nemůže přinést valné výsledky a podstatné zlepšení hospodářství. Bylo třeba změnit důkladně i zemědělskou techniku. Tyto nové úkoly byly závislé na celkové úrovni poddaného lidu.

Od poloviny 18. stol. se proto setkáváme s ojedinělými snahami některých feudálů vybudovat nové školy a získat schopné, odborně kvalifikované učitele. Známý v tom směru je např. Egon z Fürstenberga, který na svých panstvích Křivoklát, Dobruška a Loučevín budoval nové školy a r. 1773 vyslal křivoklátského duchovního Karla Bendu do Zaháně k opatu Felbigerovi, aby poznal jeho nové vyučovací metody a zavedl je pak doma.¹⁰

Ještě staršího data jsou reformní pokusy na severočeských panstvích hr. Clam-Gallase, Frýdlant a Liberec, kde působil zámecký kaplan Franz Scholz, který nabádal k budování nižších škol;¹¹ z jeho podnětu byl vyslán již r. 1763 frýdlantský učitel J. Sembdera do Zaháně a po návratu byl ustanoven ředitelem škol na všech clam-gallasovských panstvích.¹² Po založení vídeňské normální školy r. 1771 byli posíláni učitelé a duchovní z Čech do Vídně, aby získávali podněty a zkušenosti v pedagogické práci; např. litoměřický biskup Emanuel Arnošt Valdštejn poslal do vídeňské školy jednoho duchovního, aby potom reorganizoval školství v diecési.¹³

Do počátku sedmdesátých let 18. stol. spadají též pokusy o reformu škol na panství tepelského kláštera, kde působil Felbigerův žák ze Slezska, A. Schindler, pozdější ředitel pražské normální školy.¹⁴

Tato jednotlivá zlepšení a opatření však situaci ve školství zásadně změnit nemohla; generální zvrát musel přijít až ze strany státu. Nejdříve bylo nutno teoreticky probouzet novou myšlenku, že povinností státu je postarat se o vzdělání a výchovu svých občanů, odpovídající jejich stavu a úkolům ve společnosti. Představitelé oficiálního rakouského osvícenství upozorňovali ve svých dílech i přímo svým úředním jednáním na potřebu vzdělání nejširších vrstev. Josef Sonnenfels psal v učebnici politických věd, že povinností státu je postarat se o vzdělání lidu

¹⁰ I. Böhm, Historische Nachricht von der Entstehungsart und der Verbreitung des Normalschulinstitutes in Böhmen, Praha, 1784 str. 45 an.

¹¹ A. Weiss, F. Kindermann und die Landschule zu Kaplitz, Beiträge zur österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte, VI. Heft, Wien-Leipzig 1905, str. 40—82.

¹² Tamže, str. 165—171; I. Böhm, cit. d., str. 44.

¹³ J. A. Helfert, cit. d., str. 180—181.

¹⁴ I. R. Wilfling, Kalender für Aufseher, Katecheten und Lehrer der Nationalschulen in Königreiche Böhmen, Praha 1797, str. 115 an. Tento důležitý kalendář vycházel v Praze od roku 1789 (Wilfling byl krajským školním komisařem v Kouřimí).

i na vesnicích a že je třeba všechny děti bez rozdílu naučit aspoň čtení, psaní a počtům.¹⁵ Zásadou těchto osvícenců byla nová myšlenka přijata vídeňským dvorem.

Dvorské kruhy však nebyly v tomto úsilí osamoceny; v Čechách byla teoreticky objasněna celá otázka vzdělání hlouběji a pokrokověji než ve Vídni. Zásahu o to měl zejména profesor pražské university Karl Heinrich Seibt,¹⁶ který studoval v Lipsku, byl ovlivněn hlavně Gottschedem a Gellertem a stal se jako první laik profesorem na filosofické fakultě v Praze. Ve svých přednáškách se zabýval pedagogikou, morálkou a tzv. krásnými vědami. Jeho německé přednášky měly velký vliv na posluchače i na širší veřejné mínění. Památnou se stala především Seibtova řeč o vlivu výchovy na blaho státu (Von dem Einflusse der Erziehung auf die Glückseligkeit des Staates, Praha 1771).¹⁷ Seibt vychází zde z premisy, že výchova a vzdělání mají veliký vliv na blaho státu a ti, kteří si dosud myslí, že výchova patří k domácím záležitostem, o něž mají pečovat jejich ženy, se mylí. Na otázku, v čem spočívá štěstí nebo blahobyt státu Seibt odpovídá: v opatření všeho potřebného, aby vznikla jistota, spokojenost a pohodlí občanů. Proto také Seibt ve shodě s Montesquiueem pokládá pracovitě a mravně vyspělé občany za největší bohatství státu.¹⁸

K tomu však, aby mohlo být vytvořeno obecné štěstí státu je nutno nejprve zajistit individuální blaho všech občanů.¹⁹ Existuje ovšem i nebezpečí, že by někteří občané národní majetek zneužívali, a proto je třeba od útlého dětství je vést a vychovávat v rodině i ve škole. Seibt zdůrazňuje potřebu patriotismu a kolektivismu, aby si každý občan uvědomoval svoji sounáležitost s národním kolektivem.²⁰

Není divu, že K. H. Seibt, který vynikal širokým vědeckým rozhledem a přednášel vytríbenou, živou němčinou, své mladé posluchače uchvacoval a získával pro aktivní působení ve společnosti.

Jedním z nejvýznamnějších a nejznámějších pokusů o reformu nižšího školství v českých zemích byla úspěšná pedagogická činnost Seibtova žáka, Ferdinanda

¹⁵ „Es ist nicht genug dass die Hauptstädte mit Schulen versehen sind: der Staat muss es dem kleinsten Dorfe an einem so nothwendigen Stücke zur Bildung der Sitten nicht gebrechen lassen. Alle Kinder, auch auf dem Lande, sollen im Lesen, Schreiben und Rechnen unterrichtet werden.“ (J. Sonnenfels, Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft, I., Vídeň 1770., str. 101.

¹⁶ K. H. Seibt, profesor morálky a později pedagogiky, první laik na filosofické fakultě. Nejasnější výklad o jeho významu a postavení v tehdejší duchovním vývoji podal patrně E. Lemberg, Grundlagen des nationalen Erwachens in Böhmen, Liberec 1932.

¹⁷ Vyd. K. Wotke, Beiträge zur öster. Erziehungs- u. Schulgeschichte, VIII, 1906, str. 115—135.

¹⁸ „Der grosse Montesquieu sagt daher gar richtig, dass das Vermögen der Bürger nicht in ihrem Reichthume, sondern in ihren Sitten bestehe“, str. 122

¹⁹ „Und gleichweise keine vollkommene Gesundheit des Körpers möglich ist wenn alle Theile derselben sich im gehörigen Zustande befinden: so lässt sich ohne die sonderheitliche Glückseligkeit der einzelner Bürger, keine allgemeine denken“, str. 126

²⁰ Seibt zdůrazňuje potřebu morální a občanské výchovy; opakuje, že žákům je třeba již ve škole vštěpovat: „Du bist — wird er ihm wiederholen — kein Mensch, der für sich allein lebt. Du bist ein Bürger des Staats; und diese Verhältnis leget dir eine Reihe Pflichten auf, die du nicht minder in deinem Gewissen zu beobachten verbunden bist“, str. 132

Kindermanna, v Kaplici a na buquoyském panství Nové Hrady. Kindermannovi se podařilo za necelé čtyři roky (1771—1775) vybudovat školu na modernějších pedagogických zásadách a přivést do školy i děti venkovské chudiny. Kromě běžného trivium se v Kaplici vyučovalo i základům latiny, vyšší matematiky, vlastivědě a zemědělské praxi. Do kaplické školy přicházeli získávat nové poznatky a učební metody učitelé a duchovní z okolí i ze vzdálených krajů. Kindermannovým cílem bylo přispět k řešení sociální situace venkovského lidu; chtěl využít dětské zvědavosti a zájmu dětí k vypěstování živého sociálního citu.²¹

Kindermann byl odchován v duchu humanistických osvícenských zásad, které poznal hlavně prostřednictvím K. H. Seibta a studiem německé a francouzské pedagogické literatury. Jeho životním cílem byla snaha povznést životní a duchovní úroveň obyvatelstva české země. Důležitým prostředkem k tomu se měl stát nový duchovní a učitelský stav a škola vůbec. Ne náhodou byl právě Kindermann vybrán jako organizátor a vůdčí činitel do nově organizované zemské školní komise, která měla realizovat zásady všeobecného školského zákona z r. 1774. Spole se Seibtem, jemuž byl svěřen dohled nad gymnasiem, položil pak Kindermann důležité základy pro moderní vývoj nižšího školství. S touto činností je však už spojena nová kapitola v dějinách našeho školství; toto období je však, jak ukáží dále, logickým pokračováním a dovršením celého předchozího vývoje.

STATISTIKA ŠKOL V LETECH 1772—1775

Seznámili jsme se s pokusy o zlepšení školství v některých oblastech a na jednotlivých panstvích. Tyto pokusy, jakkoli se zdají být ojedinělé a individuální, představují nepatrnou část z celého proudu reformních akcí, o nichž nejsme zatím dost informováni. Mnohé nově založené školy vešly do života, aniž by se o tom zachovaly zprávy, relace a statistiky.

Význam celého dění na úseku nižšího školství na konci 18. století je především v masovosti tohoto jevu. Množství škol, o nichž máme úřední i soukromé statistiky, je plodem velkého úsilí celého předchozího období. Důležitým, dosud prakticky nevyužitým svědectvím o výsledcích tohoto procesu jsou školní fassé z let 1772—1775. Tento statistický materiál vznikl z úředních potřeb zemského gubernia ve všech českých krajích.²² Školní fassé obsahují tabele z míst, kde byla škola, uspořádané podle krajů; jsou v nich názvy míst, jména učitelů a příjmy škol detailně, rozvedené podle příjmových položek. Tato příznání jsou dosti spo-

²¹ Kindermann se narodil 27. 9. 1740 v Königswalde (nyní Království u Šluknova); starší německá literatura s oblibou zdůrazňovala, že pocházel z chudé tkalcovské rodiny, v níž vládla hořká bída a že již v mládí poznal tvrdou tkalcovskou práci. E. Winter (F. Kindermann..., str. 26) zjistil, že otec Kindermannův byl slušně situovaný tkalcovský faktor.

Zprávy o kaplické škole pocházejí hlavně z Kindermannova tištěného pojednání *Nachricht von der Landschule zu Kaplitz*, Praha 1774; vyd. J. Aigner, *Der Volks- und Industrieschulen Reformator Bischof Ferdinand Kindermann*, Wien 1867, str. 40—70

²² Státní ústřední archiv, fond Školní fassé 1772—1775, kart. 1—6; další úplnější a podrobnější statické zprávy dávají fassé z let 1790—1797.

lehlivým a věrohodným pramenem, protože je sestavoval učitel a potvrzoval místní duchovní a zástupce vrchnosti.²³ Úplné údaje jsou k dispozici pro 13 českých krajů (s výjimkou Berounska, Boleslavska a Budějovicka).

	počet škol	kantoři a preceptoři	regenschori	varhaníci	počet vesnic na 1 školu
Bydžovsko	104				5,6
Čáslavsko	86				
Hradecko	138	148	5	4	5,7
Chrudimsko	115	121			
Klatovsko	61	65			
Kouřimsko	96				7,1
Litoměřicko	150	164	4	5	5,6
Loketsko	63	71	3	2	8,6
Plzeňsko	113				6,2
Prácheňsko	88	95	2	2	
Rakovnicko	65	68	2	2	8,1
Táborsko	59	62			10,8
Žatecko	111	122	5	3	4,3

Celkem bylo v letech 1772—1775 v 13 českých krajích 1109 škol. Není jisté bez zajímavosti porovnání počtu škol v jednotlivých krajích; pořadí prvních pěti krajů je následující: Litoměřicko, Hradecko, Chrudimsko, Plzeňsko a Žatecko. Počet škol sám o sobě je pouze jedním z ukazatelů růstu všeobecného vzdělání v určitém období. Čísla o množství škol v jednotlivých krajích dávají jen hrubý obraz o stavu školství, který nebyl zcela jednotný. Již pouhé sledování počtu škol v krajích a na panstvích naznačuje, že stav školství byl vyšší v manufakturních oblastech a v úrodnějších krajích na severu Čech. Srovnání počtu škol s počty vesnic v krajích dává toto pořadí (počet vesnic na jednu školu): Žatecko 4,3 — Bydžovsko a Litoměřicko 5,6 — Hradecko 5,7 — Plzeňsko 6,2 — Kouřimsko 7,1 — Loketsko 8,6 — Rakovnicko 8,1 — Táborsko 10,8.

Tento zjištěný průměr je poněkud nižší než byl průměr skutečný, protože je vypočten z neúplného množství vesnic (nejsou v něm totiž započítány malé statky a panství, na nichž nebyla žádná škola.)²⁴

Statistický ukazatel vesnice není pochopitelně příliš přesný, protože neudává velikost vesnice, která byla větší v severočeských pohraničních krajích, kde byly i vesnice několikatisícové, než ve vnitřních zemědělských krajích.²⁵ Nebylo by též bez významu zjistit počty dětí na jednu školu v jednotlivých krajích. Vzhledem k tomu, že pro toto období nejsou úplné a spolehlivé statistické údaje o počtu dětí, spokojíme se s relacemi o počtu dětí majitelů městských domů a vesnických usedlostí z r. 1773.²⁶

²³ Ojediněle jsou tu i údaje o počtu dětí, o vyučování, docházce apod.

²⁴ Takové drobné statky byly ve všech českých krajích; počet vesnic připadajících na 1 školu by se tím zvýšil nejvýš o 1 vesnici v průměru.

²⁵ J. Pekař, *České katastry*, Praha 1932, str. 273—284. Největší vesnice byly v Litoměřickém kraji, v tzv. českém Nizozemí, na panstvích Šluknov, Česká Kamenice, Lipová aj. byly vesnice o více než tisíci obyvatelích.

²⁶ Fr. Dvořáček, *Soupis obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v l. 1754 až 1921*, Čsl. statistický věstník V (1925), str. 268—269.

	děti do 17 let	na 1 školu připadá
Bydžovsko	14501	144
Čáslavsko	13871	161
Hradecko	19704	143
Chrudimsko	20680	189
Plzeňsko, Klatovsko	23460	136
Kouřimsko	11773	122
Litoměřicko	20328	135
Loketsko, Zatecko, Aš	18439	112
Prácheňsko	18627	223
Rakovnicko	10986	169
Táborsko	13016	220

I když tato čísla nejsou úplná, protože nezahrnují děti městské chudiny a nižších vrstev vesnických, přece jsou jistým ukazatelem o síti škol v krajích. Nejméně dětí přichází na školu v Loketském a Žateckém kraji: ve skutečnosti by tam byl stav ještě nižší, protože pro ašský okrsek, který je přiřazen, neznáme počet škol. Ostatní kraje odpovídají zhruba tomu, co již bylo řečeno o rozdílech mezi jednotlivými českými kraji.

Z toho, co dnes víme o vývoji školství a na základě těchto čísel je zřejmé, že pohraniční hospodářsky vyvinutější kraje měly i v rozvoji nižšího školství jistý předstih. Zdálo by se, že to byly spíše kraje převážně německé (např. Liberecko, Rumbursko, Chomutovsko, Mostecko aj.), které měly největší podíl na rozvoji školství v našich zemích. Je však třeba zdůraznit, že kraje v severních Čechách byly tehdy národnostně smíšené (hlavně Litoměřicko, Zatecko a Mostecko). Na druhé straně i kraje, které byly vysloveně české jako byl kraj Bydžovský a Hradecký stály rovněž na předním místě. Vyšší stav školství v severočeských krajích než na jihu a ve středu Čech odpovídá větší lidnatosti těchto krajů a vyšší úrovni hospodářského a kulturního rozvoje těchto krajů.

Jisté nerovnosti v rozvoji školství byly i v rámci krajů, kde byly vcelku stejné předpoklady. Kromě objektivních podmínek (existence schopných učitelů a duchovních, budovy a finanční možnosti) působily zde zřejmě i jiné motivy jako postoje a názory vrchností a duchovních na vzdělání a výchovu lidu.

V období, které zde sledujeme, se v sociálním rozvrstvení našeho národa vytváří i nová vrstva učitelská, která se pak stane trvalou a nesmírně významnou složkou v dalším národním vývoji. Šedesátá a sedmdesátá léta 18. století jsou pro tento proces důležitým přechodným obdobím. Zatímco ve starším období zůstávalo školní vzdělání omezeno na menší část obyvatelstva a školy i výběr učitelů byl v rukou církve a vrchností, začíná se v této době projevovat nový směr v nazírání státních orgánů. Stát počíná vidět ve vzdělání a výchově lidu významný úkol své politiky. Nahodilý, nekontrolovaný výběr kandidátů učitelsví přestává již pomalu postačovat. Získávání schopných a přiměřeně vzdělaných učitelských sil bylo ovšem dosti zdlouhavé a obtížné. Tehdejší mladý student, prošlý několika třídami latinských škol, dával přednost úřednické kariéře v šlechtických, církev-

ních a městských službách, které mu skýtaly jistější možnosti než nejisté kantor-ské živobytí.

Jednou z pronikavých změn, které nastaly ve vývoji školství, bylo zrušení jezuitského řádu v r. 1773. Tehdy totiž ztratilo zajištěnou existenci poměrně velké množství vzdělaných pedagogů, jimž nezbývalo často než nabídnout své služby veřejným školám. Výmluvným dokladem toho jsou např. školské poměry v Kutné Hoře. Městská škola reorganizovaná v r. 1774 byla zřízena v bývalém jezuitském semináři, přijala jako učitele 2 exjezuity, z nichž jeden se stal ředitelem.²⁷ Mnozí úředníci a představitelé veřejného školství si byli dobře vědomi toho, že je potřeba jezuitských pedagogů využít pro veřejné školství, uvědomovali si totiž, že tito pedagogové by se mohli stát vážným nebezpečím pro vývoj nižšího školství tím, že by se věnovali soukromému vyučování mládeže ve městech. Likvidace soukromých škol byla možná jen za předpokladu, že veřejné školy je plně nahradí a předčí.

Statistické šetření o školství ve třetí čtvrtině 18. stol. ukázalo, že již v této době byla poměrně hustá síť škol a že již existovala dosti početná vrstva učitelská. Důležité přitom je, že pro naprostou většinu učitelů byla škola hlavním zdrojem obživy. Podrobně a spolehlivě to dokládají opět školské fassé.

Z poměrně velkého množství údajů o příjmech učitelů jsem vybral takový počet statistických dat, který by spolehlivě reprezentoval všechny případy. Přihlížel jsem k tomu, aby byly zastoupeny rovnoměrně všechny typy míst (města, městyse a vesnice) a pokud možno v celém variačním rozpětí ze všech krajů Čech a z různých typů panství (panství nížinná a horská, světská, církevní).

Název města	Celkový příjem	Počet učitelů
Hradec Králové	65 zl.	2
Chomutov	423 zl. 30 kr.	4
Chrudim	257 zl. 10 kr.	2
Jáchymov	438 zl.	4
Karlovy Vary	182 zl. 30 kr.	5
Kolín	489 zl. 47 kr.	2
Kutná Hora	584 zl. 10 kr.	7
Litoměřice	232 zl. 33 kr.	2
Loket	356 zl.	3
Louny	285 zl.	2
Most	423 zl. 30 kr.	3
Pelhřimov	261 zl. 20 kr.	2
Písek	262 zl. 30 kr.	2
Plzeň	261 zl. 20 kr.	2
Rakovník	225 zl. 50 kr.	3
Strakonice	386 zl. 50 kr.	4
Tábor	136 zl. 15 kr.	2
Žatec	403 zl. 19 kr.	3

Data o příjmech škol a počtech učitelů ve velkých městech jsou dosti překvapující. Pořadí škol podle příjmu na jednu učitelskou sílu je takové: Kolín 244 zl.,

²⁷ Městský archiv Kutná Hora, magistrát, č. 19232, 19569, 19761, 19570

Most 142 zl., Louny 142 zl., Žatec 134 zl., Písek 131 zl., Plzeň 130 zl., Chrudim 128 zl., Loket 117 zl., Litoměřice 116 zl., atd. Poněkud překvapuje nízký příjem ve starých významných královských městech (Kutná Hora, Hradec Králové a Plzeň) a celkový průměrný příjem na osobu v těchto městech, který činil zhruba 85 zl. Skutečné rozvržení příjmu na jednotlivé učitelské stupně je ovšem nutné, jak ukáže dále srovnání s platy stejné kategorie v menších městech.

Pokud se jedná o počty učitelů nebyla situace ve městech stejná. Nejvyšší stav

Město	Celkový příjem	Počet učitelských sil
Český Brod	134 zl. 20 kr.	1
Brandýs nad Labem	168 zl. 28 kr.	1
Blatná	354 zl. 48 kr.	1
Horažďovice	170 zl. 54 kr.	3
Rožmitál	141 zl. 24 kr.	1
Libochovice	258 zl.	1
Budyně	136 zl. 30 kr.	1
Roudnice	393 zl. 50 kr.	3
Mladá Vožice	128 zl. 45 kr.	1
Nová Bystřice	161 zl. 52 kr.	1
Planá u Mariánských Lázní	314 zl. 46 kr.	1
Teplá	278 zl. 20 kr.	1
Police n. Metují	210 zl. 20 kr.	2
Jaroměř	393 zl. 9 kr.	3
Náchod	243 zl. 45 kr.	2
Trutnov	430 zl.	3
Ledeč n. Sázavou	199 zl. 12 kr.	1
Polná	244 zl. 52 kr.	4
Doupov	106 zl. 30 kr.	1
Stará Boleslav	249 zl. 30 kr.	1
Kaplice	67 zl. 30 kr.	1
Hořice	269 zl. 30 kr.	1
Poděbrady	407 zl. 10 kr.	1
Sedlčany	207 zl. 4 kr.	1
Vysoké Mýto	166 zl. 52 kr.	1
Lanškroun	86 zl. 6 kr.	1
Kláštevec	236 zl.	2
Jistebnice	153 zl. 20 kr.	1
Kostelec n. Čer. lesy	74 zl.	1
Jílové	77 zl.	1
Jirkov	145 zl. 35 kr.	2
Horní Litvínov	194 zl. 20 kr.	2
Tachov	187 zl.	1
Bezručovice	100 zl. 35 kr.	1
Broumov	163 zl. 20 kr.	1
Rychnov n. Kněžnou	192 zl.	1
Dobruška	200 zl.	1
Vrchlabí	116 zl. 15 kr.	1

byl v Kutné Hoře (7), dále v Karlových Varech (5), v Chomutově, Jáchymově a Strakonících (4). Zatímco v Kutné Hoře byli samostatní, na sobě nezávislí učitelé, kteří vyučovali nejspíše ve svých bytech,²⁸ v ostatních městech byla již vybudována škola, v jejímž čele byl rektor (rector scholae). V Karlových Varech, v Mostě,

²⁸ Nasvědčují tomu čísla domů uvedené u každého učitele, jen ve dvou případech je stejné číslo popisné, podobně tomu bylo i v Hradci Králové

Jáchymově a ve Strakonících byli ve škole učitelé, podučitelé a varhaníci; v Mostě a v Lounech byl ve škole regenschori (nebo zván též rector chori) a učitelé. Zvláštní postavení měla škola karlovarská, kde bylo dívčí oddělení se dvěma učiteli, což ukazuje, že již v této době se začínala věnovat pozornost školní výchově dívek.

Finanční zabezpečení škol a učitelů ve velkých českých městech nebylo jak ukazuje předchozí tabulka nikterak vynikající. Toto tvrzení je však třeba porovnat s údaji pro školy ve středních a menších poddanských městech. (Viz tabulku na str. 76.)

Čísla o příjmech škol v těchto menších městech jsou dosti vysoká, jejich absolutní hodnota je vyšší než u měst první kategorie, několik škol mělo příjmy nad 300 zl. a řada přes 200 zl. Tato skutečnost je ještě markantnější při srovnání platu na jednoho učitele; v Poděbradech by činil 407 zl. 10 kr., v Blatné 354 zl. 40 kr., v Plané u Mar. Lázní 314 zl. 46 kr., v Teplé 278 zl. 20 kr., v Libochovicích 258 zl., Staré Boleslavi 249 zl. 3 kr., atd. Je nutno však připustit, že tyto údaje nemusí být úplně přesné, protože v některých městech byli i školní pomocníci, kteří nejsou uvedeni v příznáích a tím by se příjem na osobu snížil. Postavení takového školního pomocníka bylo nezajištěné a byl vlastně soukromým zaměstnancem kantora. Přesto jsou příjmy škol v poddanských městech ve srovnání s krajskými a královskými městy mnohem vyšší; průměrný příjem činí kolem 171 zl.

V porovnání s velkými městy nebyl ani počet učitelů v menších městech a městečkách podstatně nižší. Největší stav byl v Polné (4 síly), v Roudnici, Jaroměři, Trutnově a Horažďovicích po třech a v řadě dalších měst po dvou. Zvláště početné a dobře vybavené byly školy ve východních Čechách (Jaroměř, Police, Náchod, Trutnov, Hronov, Dobruška a další), které měly velký význam pro kulturní a národní obrození tohoto kraje. V místech s větším počtem učitelů býval obvykle i regenschori, varhaník a kantor (Schulmeister); funkce regenschorih a varhaníka byla většinou spojena v jedné osobě. Zvláštní rozvržení pedagogických sil bylo v Roudnici, kde byl český učitel, německý učitel a varhaník; německý učitel zde byl patrně pro německou menšinu, která byla při zámku a ve městě.

Poslední, ale nejpočetnější kategorií škol byly vesnické školy, které byly především ve farních obcích a v sídlech panství. Jejich početnost a úroveň byla závislá na velikosti a hospodářské situaci místa, jak dokládá následující přehled:

Vesnice (panství)	Plat
Ondřejov	45 zl. 54 kr.
Michle	74 zl.
Vinoř	76 zl.
Malenice (Lčovice)	81 zl.
Husinec (Vimperk)	51 zl. 48 kr.
Lštění (Vimperk)	21 zl. 30 kr.
Býčkovice (Ploskovice)	126 zl. 38 kr.
Klapý (Libochovice)	11 zl. 48 kr.

Vesnice (panství)	Plat
Břevnov	38 zl.
Černoušek (Horní Beřkovice)	119 zl. 12 kr.
Peruc	89 zl. 15 kr.
Telce (Peruc)	9 zl. 45 kr.
Tuchoměřice	233 zl. 39 kr.
Křivoklát	83 zl.
Krušovice (Křivoklát)	20 zl.
Chýnov	63 zl.
Lipkova Voda (Horní Cerekev)	20 zl.
Dobřany (Chotěšov)	129 zl.
Chotěšov	54 zl. 45 kr.
Michalovy Hory (Planá)	56 zl. 20 kr.
Wittingreut (Tachov)	7 zl. 53 kr.
Chodová Planá	75 zl. 5 kr.
Pístov (Teplá)	62 zl.
Hejtmánkovice (Broumov)	12 zl. 38 kr.
Skalice (Náchod)	116 zl. 22 kr.
Holohlavý (Smiřice)	229 zl. 20 kr.
Kácov	59 zl. 15 kr.
Křenovice (Ledeč)	9 zl. 37 kr.
Borová (Polná)	82 zl.
Krucemburk (Polná)	104 zl.
Chlum Panny Marie	144 zl.
Tocov (Doupov)	28 zl.
Česká Dubá	68 zl. 30 kr.
Hrubý Rohozec	128 zl. 40 kr.
Lemberk	217 zl. 30 kr.
Sadská (Poděbrady)	76 zl.
Žebrák	132 zl.
Zdice (Žebrák)	96 zl. 10 kr.
Petrovice (Česká komora)	274 zl.
Dublovice (Vysoký Chlumeck)	34 zl.
Starý Knín	74 zl. 30 kr.
Chrast	49 zl. 37 kr.
Choltice	157 zl. 30 kr.
Otradov (Rychnoburk)	7 zl. 45 kr.
Ředice (Pardubice)	30 zl.
Buškovice (Krásný Dvůr)	107 zl. 43 kr.
Jesenice (Petrohrad)	119 zl. 54 kr.
Raná (Louny)	43 zl. 5 kr.
Cítoliby	157 zl. 30 kr.
Zlonice	186 zl. 30 kr.
Postupice	185 zl. 25 kr.
Konojedy (Kostelec n. Č. lesy)	46 zl.
Pavlovice (Zahrádky)	129 zl.
Velké Žernoseky	42 zl. 11 kr.

V tomto přehledu jsou zastoupena místa různé velikosti a ze všech krajů, která měla právní charakter vesnice. Rozdíly v ekonomickém stavu vesnic podtrhují i velké rozdíly v příjmech škol, které činí 200 zl. i více. Výše příjmu některých škol se neliší od některých měst. V pořadí prvních je: Petrovice 274 zl., Tuchoměřice 233 zl., 39 kr., Holohlavý 229 zl. 20 kr., Lemberk (nyní Lvová) 217 zl. 30 kr., Zlonice 186 zl. 30 kr., Postupice 185 zl. 25 kr., Cítoliby 157 zl. 30 kr. atd.

Nejnižší příjmy kolem 10—20 zl. byly převážně v chudých oblastech v Prácheňském, Táborském, Plzeňském a Loketském kraji. Průměrný příjem na osobu by činil přes 87 zl., což je více než příjem ve velkých městech. Skutečný průměr všech vesnických škol by však byl asi o 10—20 zl. nižší, protože ve výběrové tabulce jsou zastoupeny spíše školy s vyššími příjmy. Vesniční učitelé však byli proti městským v určité výhodě, protože získávali potraviny, palivo a jiné natu-
rálíe zdarma nebo za velmi nízké ceny.

Zbývá ještě zmínit se o tom, z jakých položek se příjmy škola skládaly. Ve fasích jsou všechny příjmy přesně rozděleny, jsou to: hotové peníze, proplácené peníze za pivo a obilí, štola a příspěvek vrchností. Peníze za pivo a příspěvky vrchností jsou vcelku řídké, takže příjmy škol tvořily hotové peníze, peníze za obilí a štolové poplatky od duchovních. Největší položkou byly peníze hotové (asi 1/2 z celkových příjmů), poměr peněz za obilí a za štolu byl zhruba rovnocenný.²⁹ Kromě uvedených peněžitých platů dostávali učitelé i potraviny, což je uváděno přímo jen ojedinele (chleba, koláče, maso, sůl, vejce aj.).³⁰

Mezi učitelskými silami bylo ovšem několik kategorií; byli to kantoři, učitelští pomocníci, rektori (regenschori), varhaníci a jen ojedinele dívčí učitelky. V jejich platech byly pochopitelně rozdíly, byly však i četné difference v příjmech téže skupiny. Nejlépe to lze dokumentovat opět několika statistickými údaji:

Místo	Rektor (regenschori)	Kantor	Varhaník	Preceptor
Horaždovice	82 zl. 27 kr.	82 zl. 27 kr.		
Chomutov	80 zl. 40 kr.	80 zl. 40 kr.	78 zl. 20 kr.	
Jáchymov	181 zl.	47 zl.	92 zl.	118 zl.
Jirkov	62 zl.	82 zl. 55 kr.		
Karlovy Vary	134 zl.	20 zl. 30 kr.	76 zl. 30 kr.	52 zl.
Klášteřec	72 zl.	164 zl.		
Litoměřice		121 zl. 22 kr.		111 zl. 11 kr.
Loket	162 zl.	142 zl.		52 zl.
Mikulášovice (panst. Lipová)		213 zl. 50 kr.		121 zl. 48 kr.
Most	158 zl. 33 kr.	140 zl. 45 kr.		123 zl. 52 kr.
Rakovník		97 zl. 20 kr.	72 zl. 20 kr.	56 zl. 10 kr.
Roudnice		205 zl. 50 kr.	83 zl.	
Strakonice	115 zl. 44 kr.	125 zl. 44 kr.	73 zl. 38 kr.	71 zl. 44 kr.
Trutnov	150 zl.	124 zl.	156 zl.	

²⁹ Pochopitelně byly četné rozdíly v krajích i mezi jednotlivými patrimonií.

³⁰ V jedné vesnici na Lanškrounsku učitel dostával 50 bochníků chleba a 50 koláčů, v Dolní Libchavě 144 bochníků chleba, 54 koláčů, 14 kop vajec a 13 liber hovězího masa. V Přelouči dostávali učitelé sůl a kroupy, na Berounsku máslo a sýry.

Statistický průměr učitelských platů ve městech je nejvyšší u rektorů kolem 130 zl., u kantorů 117 zl., varhaníků 102 zl. a nejnižší u preceptorů kolem 80 zl. ročně. Ve skutečných platech je značné rozpětí. Nejvyšší rektorský plat v Jáchymově činil 181 zl., v Jirkově 62 zl.; zajímavé je, že nejvyšší kantorský plat byl ve vesnici Mikulášovice přes 200 zl., nejnižší v Karlových Varech kolem 20 zl., což ovšem jistě neodpovídá úplně skutečnosti.

K správnému posouzení sociálního postavení učitelstva v sedmdesátých letech 18. století by bylo nutno připočítat k uvedeným důchodům ještě mimořádné příjmy, které nejsou v příznáních uvedeny; byly to zejména odměny za provozování hudby a zpěvu a různé příležitostné dary. Vezmeme-li v úvahu tato fakta a dále i to, že většina učitelů hlavně na venkově měla zdarma byt a otop, nebylo jejich postavení tak špatné, jak by se z uvedených statistik zdálo.³¹

Předchozí statistický rozbor počtu škol a učitelů naznačil, že stav nižšího školství v Čechách v sedmdesátých letech nebyl nejhorší a že tehdy byly vytvořeny předpoklady pro jeho další rozvoj. Podpora státu a převážné většiny církevních činitelů a řady majitelů panství a především přirozený zájem lidových mas o vzdělání, to vše vytvářelo příznivé podmínky pro další vývoj školství.

Již kusé a jednotlivé zprávy z počátku sedmdesátých let ukázaly kolik úsilí a pedagogických snah bylo věnováno výchově a vzdělání dětí městských i vesnických vrstev. Učitelé a jejich pomocníci byli lidé nejrůznějšího stupně vzdělání a povolání, vedle duchovních a lidí prošlých několika třídami gymnasií se věnovali vyučování i venkovští řemeslníci, vojenští vysloužilci i poddaní.³² Úroveň výuky byla velmi nestejná a závisela na schopnostech a péči kantorů a duchovních, jimž příslušel dohled nad školami a kteří vyučovali náboženství. Nadřízené církevní orgány, vikáři a biskupské konzistoře se zabývaly školstvím a měly při pravidelných vizitacích přihlížet i k úrovni učitelů a stavu škol.³³

Mimo náboženství se vyučovalo čtení, psaní, počty a muzika.³⁴ V některých městech se učilo též základům latiny a němčiny. Učební metodu a pomůcky si vybíral učitel obvykle sám, ke čtení se používalo katechismu a různých textů; psalo se většinou na kamenné tabulce, protože papír byl poměrně drahý. Počtům se vyučovalo též jen s ohledem na praktické potřeby (prostá numerace a jednoduché početní úkony).³⁵

Pedagogické schopnosti většiny učitelů nemohly být pochopitelně zvláště vyso-

³¹ Učitelské platy odpovídají zhruba průměrným platům vrchnostenských úředníků nižší kategorie, některé je ovšem značně převyšují.

³² V této době nacházíme již i učitelské rodiny, jejichž příslušníci působili jako kantoři v několika generacích. Někteří učitelé byli označováni ve školních fassích místy jako lidé svobodní, bez jiného zaměstnání. To znamená, že ostatní učitelé mohli mít ještě jiné povolání, nejčastěji tomu tak bylo na venkově.

³³ Státní ústřední archiv, Arcibiskupský archiv, sign. F 17/1—3

³⁴ Takový rozvrh nalezen pro školu v Jirkově, Žebráče, Petrovicích, Sedlčanech, Kamýku aj.

³⁵ Úroveň vzdělání závisela především na úrovni učitele, zvláště velký význam to mělo na venkově, kde ještě do nedávné minulosti vyučoval žáka po celou dobu jeho školní docházky jeden učitel.

ké. Nedostatek vzdělaných sil vedl k tomu, že vyučovali i lidé znalí pouze čtení a psaní. Zajímavá zpráva z r. 1769 o školách na komorních panstvích Kolín a Poděbrady poskytuje některé konkrétní údaje. Na kolínském panství bylo 7 učitelů, 3 učitelé vyučovali jen česky číst a psát, 2 učitelé vyučovali mimo to i počtům a 2 učitelé učili těmto předmětům česky i německy. Dva učitelé na tomto panství byli místní krejčí.³⁶

Na poděbradském panství z 20 učitelů 2 kantoři vyučovali česky, latinsky a německy třem základním předmětům a mimo to i hudbě (v Poděbradech to byl učitel Viktorín Brixí, jeden ze známých hudebních skladatelů a varhaníků).³⁷ Česky a německy všem předmětům bylo schopno učit 5 kantorů a 13 jen česky (někteří z toho jen čtení a psaní). Z těchto sil byli dva poddaní a jeden krejčí.

Ve srovnání s předchozí dobou se projevila v nižším školství v úrovni a vzdělání učitelů vzestupná tendence a mezi městskými i venkovskými kantory byli bezesporu vynikající pedagogové a vynikla zde i řada pozoruhodných talentů, hlavně v pěstování hudby, ale i v základním vzdělání, v šíření nových ekonomických znalostí apod. V některých případech lze pozorovat již zárodky pozdějšího typu industriálních škol. Zvláštní pozornost byla ve školách věnována zpěvu a hudbě. V množství relací pro církevní úřady i pro kraje byly poznámky o vyučování hudby; při hodnocení kantorů se poznamenávala i jejich schopnost v tomto oboru, u řady kantorů byl atribut „musicus“ nebo dobrý muzikant apod.³⁸ „Muzicírování patřilo nerozlučně ke kantorskému povolání, venkovští učitelé hráli v kostele, na svatbách, pohřbech i zábavách, a tak si přivydělávali ke svému, mnohdy velmi skrovnému živobytí. Na každé škole se vyučovalo zpěvu a nadanější děti hrály na housle a jiné nástroje. Na české škole v Žebráče ze 73 dětí hrálo 7 hochů na housle a 6 žáků bylo vybráno do zvláštního oddělení zpěvu.

Církev i šlechta se staraly o pěstování hudby a výchovu hudebníků; v r. 1770 se např. obracela arcibiskupská konzistoř v Praze na všechny farnosti se žádostí, aby byly ustanovení schopní varhaníci a regenschori.³⁹ Z několika došlých zpráv je patrné, že někde tato akce vedla k úvahám o rozšíření počtu stálých hudebníků a o povznesení hudby a zpěvu vůbec.⁴⁰

Není pochyby o tom, že právě zde, ve školách byly základy a kořeny vysoké české hudební vzdělanosti a světové úrovně české hudby 18. století. Řada skladatelů, známých i neznámých lidových mistrů byli prostí venkovští kantoři, varhaníci i preceptoři. České kantorské rodiny, které měly staré lidové kořeny, založily českou hudební tradici. S několika jmény se setkáváme i ve školních fassích

³⁶ J. Šafránek, cit. d., str. 136—137

³⁷ Brixí pocházel z bohatě rozvětvené kantorské a varhanické rodiny, jejíž příslušníci působili hlavně v Polabí, srov. J. Racek, Česká hudba, Praha 1958, str. 140—142, 212 až 214.

³⁸ Např. na panství Žebrák, Zbiroh, Frýdlant aj.

³⁹ Státní ústřední archiv, Arcibiskupský archiv, sign. F 17/5

⁴⁰ Na clam-gallasovských panstvích Frýdlant, Grabštejn aj.

a v dalších pramenech; byl to již zmíněný kantor Viktorín Brixi v Poděbradech, Jakub Jan Ryba, učitel v Rožmitále. Z dalších významných hudebních skladatelů působících ve školách, by bylo možno jmenovat Jana Josefa Dusíka, varhaníka v Čáslavi, varhanickou rodinu Zelenků v Louňovicích u Vlašimi, Kopřivu v Cítolibech a řadu dalších. Není náhodou, že česká hudebnost vzbuzovala již pozornost cizinců; např. anglický cestovatel Charles Burney, který v r. 1772 prošel téměř všechny oblasti Čech, napsal, že nejen v každém městě, které navštívil, ale i na vesnicích, kde byla škola provozovaly děti hudbu.⁴¹ O velkém hudebním vzdělání a vynikajících talentech českých kantorů hovořili i němečtí soudobí odborníci.⁴²

Pokusil jsem se nastínit dějiny nižšího školství v Čechách v sedmdesátých letech 18. stol. Byla to doba prvních, dosud nedoceněných pokusů o reformu školství, o zlepšení školní docházky a zvýšení úrovně učitelů. V tomto dlouhodobém procesu sehrála svoji úlohu řada známých i zapomenutých kantorů, duchovních a osvícenských šlechticů. Jedním z nejznámějších se stal Ferdinand Kindermann, který nově organizoval školu v Kaplici a zabýval se i teoreticky školstvím a jeho potřebami. Výsledkem plodného úsilí generace pracovníků bylo založení a rozvoj množství škol ve městech i na venkově.

Hustá síť škol, která je statisticky doložena školními fassemi ze sedmdesátých let 18. stol., vzrůstající počet učitelů a jejich finanční zabezpečování, to vše dokazuje, že české školství vstoupilo již tehdy do pokročilejšího stadia vývoje. Překvapující je i poměrně slušná pedagogická úroveň části školských pracovníků. Všechny uvedené důvody nás vedou k závěru, že základy nového, moderního rozvoje nižšího školství byly položeny již v šedesátých a sedmdesátých letech 18. stol., a nikoli až po vydání všeobecného školního zákona na konci roku 1774. Tento právní akt byl jen logickým dovršením celého předchozího vývoje a nelze jej proto považovat za tak převratnou změnu v našem školství, jak to činila dosavadní literatura.

⁴¹ The present date of Music in Germany, the Netherlands and United Provinces London 1773—1775; J. Racek, cit. d., str. 138—139

⁴² Např. v Allgemeine musikalische Zeitung 1800 o pěstování hudby v Čechách: „Dazu war selbst in jedem kleinen Marktflecken und Pfarrorte gute Gelegengeit; denn überall gab es einen Schullehrer (Kantor), der zugleich ein geübter Musiker sein musste und der Chormusik verstand... Eine grosse Anzahl dieser Kantoren waren wirklich gründliche und talentvolle Tonkünstler.“

Zusammenfassung

Die Entfaltung des tschechischen Schulwesens am Ende des 18. Jhdts und am Anfang des 19. Jhdts stellt eines der bedeutungsvollen Glieder in der Entwicklung der allgemeinen Bildung und im Prozeß der nationalen Wiedergeburt vor. Der Autor versucht im vorliegenden Artikel, den Zustand des elementaren Schulwesens vor der Herausgabe des ersten Schulgesetzes im J. 1774 zu erörtern. Die Studie verfolgt die ersten Versuche um eine Besserung des Zustandes im Schulwesen in der zweiten Hälfte des 18. Jhdts in verschiedenen Gebieten von Böhmen (Gutsbesitz des Gr. Fürstenberg, Clam-Gallas, des Bistums von Litoměřice, des Klosters in Teplá u. a.). Diese Versuche strebten eine Verbesserung der Teilnahme am Unterricht und eine Einschränkung der Kinderarbeit in der Landwirtschaft an. Am bekanntesten und erfolgreichsten war von diesen Versuchen das Wirken des Dekans F. Kindermann in Kaplice in Südböhmen, wo zum erstenmal einige neue pädagogische Grundsätze erprobt wurden.

Als bisher nicht ausgenützte Hauptquelle zur Geschichte des Schulwesens gelten die Schulfassungen aus den Jahren 1772—1775, die aus 13 böhmischen Kreisen wichtige statistische Angaben beinhalten. Eine statistische Analyse ergab den Nachweis eines verhältnismäßig dichten Schulnetzes in Böhmen — 1109 Schulen in 13 Kreisen.

Ein statistischer Vergleich der Lehrkräftezahl und ihrer finanziellen Sicherung in großen königlichen Städten, in mittelgroßen Städten und Untertanenstädtchen sowie in Dörfern brachte eine ungefähr gleiche Lehrkräfteanzahl in beiden Städtekategorien und höhere Einkünfte der Lehrer in den Untertanenstädten (Durchschnittsgehalt 171 Gulden). Auf den Dorfschulen zeigten sich in der Besetzung und materiellen Sicherung große Unterschiede in einzelnen Kreisen und Ortschaften.

An den Schulen waren Lehrer und Hilfslehrer (Präzeptoren) tätig, der Schule gehörten auch der Regenschori und Organist an. Zu den bestbezahlten Kräften zählten die Rektoren und Lehrer; die Gehälter der Hilfslehrer waren meist vom guten Willen der Lehrer abhängig.

Die pädagogischen Fähigkeiten und Erfahrungen der Lehrer waren allgemein ziemlich befriedigend; eine wichtige Rolle spielte im pädagogischen Prozeß auch eine ganze Reihe von Geistlichen. Zur Hebung des Niveaus scheint im Schulwesen auch mancherorts die Auflösung des Jesuitenordens beigetragen zu haben, als manche Exjesuiten in den öffentlichen Schuldienst übergangen. Besonders nennenswerte Erfolge erreichte die Musikerziehung; Musik wurde an allen Schulen gepflegt und viele Stadt- und Dorflehrer waren hervorragende Musiker und Komponisten (J. J. Ryba, V. Brixi, J. Dusík, die Familie Zelenka, Kopřiva u. a.).

Bei der Untersuchung der Entfaltung des Schulwesens vor dem Jahre 1775 kam der Autor zum Schluß, daß die Grundlagen der neuen Entwicklung des elementaren Schulwesens in Böhmen bereits in den 60. und 70. Jahren des 18. Jahrhunderts geschaffen wurden und nicht erst nach Herausgabe des allgemeinen Schulgesetzes vom Ende 1774.

Übersetzt von A. Rykl

Jiří Kejř, O některých spisech M. Jana z Jesenice. *Listy filologické*, roč. 86 (1963), str. 77—90.

Je přirozené, že právního historika, jenž se již po řadu let zabývá problematikou husitství a především jeho výzbrojí ideologickou, zcela zaujala postava nejvýznamnějšího juristy tohoto období, M. Jana z Jesenice. Autor připravující monografickou studii o tomto Husově advokátu¹) otiskl nyní drobnější práci věnovanou třem Jesenicovým spisům. Prvním z nich je questie *Utrum iudex sciens testes*, již se Kejř už dříve jako dílem Jesenicovým zabýval a kterou i vydal.² Na tomto místě (str. 77—81) autor jenom obhajuje svůj názor o Jesenicově autorství questie a jeho vývody naprosto přesvědčivě vyvrací mínění F. M. Bartoše o autorství či spoluautorství Husově. Při obhajování své these využil Kejř především svých znalostí o formálním průběhu pravidelných i quodlibetních disputací na pražské universitě³ a prokázal nepravděpodobnost vzniku questie při promoci Mikuláše z Pavlíkova, o kterýžto důvod se opírá these Bartošova. Přesným určením questie jako součásti Knínova quodlibetu v r. 1409 pak Kejř definitivně vyloučil jak autorství Husovo, který tehdy proslovil questii *Utrum vera felicitas*, tak možnost, že by jejím původcem byl Mikuláš z Pavlíkova, neboť ten dosáhl magistrátu až v r. 1410 a na Knínově quodlibetu tedy ještě vystoupit nemohl. Kejř tak prokázal neudržitelnost Bartošovy domněnky, jako by Hus byl autorem questie *Utrum iudex sciens testes*, a vzhledem k tomu, že z jiné strany se neobjevily námitky proti připsání této práce Jesenicovi, mohl v dalším jenom odkázat na svou starší studii. V další části svého článku (str. 81—83) Kejř upozorňuje na nedochovaný a dosud

neznámý spis Jesenicův *Summaria de iusticia et nullitate sententiarum contra Hus*, jehož existence je prozatím doložena jenom zápisem v katalogu knihovny koleje Národa českého. Poslední část své studie (str. 83—90) pak Kejř věnoval spisu *Auctoritates pro communionem sub utraque specie* a zejména tomu, aby dokázal autorství nebo alespoň rozhodující podíl Jesenicův na jeho vzniku. Ukazuje především na rozšířenost díla i na bezprostřední reakci, kterou vyvolalo, a jeho vznik klade někdy do května r. 1417. Dále pak vysvětluje omyl, pro nějž byl za původce považován Jakoubek, i to, proč se spis dochoval ve většině rukopisů anonymně (šlo o oficiální projev university zasláný kostnickému koncilu politickými představiteli království). Podkladem pro autorství Jesenicovo je Kejřovi jednak údaj jednoho z kapitulních rukopisů, kde je Jesenic výslovně uveden jako jeho hlavní původce, jednak záznam v knihovním katalogu koleje Národa českého označující jej jako jediného autora. Závěrem poukázal Kejř na dvě základní varianty Autorit i na textové odchylky jednotlivých rukopisů. — Pro dějiny pražské university je na tomto drobném příspěvku Kejřově nejcennější jeho prvá část pro metodický postup, jehož autor použil.

Mtc.

¹ Během tisku tohoto svazku sborníku Kejřova monografie již vyšla: *Husitský právník M. Jan z Jesenice*, Právněhistorická knihovna sv. 7, Praha 1965, str. 178. — O knize viz mou recenzi v *Právněhistorických studiích* sv. XI, 1965.

² J. Kejř, *Dvě studie o husitském právnictví*. Rozpravy ČSAV roč. 64 řada SV, seš. 5, Praha 1954, str. 74, otisk questie str. 53—65.

³ Této problematice věnoval Kejř naposledy stať *Struktura a průběh disputace de quolibet na pražské universitě*. *AUC — HUCP I* (1960) str. 17—54.

Hans Maier, *Die Lehre der Politik an den deutschen Universitäten vornehmlich vom 16. bis 18. Jahrhundert. (Wissenschaftliche Politik. Eine Einführung in Grundfragen ihrer Tradition und Theorie. Herausg. D. Oberndörfer, Freiburg i. Br., 1962, str. 59—116.)*

Předmětem zkoumání první části Maierovy práce (str. 60—72) jsou Aristotelovy „*libri politicorum*“, jejich postavení i obsah „na pozdněstředověkých universitách“ Německa. Nepřekvapuje a i z našeho hlediska je samozřejmé, že v této souvislosti je k německým — lépe by bylo středoevropským — universitám počítáno i vysoké učení pražské, jež ostatně i v tomto směru bylo vzorem pro zaalpské university. Autor sleduje formálně školské zařazení aristotelické politiky v rámci artistického studia, jež bývalo odlišné — politika byla zpravidla požadována pro magisterium, i její vztah k oběma doplňujícím ji oborům, k etice a ekonomice. Podnětná je část všimající si deformace či transformace původní Aristotelovy politiky (zejména ve vztahu k etice a ekonomice) středověkým křesťanstvím reprezentovaným hlavně komentářovými díly Alberta Velikého a Tomáše Akvinského. Středověká scholastika uzpůsobila aristotelickou praktickou filosofii tak, aby byla v souladu se zájmy feudální společnosti; její těžiště už nespočívalo v politice, nýbrž v etice a zájem se od společnosti přenesl na jedince. Vývojem oboru ve změněných podmínkách 16. a 17. století se autor zabývá v druhém oddílu (str. 73—87) studie. Věnuje pozornost universitám protestantským, na nichž autorita Melancthonova a jeho komenátře upevnily pozici Aristotela na téměř 200 let takovým způsobem, že se vedle něho neprosadila ani ve své podstatě sekularističtější protestantská „*christliche Staatslehre*“. Rozhodujícím momentem pro zachování aristotelické politiky ovšem byla společensko-hospodářská situace Německa a jeho jednotlivých států. Jejich rozvoj a vnitřní potřeby pak způsobily, že od 17. stol. se v universitní výuce počala v eticko-politických oborech silněji uplat-

ňovat politika a v 16. stol. zřizované samostatné stolice etiky se od 17. stol. mění v katedry etiky a politiky. Na některých z nich — v Královci, Jeně a Helmstedtu — byla politice věnována pozornost mimořádná. Na universitách katolických byla situace zcela odlišná; politika se tu nepěstovala, byla přednášena jen etika, což Maier vysvětluje předchozím zavedením přednášek o morální teologii. Třetí část (str. 87—106) Maierovy studie je věnována procesu, který byl první reakcí universitní politické vědy na rozvoj státního života jednotlivých teritorií. Třicetiletá válka silně ovlivnila vývoj německých států a na universitách docházelo k postupnému zániku stolic etiky a politiky, jež byly od sklonku 17. stol. nahrazovány politickou vědou v nové formě. Vedle přirozeného práva, jež především tuto nově vznikající státovědu charakterizovalo, působil silně i prvek další — kameralistika. Byl-li vstup přirozeného práva na university (i gymnasia) důsledkem rozvoje teoretické osvícenské státovědy, pak kameralistiku sem přivedly praktické potřeby státu. Kromě oborů praktické hospodářské vědy — hornictví, zemědělství, lesnictví — obsahovala kameralistika i dva obory „ryze politické“: kameralistiku v užším slova smyslu (tj. moderní finanční vědy) a „*Polizeiwissenschaft*“ představující spojení národního hospodářství a správní vědy. Souvislost s praktickou filosofií zůstala však takto chápanému oboru až do Kanta. Maier ukazuje pestrý obraz universitní politiky vzniklý postupným a nerovnoměrným pronikáním nových oborů na místo staré morální filosofie projevující se i přeměnou a zanikáním eticko-politických stolic v 18. stol. a jejich přechodem z filosofických na právnícké fakulty. Ve specifických poměrech německých teritoriálních států mohla v této disciplíně, jež se rozpadla v polovině 19. věku, převládnout „*Polizeiwissenschaft*“. Vývoj „politických věd“ v 19. stol. podal autor v závěru (str. 106—116) práce. Charakterizuje tu stručně dílo Rauovo, Mohlovo, Lorenze Steina (důležité pro naše poměry), Gneistovo i Otty Mayera,

ukazuje na naprosté odpolitizování oboru, jež přísným omezením na právníckou metodu vedlo ke zplanění politické disciplíny. Politický charakter správy byl zcela cizí zejména prací posledně dvou jmenovaných vytvořené „Verwaltungsrechtswissenschaft“, jež se omezovala — učic tak jenom tomu, kterým zákonům je třeba se v praxi vyhýbat — na pouhé rozvažování právního obsahu správy. Vedle takové politické vědy se ovšem zcela samostatně rozvíjely ty obory, jež dříve byly její součástí, jako statistika a obory praktického zaměření. Dospěv až k takovému rozkladu sledované disciplíny, zaznamenává autor ještě nezdařený pokus Maxe Webra o vytvoření nové politické vědy ze sociologie.

Maierova studie usilující o postižení a zhodnocení nauky, jež může být považována za předchůdkyni politické vědy přednášené na universitách v NSR dnes, obsáhla staletý vývoj a shrnula množství materiálu. Lze ji označit za velmi cennou a průkopnickou, i když je pochopitelné, že k metodě i některým závěrům autora vyšlého z freiburského politického semináře bude mít výhrady marxistický badatel, ať už se zabývá historií, filosofií či právem. Ačkoliv Maier sleduje přímo klasické období třídního zápasu mezi feudály a buržoazií, vystupují v jeho práci jenom myšlenkové proudy nemající společensky angažované nositele a stát, v němž není ani třídy vládnoucí, ani třídy usilující o získání moci. Pomineme-li tento základní nedostatek, je největší slabinou Maierovy rozpravy to, že se vůbec (kromě dvou nepatrných poznámek na str. 90 a 106) nesnaží postihnout, do jaké míry odpovídala úroveň a náplň politiky tradované na universitách v Německu a v habsburské monarchii poměrům v ostatní Evropě, na něž v práci není ani nejobecnější odkaz. Zdá se, že obraz předreformačního období by byl autor mohl doplnit jednak přihlédnutím k úloze a vlivu morální teologie na praktickou filosofií (Videň), jednak postižením situace — už pro bohatství pramenů — na universitě krakovské, jež jako jediná střeoevropská zůstala opomenuta.¹ Maierova

stať přináší základní pohled i na vývoj studia politiky na pražské universitě, českému čtenáři se tu naskytá otázka, podržela-li politika svůj obsah i v revolučním období, či došlo-li i zde ke změně v myšlení husitských mistrů.² Maierova práce, po níž zatím musí sáhnout i marxisticky orientovaný historik, naznačuje, že historická věda, má-li poznat úlohu universit, bude muset zpracovat ještě řadu obdobných rozprav věnovaných jiným dílčím problémům universitní nauky i výuky.

Mtc.

G. W. Schenk, 200 jähriges Jubileum der ersten bergwissenschaftlichen Hochschulvorlesungen der Welt. Der Ausschnitt 15, č. 6, str. 14—22.

Nespornou zásluhou autorovou je, že uvedl do zahraniční literatury a jako jediný vůbec u nás připomněl významné výročí, mající pro dějiny světového vysokého školství a též naší Karlovy university svůj význam. V roce 1963 bylo tomu již dvě století, co zásluhou profesora J. T. Peithnera, tehdy působícího v Praze, byly zahájeny první přednášky z báňských věd na světě, konané na samostatné stolici montanistiky při pražské universitě. Peithner přednášel v Praze plných devět let až do svého přeložení v roce 1772 do Banské Štiavnice, kde byl jmenován profesorem nauky o hornictví na mezitím zřízené báňské akademii. Jeho odchodem na Slovensko stolice montanistiky v Praze zanikla.

Schenk se snaží sledovat vývoj, jenž vedl k vytvoření samostatné stolice montanistiky na pražské universitě z širokého

¹ Obsáhlou monografií věnovanou aristotelské politice tradované na krakovské universitě v 15. a 16. stol., jež si alespoň stručně všímá také situace na dalších střeoevropských universitách a tedy i v Praze, vydal *Pawel Czartoryski, Wczesna recepcja „Politiki“ Arystotelesa na Uniwersytecie krakowskim (Monografie z dziejów nauki i techniki XXI, Wrocław — Warszawa — Kraków 1963, str. 231).*

² Dosavadní Czartoryského poznatky (viz str. 18 a d.) ovšem naznačují, že v Praze byla Aristotelově politice věnována jen malá pozornost.

záběru. Všimá si činnosti dvou nejstarších horních škol v tehdejší habsburské monarchii, zejména jáchymovské (1718) a štiavnické (1725). Dospívá k správnému názoru, že v obou školách nelze mluvit ještě o vzdělání ve smyslu dnešního odborného studia.

Zajímavá je ona část jeho práce, v níž popisuje vlastní Peithnerovy přednášky, které byly též spojeny s praktickými cvičeními v určování minerálů. U veřejnosti vzbudila praktická cvičení i přednášky velký ohlas a byly hojně navštěvovány. Na stolici montanistiky skládali posluchači zkoušky, na jejichž základě vydával Peithner vysvědčení, jež opravňovala přednostně k úřednické službě na státních dolech. Aby posluchačům přiblížil své obsahově bohaté přednášky, vydal podstatné věci z nich, totiž mineralogii a základy hornictví roku 1770 v Praze tiskem. Kromě nich přednášel ovšem i jiné předměty, zejména báňské právo. Schenkova práce je převážně založena na dosavadní literatuře o Peithnerovi, zejména na práci Walacha, Kirnbauera i Hornocha a nepřináší nová hlediska. Je ovšem otázka, zdali pro zvolené téma nějaké, dosud nevyužitě prameny vůbec existují. Tím spíše by bylo na místě, aby se autor pokusil o kritické zhodnocení výsledků shora uvedených studií již proto, že se jejich autoři v nazírání na zřízení a funkci stolice montanistiky v Praze dosti podstatně liší. Dále pokládám za zbytečné publikovat v plném znění a podle stejných edičních zásad některé texty dokumentů, které již před 130 lety vydal ve sbírce horních zákonů Schmidt.

Citace v práci Schenkově nejsou bohužel vždy přesné. Úvodní stať práce je příliš rozvláčná. Opomíjí hospodářské důvody, především učení merkantilistů a kameralistů, jež mělo vliv na znovuoživení hornického ruchu u nás i na zakládání horních škol. Rovněž technické důvody vedoucí v 18. stol. k obnově hornictví nejsou uvedeny, což právě u dobrého technika, jímž Schenk bezpochyby je, by čtenář právem očekával. Studie Schenkova však je i přes některé nedostatky zajímavá, zejména proto, že seznamuje odbornou zahraniční

veřejnost s významem Prahy pro rozvoj dalších báňských akademií (Freiberg, Petrohrad atd.). Je doplněna řadou pěkných a technicky dobře provedených ilustrací.

Václav Lomíč

Mezinárodní symposium k šestistému výročí university Jagellonské v Krakově.

U příležitosti šestistého jubilea založení university v Krakově bylo ve dnech 6. až 8. května 1964 uspořádáno ve spolupráci s Komisí pro dějiny universit při Mezinárodní organizaci historických věd symposium na téma „Dějiny krakovské university a university v Evropě“. První den den zasedání konaného za velké mezinárodní účasti byl věnován nejstarším dějinám krakovské university, k nimž přednesla referát prof. dr. Zofie Budková. Její zasvěcený výklad se soustředil k interpretaci základního pramenného materiálu osvětlujícího dějiny university do počátku 15. století, méně již k objasnění širších politických i kulturních souvislostí, za nichž krakovská universita vznikla. K těmto otázkám pokusil se zaměřit pozornost ve svém koreferátu prof. dr. František Kavka (Universita Karlova Praha) a dát na příkladu pražské university popud k studiu střeoevropských universit jako zvláštní skupiny universit vzniklých za určité specifické kulturně-politické situace a majících tudíž také určité společné rysy. Prof. dr. Endre Kovács (Budapešť) se zmínil v dalším koreferátu o historii vzniku university v Pětikostelí (Pécs) a dr. Franz Gall (archivář university ve Vídni) o nejstarším dějinném období vídeňské university a jejich vývojových tendencích. K referátu i koreferátům se rozvinula bohatá diskuse trvající až do dalšího dne jednání. Podnětné byly zejména diskusní příspěvky prof. Vetulaniho (důvod nepovolování theologických fakult avíonickým papežstvím ve střední Evropě — s výjimkou Prahy — vidí v rostoucím nedostatku a potížích při obsazování beneficí), prof. Świeżawského, který na dosavadních výsledcích soustavného průzkumu rukopisů ukázal velký vliv pražských filosofických směrů (vedle rea-

lismu provázeného vlivem augustiniánů z Kladska počátky averoismu zjevně pražské provenience, z nichž některé právě krakovský materiál bude moci lépe osvětlit než torsovitě rukopisy pražské), prof. Budkové o velkém vlivu českého nacionalismu na polské studenty pobývající v Praze a přecházející později do Krakova a na tajně šíření Husových myšlenek i v době oficiálního nepřátelství university proti husitství, dr. Kirbisové o zajímavém pokusu řádu německých rytířů o založení konkurenční university v Chelmu.

Druhá polovina symposia byla věnována složité otázce postavení universit v době humanismu a renesance. Hlavní referát přednesl prof. dr. Stelling-Michaud (Ženeva) na téma „Koncepte university v době renesance“ a pokusil se ukázat, jak postupně myšlenky humanismu se prosazovaly i na universitách. Nesouhlas s jeho závěry vyslovil ve svém koreferátu prof. Jacques Le Goff (École des Hautes Études v Paříži), který na příkladu vývoje ve Francii ukazoval stagnaci universit v tomto období, neboť se nepodařilo překonat umrtvující vliv scholastiky. Další koreferát — (pro onemocnění prof. Garina z Florencie chyběl pohled na vývoj italských universit v epoše renesance) byl toliko přečten a to o anglických universitách v tomto období od W. A. Pantina z Oxfordu, který se rovněž pro nemoc nemohl dostavit. Přednesl jej prof. dr. M. Steinmetz (Lipsko), který podal velmi zevrubný obraz německých universit v období humanismu a renesance. Diskuse jen potvrdila složitost obrazu universit v tomto období a nutnost dalšího bádání (prof. Świeżawski se pokoušel proti Le Goffovi obhajovat tezi o pokrokových proudcích v pozdní scholastice).

Třetí část symposia byla věnována speciální otázce významu ikonografie pro universitní dějiny. Promluvil o tom v referátu bohatě dokládaném obrazovým materiálem prof. Astrik Gabriel (z university Notre Dame a Harwardu v USA) a na příkladu krakovské university ukázala konservátorka Musea krakovské university Eva

Chojecká. Otevření tohoto svého druhu jedinečného musea, které je dílem prof. Estereichera, v památných renesančních prostorách Collegia maius, bylo velkým zážitkem pro všechny účastníky symposia stejně jako výstava k dějinám university umístěná v prostorách Jagellonské biblioteky.

František Kavka

Prvé zasedání Mezinárodní komise pro dějiny universit.

U příležitosti symposia k dějinám krakovské university se konalo dne 8. května 1964 v Modlnici u Krakova první zasedání komise pro dějiny universit při Mezinárodním komitétu historických věd. Popud ke vzniku komise byl dán na XI. kongresu historických věd ve Stockholmu v r. 1960, během zasedání pracovní skupiny pro dějiny universit a návrh byl schválen na zasedání byra Mezinárodního komitétu v Londýně v listopadu r. 1962. Zde bylo také schváleno vedení komise, jejímž předsedou je prof. Sven Stelling Michaud (Ženeva), místopředsedy prof. Astrik Gabriel (Notre Dame v USA), prof. Giorgio Cencetti (Řím), zvěčnělý prof. Kazimierz Lepszy (Krakov), vědeckým sekretářem prof. Jacques Le Goff (Paříž).

Na prvním zasedání byly předloženy návrhy na doplnění členů komise tak, aby byly zastoupeny všechny země s významnou universitní tradicí. Ze socialistických zemí jest v komisi zastoupen SSSR (prof. Novickij), Polsko (prof. Lepszy, kterého zastupoval prof. Geysztor), ČSSR (prof. Kavka), Maďarsko (prof. Kovács), NDR (prof. Steinmetz). V dalším průběhu zasedání byla schválena zpráva o průběhu prací na vydání „Corpus scholarium studii Bononiensis (1285—1330), které na rozdíl od Chartularia, jehož vyšla již řada svazků, bude obsahovat notářské akty osvětlující život boloňských studentů v nejrůznějších souvislostech. Vydání připravuje prof. Stelling-Michaud. K dokončení se chýlí edice register německého národa na universitě v Orléansu (15.—17. století), o čemž podal zprávu prof. Feenstra z Leydenu.

Prof. Gabriel seznámil členy komise se svým záměrem zahájit edici miniatur zachycujících v středověkých rukopisech universitní ikonografii. Zatím má připraven materiál převážně pro Sorbonnu. Členové komise vyslovili posléze uspokojení nad

průběhem symposia o dějinách krakovské university a přijali opatření, aby texty referátů, koreferátů i diskuse byly vydány tiskem. Příští zasedání komise se bude konat ve Vídni na počátku září 1965.

František Kavka

OBSAH

Miroslav Boháček: Založení a nejstarší organizace pražské university	5
Josef Tříška: K vzdělanosti Karlovy a Václavovy doby a textům	33
Valentin Urfus: Rektor pražské university a český stavovský sněm v letech 1791—1847	53
Josef Hanzal: K dějinám nižšího školství před rokem 1775	67

REFERÁTY

Jiří Kejř, O některých spisech M. Jana Jesenice (Mtc.)	84
Hans Maier, Die Lehre der Politik an den deutschen Universitäten vornehmlich vom 16. bis 18. Jahrhundert (Mtc.)	85
G. W. Schenk, 200jähriges Jubiläum der ersten bergwissenschaftlichen Hochschul- vorlesungen der Welt (Václav Lomič)	86
Mezinárodní symposium k šestistému výročí Jagellonské university v Krakově (František Kavka)	87
Prvé zasedání Mezinárodní komise pro dějiny universit (František Kavka)	88

INHALT

Miroslav Boháček: Gründung und älteste Organisation der Prager Universität	5
Josef Tříška: Zum Bildungsgrad und Texte der Zeit Karls und Wenzls	33
Valentin Urfus: Der Rektor der Prager Universität und der Böhmisches Landtag in den Jahren 1791—1847	53
Josef Hanzal: Zur Geschichte des elementaren Schulwesens vor dem Jahr 1775	67

REFERATE

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE
HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE
PRAGENSIS

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1965
HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS
Tomus VI. Fasc. 1

Redakční rada: prof. dr. F. Kavka (předseda), prom. hist. Karel Kučera (tajemník),
doc. dr. F. Červinka, † prof. dr. V. Husa, doc. V. Kašík, dr. L. Nový, doc. dr. L. Sinkulová,
prof. dr. V. Vaněček

Vydala Universita Karlova se Státním pedagogickým nakladatelstvím, n. p., Praha
Publ. č. 65 — 23

Technický redaktor Antonín Hrachovina

Z nové sazby písmem Plantin výtiskla Polygrafia 3, závod J. Dimitrova, Praha 7, Do-
brovského 27 — Formát papíru 70×100 cm — AA 7,31 — VA 7,70 — A-22*51258
Tematická skupina a podskupina 02-58 — náklad 500 výtisků. Vydání 1

Cena brožovaného výtisku Kčs 9,—

63-III-3

14-671-65 Kčs 9,—